

Український державний університет залізничного транспорту

Кафедра фінансів, обліку і аудиту

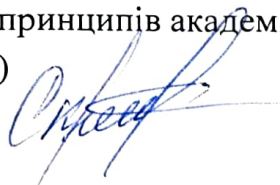
Бюджетна безпека України
Пояснювальна записка і розрахунки
до кваліфікаційної роботи

МРЕ.114.02.04 ПЗ

Виконав:

студент групи: 211-ФС-322
спеціальності 072«Фінанси,
банківська справа та страхування»
(роботу виконано самостійно,
відповідно до принципів академічної
добросовісності)

Скриль О.Р.

Керівник: доцент, канд. екон.наук
Машошина Т.В.

Рецензент: професор, д-р екон. наук
Корінь М.В.

2023

Український державний університет залізничного транспорту

Факультет економічний

Кафедра фінанси, облік і аудит

Освітній рівень: магістр

Спеціальність: 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Освітня програма «Управління фінансами, банківська справа та страхування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувачка кафедри,
професор, д-р екон. наук

 О.Г.Кірдіна
«5» червня 2023 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Скриль Олені Руслановні

1 Тема «Бюджетна безпека України» керівник Машошина Тетяна Вікторівна, канд. екон. наук, доцент затверджені розпорядженням по економічному факультету від «23» жовтня 2023 року №27/23

2 Строк подання студентом закінченої роботи «30» грудня 2023 року.

3 Вихідні дані: підібрати законодавчі акти і нормативні документи з теми дипломної роботи; вивчити і узагальнити монографічну, наукову, навчальну літературу щодо теми дипломної роботи; ознайомитися і підібрати сучасні публікації з теми роботи в наукових журналах й інших періодичних виданнях; зібрати, узагальнити, проаналізувати фінансову, статистичну, економічну інформацію про об'єкт дослідження для виявлення сутності і ролі бюджетної безпеки як ключового фактору сталого розвитку держави.

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) теоретичні засади дослідження бюджетної безпеки України в сучасних умовах, аналіз та основні тенденції бюджетної безпеки України; аналіз виконання дохідної та видаткової частин державного бюджету; аналіз бюджетної політики; оцінка рівня бюджетної безпеки; моделювання та прогнозування рівня бюджетної безпеки України та стратегічні пріоритети державної політики щодо її зміцнення..

5 Перелік графічного матеріалу наукові підходи щодо визначення сутності поняття бюджетна безпека, дисбалансові загрози бюджетній безпеці

України; структура інституційного забезпечення бюджетної безпеки України; рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет; прогноз рівня бюджетної безпеки України методом сценаріїв; стратегічні пріоритети забезпечення бюджетної безпеки України.

6 Дата видачі завдання «5» червня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Назва етапів	Стан виконання етапів	Примітка
Вибір теми та її затвердження	05.06.2023-15.06.2023	виконано
Підбір літератури та статистичних матеріалів	16.06.2023-17.07.2023	виконано
Консультація з керівником щодо організації роботи	18.07.2023-31.07.2023	виконано
Огляд джерел інформації	01.08.2023-31.08.2023	виконано
Написання чернетки першого розділу дипломної роботи	01.09.2023-30.09.2023	виконано
Аналітична обробка інформації та написання чернетки другого розділу роботи	01.10.2023-31.10.2023	виконано
Обробка матеріалу для написання аналітичних розрахунків третього розділу роботи	01.11.2023-30.11.2023	виконано
Перед захист на кафедрі. Кінцеве оформлення роботи	01.12.2023-30.12.2023	виконано

Студент Скриль О.Р.

Керівник Машошина Т.В.

Зміст

Вступ	6
1 Теоретичні засади дослідження бюджетної безпеки України в сучасних умовах	11
1.1 Бюджетна безпека національної економіки з позицій системного підходу	11
1.2 Класифікація загроз бюджетній безпеці держави	20
1.3 Інституційне забезпечення бюджетної безпеки	30
Висновки до першого розділу	40
2 Бюджетна безпека України в сучасних умовах: аналіз та основні тенденції	42
2.1 Аналіз виконання дохідної та видаткової частин державного бюджету	42
2.2 Аналіз бюджетної політики України	57
2.3 Оцінка рівня бюджетної безпеки України	68
Висновки до другого розділу	78
3 Моделювання бюджетної безпеки України та стратегічні пріоритети державної політики щодо її зміцнення	80
3.1 Прогнозування рівня бюджетної безпеки	80
3.2 Стратегічні пріоритети державної політики зміцнення бюджетної безпеки в умовах сучасного стану	90
Висновки до третього розділу	98
Висновки	100
Список використаних джерел	104
Додаток А Доходи та видатки Державного бюджету України за 2013 – 2022 роки	111

					МРЕ.114.02.04 ПЗ			
Зм.	Арк.	№ докум.	Нудник	Дата	Бюджетна безпека України			
Розроб.	Скриль О.Р.			01.01.24				
Перев.	Машошина Т.В.			02.01.24	Літера		Аркуш	Аркушів
							4	116
Н.контр.	Тройнікова О.М.			02.01.24	УкрДУЗТ			
Затверд.	Кірдіна О.Г.			05.01.24				

Додаток Б Структура видатків Державного бюджету за економічною класифікацією у 2018 – 2022 роках	112
Додаток В Структура видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією у 2018 – 2022 роках	113
Додаток Г Дефіцит/профіцит Державного бюджету до ВВП за 2013-2022 роки	114
Додаток Д Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП за 2013-2022 роки	115
Додаток Ж Обсяг сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету за 2013-2022 роки	116

Вступ

Актуальність теми дослідження. Необхідність забезпечення бюджетної, фінансової та національної безпеки держави є першочерговим завданням. Основою стабільного функціонування національної економіки будь-якої країни загалом й фінансової системи зокрема є бюджетна система.

Глобалізація як об'єктивний і складний процес впливає на розвиток сучасної світової економіки. Основною формою її прояву є фінансова глобалізація, що визначає умови функціонування фінансових систем країн світу. Наслідки впливу фінансової глобалізації залежать від рівня розвитку і стабільності національних фінансових систем та визначають її подальше поглиблення та масштабність охоплення.

Фінансова система України і раніше демонструвала неготовність до цих викликів, вразливість до кризових явищ і накопичення численних внутрішніх дисбалансів, а з початком повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію країни зазнала дуже серйозних викликів та стала ще вразливішою.

Задля забезпечення національних економічних та фінансових інтересів, формування і реалізації збалансованої бюджетної політики та забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки держави необхідно приділити особливу увагу коротко-строковим й довгостроковим інструментам стабілізації бюджетної системи та стимулюванню соціально-економічного розвитку.

Що стосується питання реалізації бюджетної політики, то можна відмітити, що воно спрямовано на формування сприятливого макроекономічного середовища, вжиття виважених заходів у бюджетній сфері, забезпечення стабільності державних фінансів і підвищення платоспроможності держави.

Напрямок розвитку національної економіки залежить саме від характеру бюджетної політики, а критерії складання, виконання та параметри бюджету є ключовими чинниками фінансової стійкості й стабільності держави.

Все перелічене актуалізує необхідність формування оптимального рівня бюджетної безпеки держави, що зумовлено накопиченням ризиків і загроз, втратою платоспроможності держави та істотним зниженням рівня бюджетного потенціалу.

На сучасному етапі є вкрай актуальним поглиблене дослідження теоретико-методичних засад забезпечення бюджетної безпеки в умовах не тільки посилення впливу фінансової глобалізації, а й активних бойових дій агресора на території України, а також надання обґрунтованих рекомендацій щодо стратегічних пріоритетів державної політики, що пов'язані з підвищення бюджетної безпеки.

Забезпечення економічного розвитку і безперебійного соціального захисту будь-якої держави-це багатогранний процес, що забезпечує підвищення рівня добробуту і якості життя суспільства. Цей процес охоплює деталі формування коштів державного бюджету та забезпечує оптимальний розподіл фінансових коштів між різними верствами суспільства в умовах економічної кризи, пов'язаної з воєнним станом, зростання обсягу державного боргу, тому питання реалізації процесу формування та виконання державного бюджету України стає особливо гостро. Необхідно враховувати вплив різних факторів на стан бюджетної безпеки, і відповідно забезпечувати виконання соціально-економічних завдань, що поставлені перед державою.

Значний внесок у розроблення теорії та концептуальних засад бюджетної політики й організації бюджетної системи, концептуальних підходів до визначення бюджетної складової фінансової безпеки держави зробили вітчизняні вчені: Барановський О.І. [14], Бабець І.Г. [14], Богма О.С. [14], Буркальцева Д.Д. [14], Єрмошенко М.М. [14], Колісник О.Я. [14], Корень Н.В. [14], Кулінська А.В. [14], Новікова К.І. [14], Онищенко С.В. [14], Постоленко Ю.П. [14], Рудик Н.В. [14], Чугунов І.Я. [14] та інші. [10] [11] [19] [25] [26] [29] [31] [32] [5] [64] [8] [9]

Однак, незважаючи на вагомий, ґрунтовний напрацювання та інтерес до сфери досліджень в цих напрямках, необхідно зазначити, що поза увагою вчених залишається питання забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки держави з урахуванням процесів фінансової глобалізації,

конструктивного/деструктивного впливу чинників і загроз, інституційних деформацій, вдосконалення міжбюджетних відносин, а також вплив на бюджетну безпеку військових дій на території країни.

Розв'язання цих завдань набуває особливої гостроти в умовах глобальної інтеграції, інституційної трансформації та повномасштабного російського військового втручання на територію України.

Динамізм та поліструктурність процесів формування системи забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки, їх недостатнє теоретико-методичне обґрунтування, брак необхідних практичних рекомендацій вимагає системного наукового підходу до розв'язання завдань, що стоять на сучасному етапі перед державою в частині бюджетної безпеки. Гострота та актуальність невирішених питань зумовило вибір теми, визначення мети, постановку та розв'язання завдань кваліфікаційної роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломної роботи є дослідження теоретичних положень і методичних засад забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки держави в сучасних умовах. Для її досягнення в роботі визначено і вирішено такі завдання:

- розкрито етапи еволюції наукових поглядів та понятійно- категоріальний апарат дослідження бюджетної безпеки держави: бюджет, бюджетний процес, бюджетна система, безпека;
- розглянуто бюджетну безпеку національної економіки з позицій системного підходу;
- узагальнено класифікацію загроз бюджетній безпеці держави;
- розвинуто концептуальні засади дослідження бюджетної безпеки держави й визначено її місце в системі економічної безпеки держави;
- визначено інституційне забезпечення бюджетної безпеки України;
- проведено аналіз сучасних реалій бюджетної безпеки держави;
- проведено аналіз бюджетної політики України;
- виявлено тенденції рівня бюджетної безпеки України на сучасному етапі розвитку суспільства;

- здійснено прогнозування рівня бюджетної безпеки;
- запропоновано стратегічні пріоритети державної політики підвищення бюджетної безпеки України в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення бюджетної безпеки України в умовах ендегенних та екзогенних загроз.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади, інституційно-організаційні й прикладні аспекти оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки України в сучасних умовах.

Методи дослідження. У процесі розв'язання поставлених завдань у кваліфікаційній роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: теоретичного узагальнення, наукової абстракції; порівняльного аналізу; трендового аналізу та динамічної регресії – при дослідженні й прогнозуванні динаміки загроз; економіко-статистичний і графічний – при визначенні тенденцій зміни рівня бюджетної безпеки України; кореляційно-регресійного аналізу; метод інтегрального оцінювання, а також методи логічного узагальнення.

Інформаційну базу наукового дослідження складають укази Президента України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, нормативно-методичні документи Міністерства фінансів України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, наукові публікації учених, матеріали періодичних видань і науково-практичних конференцій, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Національного банку України, Державної казначейської служби України, аналітичні огляди міжнародних інституцій, інформаційні ресурси мережі Інтернет.

Під час підготовки кваліфікаційної роботи використано матеріали джерел [1-75], наведених у списку літератури. Вони містять тексти, алгоритми, методики аналізу й дослідження, способи визначення характеристик і параметрів, вихідні дані та розрахунки. Частина інформації отримано під час консультацій із керівником роботи, науковими, науково-педагогічними працівниками та іншими особами. Їхні неопубліковані авторські напрацювання дослідницького й

інноваційного характеру надано автору з дозволом на використання виключно для виконання цієї кваліфікаційної роботи.

Елементи наукової новизни отримані у ході виконання кваліфікаційної роботи полягають в уточненні змісту поняття «бюджетна безпека держави», яке з позицій функціонального та захисного підходів, на відміну від існуючих розглянуто як умова функціонування фінансової системи держави, за якої бюджетна система спроможна забезпечувати платоспроможність і фінансову стійкість держави, ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин, має потенційну спроможність протистояти загрозам внутрішнього і зовнішнього походження та убезпечити державні фінанси.

За темою кваліфікаційної роботи опубліковано тези «Оцінка рівня бюджетної безпеки» XV Міжнародна НПК «Distance learning: problems, ways of development and the latest technologies», 25-27 грудня 2023, Мюнхен, Німеччина. С.63-65.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені висновки та пропозиції спрямовані на підвищення бюджетної безпеки як чинника сталого розвитку держави. Розрахунок її інтегрального показника може бути використаний для оцінювання поточного стану бюджетної системи, моделювання змін і підготовки середньострокових прогнозів.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел літератури з 75 найменувань та додатків. Повний обсяг роботи складає 116 сторінок, в тому числі 16 ілюстрацій і 20 таблиць.

1 Теоретичні засади дослідження бюджетної безпеки України в сучасних умовах

1.1 Бюджетна безпека національної економіки з позицій системного підходу

Сфера державних фінансів, яка характеризує фінансову діяльність держави, постійно перебуває в центрі уваги науковців, політиків та громадських діячів. Адже проблеми, пов'язані із забезпеченням ефективного формування та використання фінансових ресурсів для виконання функцій держави, відображають стан національної економіки, політичні настрої та динаміку суспільних процесів.

В умовах економічних та політичних криз проблеми управління фінансами, і зокрема проблеми бюджетної безпеки, набувають особливої гостроти. Тому виникає необхідність своєчасної діагностики стану бюджетної безпеки, виявлення реальних і потенційних загроз та пошуку шляхів подолання проблем у бюджетній системі України.

З кінця ХХ століття наукова спільнота країни приділяє увагу проблемам економічної та фінансової безпеки. На сьогодні актуальними є дослідження щодо формування системи фінансової безпеки України [1, 2], методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки України [3], дослідження загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації [4], аналіз сучасного стану фінансової безпеки [5], аналіз стану фінансової безпеки України та України та напрями зміцнення безпеки [6], та багато інших праць вітчизняних науковців.

Це пов'язано з тим, що найбільш поширені фінансові регулятори, за допомогою яких держава впливає на макроекономічні процеси, пов'язані з бюджетом і зосереджені на завданні регулювання руху централізованих фінансових потоків відповідно до пріоритетів і цілей державного регулювання економічної політики.

О.А. Бородій [7] пов'язує місце бюджетної безпеки у структурі фінансової безпеки з поширеністю бюджетних інструментів державного регулювання. На

різних рівнях фінансової системи бюджетні відносини забезпечують розподіл централізованих потоків відповідно до визначених державою економічних пріоритетів. Звідси впливає значення стійкості бюджетної системи для фінансової безпеки загалом.

У зв'язку з цим становлять інтерес дослідження щодо сутності бюджетної безпеки як складової фінансової безпеки, характеристики її складових [8, 9], визначення основних загроз бюджетній безпеці [10, 11] та окремих аспектів аналізу стану бюджетної безпеки в Україні [12].

Водночас аналітичні дослідження стану індикаторів бюджетної безпеки залишаються важливими для подолання кризових явищ у бюджетній системі та розробки шляхів зміцнення бюджетної безпеки.

Важливість дослідження питань бюджетної безпеки на сучасному етапі пояснюється тим, що протягом багатьох років державний бюджет України є дефіцитним, що зумовлює необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів у вигляді зовнішніх і внутрішніх запозичень та грошової емісії, що негативно впливає на загальний рівень фінансової безпеки держави.

На сучасному етапі розвитку безпекознавства бюджетна безпека є недостатньо вивченою і розглядається переважно через призму фіскальної та економічної безпеки.

У науковій літературі склалося три основні концептуальні підходи до визначення сутності національної бюджетної безпеки, хоча деякі науковці пропонують поєднувати відомі підходи для комплексного розгляду цього поняття:

—бюджетна безпека - це стан захищеності бюджетної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує здатність держави мобілізувати кошти для виконання своїх функцій відповідно до національних інтересів;

—бюджетна безпека як сукупність умов стійкості бюджетної системи. Її визначальна роль визначається об'єктивною необхідністю збалансованості бюджету;

—бюджетна безпека як умова забезпечення платоспроможності держави. Враховує збалансованість доходів і видатків державного та місцевих бюджетів та

ефективність використання бюджетних коштів [13].

Найбільш повне визначення бюджетної безпеки держави в рамках першого концептуального підходу було запропоновано О.І. Барановським: "Бюджетна безпека - це бюджетний суверенітет держави (можливість здійснювати незалежну фінансову політику з урахуванням особливостей функціонування бюджетної системи держави), платоспроможність держави та її регіонів, територіальних громад, суб'єктів господарювання та домогосподарств (рівень бюджетного потенціалу), забезпеченість державного та місцевих бюджетів, бюджетів суб'єктів господарювання, доходів і видатків бюджету. Під ним слід розуміти стан та заходи щодо збалансованості, виконання державою своїх функцій та забезпечення життєдіяльності. [14]. На думку Ю.П. Постоленка, "зміст бюджетної безпеки постає як співвідношення бюджетних коштів, параметрів їх формування і розподілу та сукупних потреб одержувачів таких ресурсів"... "Суть його полягає в тому, що бюджетна безпека є матеріальною основою державного суверенітету" [11]. Другий концептуальний підхід розуміє бюджетну безпеку держави як стійкість бюджетної системи, що гарантує збалансованість бюджету та його бездефіцитність. Зокрема, на думку С.І. Кіреєва, бюджетна безпека характеризується ступенем збалансованості платіжного балансу, а отже, розміром бюджетного дефіциту або відсутністю бюджетного дефіциту, а рівень бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню бюджетного дефіциту [16]. Третій підхід ґрунтується на розумінні бюджетної безпеки як стану захищеності бюджетної системи та всіх її елементів від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує фінансову спроможність держави виконувати свої функції відповідно до національних інтересів [17].

Так, О. Деменок та В. Глухова стверджують, що бюджетна безпека - це здатність держави забезпечити свою фінансову незалежність та ефективне використання бюджетних коштів у процесах виконання функцій соціального захисту, державного управління, міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури та охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики. Стверджується, що це і

є потенціал системи [18]. Здатність забезпечувати зазначені напрями характеризує потенціал бюджетної системи [15,18]. Згідно з дослідженнями науковців, бюджетна безпека також розглядається як передумова реалізації ефективної державної фінансової та економічної політики як основи для досягнення національних інтересів. У таблиці 1.1 наведено та систематизовано визначення терміна "бюджетна безпека".

Таблиця 1.1 – Трактуювання поняття «бюджетна безпека»

автори	дефініція поняття
1	2
Барановський О.І. [14]	стан і заходи із забезпечення бюджетного суверенітету держави (можливості здійснення незалежної бюджетно-податкової політики з огляду на специфіку функціонування національної бюджетної системи); платоспроможності (рівня бюджетного потенціалу) держави і її регіонів, місцевих громад, суб'єктів господарювання і домогосподарств для виконання ними своїх функцій і убезпечення функціонування і життєдіяльності з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів, корпоративних бюджетів і бюджетів домогосподарств та доцільності, законності, своєчасності й соціально-економічної ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях
Богма О.С. [8]	бюджетна безпека є основною умовою здатності держави здійснювати фінансово-економічну політику відповідно до національних інтересів; бюджетна безпека – це базова складова всієї системи безпеки держави, відмова в забезпеченні якої призведе до позбавлення коштів щодо організації та функціонування системи забезпечення безпеки держави в цілому; під бюджетною безпекою слід розуміти такий стан бюджетної системи, процесу, за якого в умовах відсутності реальних загроз, своєчасного реагування на потенціальні ризики відбувається повна реалізація національних інтересів у бюджетній сфері; важливо зазначити, що відносна бюджетна безпека охоплює три стани бюджетного процесу: стан кризи, стан стабілізації та стан розвитку
Бородій О.А. [7]	бюджетна безпека держави полягає у захищеності від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз бюджетній системі, що досягається за рахунок здатності органів влади формувати в достатньому обсязі бюджетних ресурсів для виконання ними своїх функцій, забезпечувати стійкість основних параметрів платіжно-розрахункової системи, найбільш оптимально залучати та використовувати позикові кошти для фінансування бюджетних видатків, попереджати порушення бюджетного законодавства з метою сприяння стійкому соціально-економічному розвитку держави

Продовження таблиці 1.1	
1	2
Вареник В.М. [67]	бюджетна безпека як складова фінансової безпеки залежить від результатів реалізації ефективної державної фінансово-економічної політики як основи досягнення національних інтересів
Деменок О.В. [18]	бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури і охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики
Колісник О.Я. Луцик-Дубова Т. [20]	бюджетна безпека як важливий фактор соціально-економічного розвитку держави виступає своєрідним індикатором і критерієм ефективності її бюджетної політики та організації бюджетного процесу. З економічної точки зору бюджетна безпека виражає здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції та завдання, а також задовольняти потреби платників податків та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням індивідуальних, корпоративних та суспільних інтересів
Корень Н.В. [10]	вагомий індикатор і критерій ефективності бюджетної політики та організації бюджетного процесу, яка забезпечує такий стан платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції
Проказюк О.В. [37]	бюджетна безпека держави як складник фінансової безпеки – це особливий стан платоспроможності держави, що забезпечує збалансування доходів і видатків державного та місцевих бюджетів й ефективне використання фінансових ресурсів бюджетної системи у процесі виконання державною та місцевою владою своїх функцій (державного управління, міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури й охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки та оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики) за рахунок збереження фінансової стабільності (стійкості) бюджетної системи до впливу загроз
Медведкіна Є.О. [75]	складова фінансової безпеки, що розглядається як стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України . [13]	стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції
Петричко М.М. [68]	бюджетна безпека України - це здатність держави ефективно виконувати покладені на неї функції та забезпечувати фінансову стійкість державних фінансів за рахунок збалансування доходів та видатків зведеного бюджету з урахуванням соціально економічного розвитку економіки

Раціональне використання бюджету як фінансової основи державного регулювання ринкової економіки має гарантувати регулювання економічних і соціальних процесів, які приносять користь суспільству та створюють передумови для економічного розвитку країни.

Тому важливим напрямом економічної політики є досягнення збалансованості фінансового сектору держави як передумови сталого економічного зростання та реалізації національних інтересів [19].

О. Колісник описує теоретичний підхід до комплексного розуміння бюджетної безпеки як економічного поняття. Зміст визначається співвідношенням бюджетних ресурсів, порядком їх формування та розподілу і сукупними потребами одержувачів; форма виявляється через оцінки рівня безпеки. До її об'єкта віднесено бюджетні кошти, кількісні та якісні характеристики їх розподілу між ланками системи, а також суспільно-політичні, правові й процедурні характеристики бюджетного процесу. Вони виступають індикаторами та критеріями оцінювання. Предметом дослідник визначає діяльність держави, яка впливає на зазначений об'єкт для підтримання належного рівня безпеки [20]. На основі використання філософських категорій "зміст" і "форма" автор доводить, що зміст бюджетної безпеки втілюється у співвідношенні бюджетних коштів, параметрів їх формування і розподілу та сукупних потреб одержувачів таких ресурсів, а за формою бюджетна безпека характеризується рівнем оцінки з'являється в системі. Бюджетна безпека розглядається як фінансовий стан, виражений в тому обсязі бюджетних ресурсів та принципах їх формування і розподілу, який гарантує державі і суспільству здатність до самозбереження і розвитку. Бюджетна безпека розглядається як фінансовий стан, виражений в обсязі бюджетних ресурсів та принципах їх формування і розподілу, який гарантує державі і суспільству здатність до самозбереження і розвитку [21].

Визначення бюджетної безпеки держави в рамках першого концептуального підходу наведено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Більшість науковців також дотримуються першої позиції, згідно з якою сутність бюджетної безпеки розглядається як стан

бюджетної платоспроможності та фінансової стабільності, що дозволяє органам державної влади максимально ефективно виконувати свої функції [13]. Більшість науковців також дотримуються першої позиції, згідно з якою сутність бюджетної безпеки розглядається як стан бюджетної платоспроможності та фінансової стабільності, що дозволяє органам державної влади максимально ефективно виконувати свої функції [13].

Незважаючи на важливість цього питання, не існує єдиного загальноприйнятого визначення сутності бюджетної безпеки, а семантика та морфологія цього поняття варіюється залежно від викликів, місця та наявності ендогенних та екзогенних, що притаманні суспільству на різних етапах розвитку. Незважаючи на важливість цього питання, не існує єдиного загальноприйнятого визначення сутності бюджетної безпеки, а семантика та морфологія цього поняття варіюється залежно від викликів, місця та наявності внутрішніх і зовнішніх загроз, присутніх на різних етапах розвитку суспільства.

Розглядаючи бюджетну безпеку національної економіки з позицій системного підходу, необхідно продемонструвати її місце в системі економічної безпеки держави з урахуванням положень чинного законодавства та інструктивних матеріалів, тобто закономірний спосіб зв'язку різних елементів системи. Розглядаючи бюджетну безпеку національної економіки з позицій системного підходу, необхідно вказати її місце в системі економічної безпеки держави з урахуванням положень чинного законодавства та навчально-методичних матеріалів, тобто природний спосіб зв'язку різних елементів системи.

Системний підхід як загальний науково-методичний напрям дослідження виявляє сутність явища, об'єкта або процесу як самостійної системи, з цілісною сукупністю елементів і низкою зв'язків між ними. Системний підхід як загальний науково-методологічний напрям дослідження виявляє сутність явища, об'єкта або процесу як самостійної системи, з цілісною сукупністю елементів і низкою зв'язків між ними.

Бюджетна безпека держави є складовою підсистеми фінансової безпеки України, яка складається з елементів, що визначаються підтриманням рівноваги

фінансової системи, впорядкованістю міжсистемних зв'язків, загальними цілями системи та розвитком кожної підсистеми.

Елементи системи - це складові системи, які розглядаються як умовно неподільні відповідно до конкретних завдань дослідження. Складовими системи економічної безпеки України є виробнича, макроекономічна, зовнішньоекономічна, енергетична, інвестиційно-інноваційна, соціальна, демографічна та продовольча.

Підсистема - це частина системи, з якої можна виділити інші складові, на відміну від елементів системи. Підсистемою економічної безпеки в Україні є фінансова безпека, яка має шість елементів: банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова, бюджетна, валютна та фінансова безпека [22,13]. [13,21]

Разом ці елементи та підсистеми складають систему національної економічної безпеки. Такий поділ системи на окремі елементи та підсистеми є неоднозначним з точки зору системно-теоретичного підходу і зроблений з метою дослідження інтегрального рівня національної економічної безпеки. Відносини між компонентами системи ґрунтуються на взаємозалежності та взаєморозумінні і визначаються поняттям "зв'язки".

Основними ознаками бюджетної безпеки держави є фінансова стабільність, збалансованість державного бюджету, ефективне використання бюджетних коштів та збалансованість зовнішнього і внутрішнього боргу, що створює необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни. Основними ознаками бюджетної безпеки держави є фінансова стабільність, збалансованість державного бюджету, ефективне використання бюджетних коштів та збалансованість зовнішнього і внутрішнього боргу, що створює необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни.

У дослідженні бюджетної безпеки розрізняють два взаємопов'язані аспекти. Перший стосується здатності бюджету функціонувати на кожному рівні бюджетної системи та на всіх стадіях бюджетного процесу. Другий охоплює

фінансування через бюджет завдань державної влади й місцевого самоврядування, спрямованих на досягнення національних економічних інтересів.

Іншими словами, бюджетна безпека - це такий стан функціонування фінансової системи держави, за якого забезпечується ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням платоспроможності та фінансової стабільності держави, стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин і потенційної здатності бюджетної системи протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам та захищати державні фінанси.

Однією з форм бюджетної безпеки є система оцінок, яка характеризує динамічний і відносний рівень індикаторів та інтегральних показників відносно їх оптимальних значень.

Об'єктами бюджетної безпеки є рівень виконання державного бюджету, ефективність використання бюджетних ресурсів, бюджетний процес та бюджетна система.

Суб'єктами бюджетної безпеки є діяльність органів державної влади, фінансових інститутів та інструментів бюджетної політики щодо забезпечення безпечного рівня бюджетної безпеки.

Як інструмент державної політики бюджет відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку держави та реалізації національних інтересів. Іншими словами, обсяг і структура бюджетних доходів і видатків впливають на функціонування всіх секторів економіки.

В умовах політичної та економічної нестабільності бюджетна безпека є надбудовою бюджетної політики, що включає методологічні засади інституційного забезпечення та інструменти процесного, функціонального і стратегічного підходів.

Бюджетна безпека є передумовою реалізації ефективної державної фіскальної політики та забезпечення економічних інтересів держави.

1.2 Класифікація загроз бюджетній безпеці держави

У сучасних умовах одним з найважливіших економічних викликів в Україні є зростання загрози фінансовій безпеці, в тому числі бюджетній. У сучасних умовах одним з найважливіших економічних викликів в Україні є зростання загрози фінансовій безпеці, в тому числі бюджетній. Це пов'язано з негативною динамікою дестабілізаційних процесів у соціально-економічній сфері, в тому числі розладом державної та суб'єктної фінансової системи, який останніми роками набуває все більшої інтенсивності. Це пов'язано з негативною динамікою дестабілізаційних процесів у соціально-економічній сфері, в тому числі розвалом державної та суб'єктної фінансової системи, який останніми роками набуває все більшої інтенсивності. Найбільш поширеними у дослідженні бюджетної безпеки є захисні підходи, де важливе місце посідають питання захисту від різноманітних ризиків, загроз та небезпек.

До загроз бюджетній безпеці належать тінізація економіки, інфляція, збільшення дефіциту бюджету та державного боргу. Їхній вплив посилюють скорочення валового нагромадження основного капіталу, безробіття й несприятливі умови інвестування. Окреме місце посідають воєнні дії, неконтрольовані міграційні процеси та політична нестабільність, які змінюють потреби у фінансуванні та можливості мобілізації ресурсів.

У науковій літературі негативні чинники безпеки позначають кількома близькими термінами, співвідношення між якими тлумачать неодноково. Розбіжності ускладнюють формування узгодженого категоріального апарату. Більшість дослідників вважає загрозу наслідком небезпеки, тоді як В. Пироженко [22] розглядає її як передумову виникнення небезпеки. В окреслених предметних сферах дослідження бюджетної безпеки розглядається як стан бюджетної системи, що дозволяє державним органам виявляти, запобігати, мінімізувати та долати наслідки екзогенних та ендогенних загроз.

Є. Ніколаєв пов'язує поглиблення досліджень економічної безпеки з

ширшим використанням ризикології. Аналіз ризиків, на його думку, допомагає краще зрозуміти негативні чинники й сформувані засади попередження загроз ще до виникнення потреби в їх нейтралізації [23].

А. Сухоруков [24] пропонує розглядати загрози економічній безпеці разом із можливостями зовнішнього середовища відповідно до SWOT-аналізу. Поряд із загрозами (t-threats) необхідно оцінювати можливості (O-opportunities), доступні об'єкту дослідження. Невчасно виявлені або невикористані можливості також можуть породжувати несприятливі наслідки для суб'єкта, галузі чи країни [21]. Оцінка залежить від того, чиї інтереси розглядаються та який період охоплює аналіз. Соціально-економічний процес, що завдає шкоди одному суб'єкту, може створювати переваги для іншого або відкривати перспективи для того самого суб'єкта в майбутньому.

Трактування загроз в економічних дослідженнях не завжди охоплює всі аспекти їх прояву. Деструктивні процеси у фінансових відносинах виникають під впливом кількох взаємопов'язаних чинників та пов'язані з економічними змінами на макрорівні. Через ці взаємозв'язки попередження загроз у фінансовій сфері потребує врахування ширшого економічного середовища.

О. Лісовська трактує загрози як чинники, що знижують рівень безпеки [25]. У визначенні Г. Дарнопих увагу приділено діям і бездіяльності, а також умовам та обставинам, унаслідок яких виникає небезпека.

У розглянутому підході загроза постає процесом прямого чи опосередкованого впливу, де її джерело відіграє активнішу роль, ніж об'єкт впливу [26]. Для оцінювання необхідно встановити форму загрози, спосіб її поширення та тривалість. Автор виокремлює конкретність, реальність, актуальність і виникнення небезпеки як загальні характеристики. Види загроз розрізняються за змістом, формою прояву, інтенсивністю та моментом, коли з'являються підстави очікувати їх реалізації.

На думку О. Барановського, загроза - це "найвищий ступінь потенційності, що перетворює небезпеку з можливості в дійсність, заявлений намір одного

суб'єкта заподіяти шкоду іншому, вказівка на готовність застосувати насилля для заподіяння шкоди" [27].

О. Шнипко та О. Ареф'єва розглядають загрози розвитку як зовнішні та внутрішні протиріччя, тобто "невід'ємну складову діяльності економічної системи та фактор загрози її безпеці". Кількісні зміни зумовлені насамперед характером протиріччя між існуючою системою та зовнішнім середовищем, тоді як структурні зміни є результатом внутрішніх протиріч" [28].

Л. Коженювські визначає загрозу як потенційну причину небажаного стану. Її зміст завжди пов'язаний із конкретним суб'єктом, для якого можливі негативні наслідки. Перетворення загрози на фактичну шкоду залежить від вразливості людини, організації або системи, тобто від слабких сторін, що допускають деструктивний вплив. Джерела загроз можуть міститися в самому суб'єкті, у його оточенні чи у відносинах між ними. Отже, негативний потенціал середовища та внутрішні слабкості слід досліджувати у взаємозв'язку, оскільки вони визначають здатність загрози порушувати функціонування системи [29].

Відмінності між визначеннями загрози потребують уточнення чинників, що формують зміст цього поняття. Їх характеристики мають показувати, за яких умов виникає загроза та як вона впливає на національну безпеку.

Передумови загроз можуть виникати через свідомі або несвідомі дії органів влади, міжнародних організацій, конкурентів та інших суб'єктів. Іншу групу становлять об'єктивні обставини, зокрема зміни кон'юнктури внутрішнього ринку, форс-мажорні події та впровадження науково-технічних досягнень.

За походженням джерела загроз поділяють на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних відносять наслідки неефективної діяльності органів влади, підприємств та інших учасників економічних відносин. Об'єктивні загрози виникають незалежно від людського чинника [30].

Національній економіці загрожують негативні чинники, які порушують її нормальне функціонування та обмежують можливості реалізації національних інтересів. Оцінювання таких чинників потребує визначення наслідків для економічної системи загалом.

Досліджуючи бюджетну безпеку, бажано говорити про інтереси різних соціальних груп, інститутів, держав та суспільства в цілому: за словами С. Юрія, "національні бюджети переплітаються з широким спектром різноманітних інтересів та протиріч". Завдяки своїй здатності змінювати добробут громадян бюджет є предметом максимального загострення індивідуальних, колективних і державних інтересів, джерелом боротьби ідеологій, наукових концепцій, політичних переконань та уявлень про справедливість". Неодмінним фактором, що пов'язує ці інтереси, безсумнівно, є те, що вони пов'язані з фінансовими ресурсами. Тому ці інтереси мають виразний фінансово-економічний характер [34]. [31]

Систематизація наукових трактувань дає підстави шукати узгоджені способи виявлення, обліку та вимірювання загроз бюджетній сфері. Для цього необхідно поєднати лексичне уточнення поняття з економічною оцінкою та правовим тлумаченням, ураховуючи взаємодію чинників виникнення загроз.

Дослідження бюджетної безпеки розглядається, з одного боку, як іманентна властивість бюджету, що полягає у здатності бюджету функціонувати на всіх рівнях бюджетної системи та на всіх стадіях бюджетного процесу (безпека самого бюджету), а з іншого - як основа досягнення національних економічних інтересів, як основа досягнення органами державної влади та органами місцевого самоврядування через бюджет держави як основу для забезпечення фінансування.

Іншими словами, бюджетна безпека - це такий стан функціонування фінансової системи держави, за якого забезпечується ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням платоспроможності та фінансової стабільності держави, стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин і потенційної здатності бюджетної системи протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам та захищати державні фінанси.

Однією з форм бюджетної безпеки є система оцінок, яка характеризує динамічний і відносний рівень індикаторів та інтегральних показників відносно їх оптимальних значень. Об'єктами бюджетної безпеки є рівень виконання державного бюджету, ефективність використання бюджетних ресурсів, бюджетний процес та бюджетна система. Суб'єктами бюджетної безпеки є

діяльність органів державної влади, фінансових інститутів та інструментів бюджетної політики щодо забезпечення безпечного рівня бюджетної безпеки. Як інструмент державної політики бюджет відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку держави та реалізації національних інтересів. Іншими словами, обсяг і структура бюджетних доходів і видатків впливають на функціонування всіх секторів економіки. В умовах політичної та економічної нестабільності бюджетна безпека є надбудовою бюджетної політики, що включає методологічні засади інституційного забезпечення та інструменти процесного, функціонального і стратегічного підходів. Бюджетна безпека є передумовою реалізації ефективної державної фінансової політики та забезпечення економічних інтересів держави. Водночас, сукупність негативних чинників, здатних порушити нормальне функціонування економічної системи та перешкодити реалізації національних інтересів, становлять загрозу національній економіці.

У контексті загроз економічній безпеці прийнято говорити лише про соціально-економічні чинники та явища, які повністю руйнують суб'єкт (наприклад, ті, що повністю обмежують доступ до ресурсів, порушують грошовий обіг і спричиняють руйнування національної економічної системи). Складнощі виникають, коли останні класифікуються як загрози. Це пов'язано з тим, що в конкурентному середовищі ризик є невід'ємною частиною функціонування економічної системи держави. Водночас явища, які в короткостроковій перспективі можуть бути загрозами економічній безпеці (наприклад, нафтове ембарго), у довгостроковій перспективі можуть стати стимулами для економічного розвитку національної економіки, зростання інноваційної активності, більш раціональної енергетичної політики тощо. Ступінь прояву та інтенсивність впливу окремих загроз може варіюватися залежно від рівня економічного розвитку суб'єкта господарювання, регіону, в якому вони виникають, та його здатності протистояти негативним наслідкам.

М. Єрмошенко розглядає національні фінансові інтереси як прояв дії об'єктивних економічних законів у господарському житті. Інший аспект їх змісту пов'язаний із необхідністю усувати або пом'якшувати загрози фінансовій безпеці.

Автор також обґрунтовує постійні риси, притаманні таким інтересам [32].

У результаті систематизації наукових підходів до визначення сутності загроз у бюджетній сфері існує об'єктивна потреба у проведенні досліджень, спрямованих на зменшення складності та узагальнення єдиного підходу до розпізнавання, обліку та вимірювання загроз у бюджетній сфері, а також лексичного, економічного та правового підходів. Потребують дослідження з метою удосконалення багатофакторна класифікація загроз за лексикографічним підходом.

Уточнення ознак групування допомагає впорядкувати сукупність чинників і вдосконалити їх дослідження в межах лексичного підходу. Аналіз загроз бюджетній безпеці неможливий без їх класифікації та систематизації. Під класифікацією загроз слід розуміти поділ загроз на певні групи за певними критеріями та виокремлення реальних і потенційних загроз, внутрішніх і зовнішніх загроз.

Правовий підхід до дослідження загроз фінансово-бюджетній безпеці спирається на юридичне тлумачення, згідно з яким "загрози безпеці-це сукупність умов чинників, що створюють небезпеку життєво важливим економічним інтересам особи, суспільства і держави" [21]. Застосування цього тлумачення до бюджетної сфери потребує врахування кількох змістових аспектів:

- передусім бюджетні загрози ускладнюють реалізацію бюджетних інтересів, визначених пріоритетів і програм.

- їх наслідком може стати часткове або повне руйнування бюджетної системи чи порушення бюджетного процесу.

- виникненню несприятливих подій передують явища, дії або процеси, унаслідок яких формуються негативні передумови та чинники.

Отже, загрозами бюджетній безпеці є негативні передумови й чинники, які обмежують реалізацію бюджетних інтересів і пріоритетів. Їх вплив може порушувати роботу бюджетних інститутів і процесів, послаблювати їх захищеність або призводити до часткового чи повного руйнування.

Зокрема, Д. Буркальцева під реальними загрозами розуміє короткострокові

загрози, які існують сьогодні, а під потенційними - загрози, які можуть виникнути в найближчому майбутньому. Внутрішні загрози вона розглядає як наслідок деструктивних протиріч всередині фінансової системи країни, а зовнішні - як наслідок деструктивних протиріч за межами фінансової системи країни, що призводять до змін і руйнування самої економічної системи [36]. [33]

Наступним кроком систематизації загроз бюджетній безпеці є їх групування за найважливішими ознаками. Вибір критеріїв групування ґрунтується на науковому аналізі закономірностей виникнення та прояву загроз бюджетній безпеці. У результаті групування виокремлюються різні види загроз, з'являється можливість дослідити їх склад та вирішити завдання вивчення взаємозв'язків і залежностей між загрозами. Оскільки зміст загроз бюджетній безпеці визначається низкою ознак і відповідних структур, необхідно розрізняти категоріальні ознаки загроз. Узагальнення наукових досліджень свідчать, що вплив бюджетних дисбалансів на бюджетну безпеку є беззаперечним. Зокрема, потребує вивчення процес дефіцитного фінансування діяльності держави.

Згідно з авторським підходом, структуризація загроз бюджетній безпеці зводиться до ідентифікації загроз та запобігання реальним і потенційним загрозам. Наприклад, А. Сухоруков до загроз бюджетній безпеці відносить: надмірне планування реального дефіциту бюджету, невиконання бюджетів платежів, надмірне оподаткування та державний борг [37]. [34]

Вітчизняні науковці, зокрема М. Єрмошенко, С. Єрохін, І. Плужников, Л. Бабич, А. Соколовська, Ю. Сухоруков, О. Сухорукова та інші, досліджували питання фіскальної безпеки в контексті бюджетної політики. Основними загрозами у бюджетній сфері є: [19] [25] [34]

- щорічне зростання дефіциту державного бюджету
- величезний державний борг (внутрішній та зовнішній), висока вартість його обслуговування та погашення;
- недостатність бюджетних коштів для надання прямих позик та кредитів на розвиток пріоритетних галузей економіки;
- Недостатність бюджетних ресурсів для фінансування розвитку економіки;

- Недостатність бюджетних ресурсів для фінансування розвитку пріоритетних галузей економіки

- недосконала бюджетна система, низька бюджетна дисципліна
- надмірні державні видатки та нераціональна структура підтримки збиткових галузей.

Разом з тим, реальними загрозами бюджетній безпеці є:

- тінізація бюджетної сфери;
- неефективне використання бюджетних коштів;
- відсутність ефективних систем внутрішнього контролю за бюджетними процесами та використанням бюджетних коштів
- серйозні прорахунки на етапі формування бюджету;

Сутність загрози розбалансування полягає у низці викликів, ризиків та чинників, які виникають на різних стадіях бюджетного процесу та ускладнюють або унеможливають реалізацію бюджетної політики. Загрози безпеці державного бюджету перешкоджають реалізації бюджетних інтересів, пріоритетів і бюджетних програм та призводять до формування негативних передумов і чинників у бюджетному процесі та бюджетній системі. Наведений вище перелік джерел загроз не є вичерпним і включає лише ті, що мають найбільш негативний вплив на функціонування бюджетної системи держави та потенційно здатні погіршити життя громадян [38]. [35]

За своєю природою ці загрози відрізняються потенційною небезпекою для діяльності держави та здатністю створювати певні несприятливі умови, що характеризуються неспроможністю забезпечити повноцінний розвиток в умовах фінансової глобалізації. Найсерйознішою загрозою є незбалансованість державного бюджету та щорічне зростання дефіциту, що стало повноцінною ознакою незалежної України. Розрив між доходами й видатками посилює потребу в запозиченнях, а боргова залежність створює додаткові обмеження для фінансової діяльності держави. Поєднання цих процесів із несприятливими економічними чинниками поглиблює негативні наслідки. Дисбалансові загрози узагальнено на рисунку 1.1.

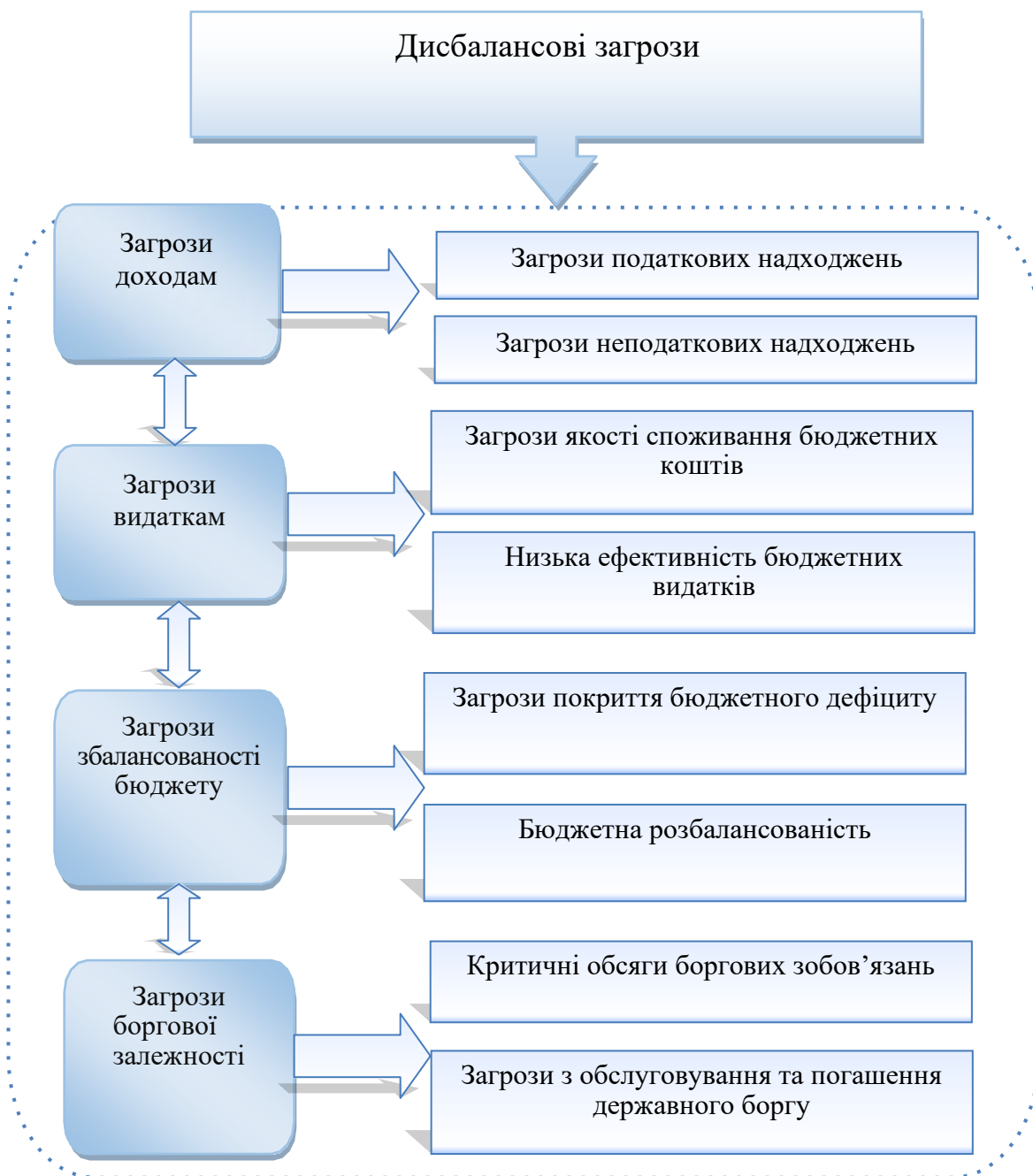

Рисунок 1.1 – Дисбалансові загрози бюджетній безпеці України

Загрози бюджетній безпеці держави визначено як наявні та/або потенційні негативні чинники, що перешкоджають сталому і стабільному функціонуванню бюджетної системи та бюджетних відносин.

Гібридна агресія російської федерації та воєнний конфлікт на сході України, який розпочався в 2014 р., спричинили послідовне загострення бюджетних дисбалансів. Пов'язані з агресією зміни посилили наявні загрози бюджетній безпеці та сформували нові джерела ризику [36].

Ідентифікація загроз бюджетній безпеці та їх класифікація є основою для розробки заходів, спрямованих на розробку та впровадження ефективних механізмів запобігання загрозам бюджетній безпеці держави. Групування загроз бюджетній безпеці за чинниками ризику наведено в таблиці 1.2. Дотримання вищезазначених принципів та врахування зазначених джерел інформації сприяє ефективному запобіганню загрозам фінансовій безпеці, а також фінансовій глобалізації.

Таблиця 1.2 – Класифікація загроз бюджетній безпеці за факторами ризику

ознака ризику	види загроз
1	2
можливість прогнозування	передбачувані, непередбачувані
характер виникнення	об'єктивні, суб'єктивні, явні, латентні (приховані)
об'єкти посягань	податковий потенціал, доходи бюджету, бюджетні асигнування, державна і приватна власність, економічні ресурси та ін
джерела виникнення	політичні, економічні, правові, кримінальні, техногенні, екологічні, конкурентні та ін.
ступінь імовірності	малоймовірні, середнього рівня ймовірності, високоймовірні
величина втрат	незначні, значні, катастрофічні
структура	інваріантні, варіативні
відношення до бюджетної системи	екзогенні, ендогенні

Напруженість у бюджетній сфері зростає, коли суспільні потреби збільшуються швидше, ніж доступні ресурси. Нестача коштів залишає частину потреб без фінансування та розширює можливості негативного впливу на бюджетну систему. За таких умов посилюються суперечності щодо розподілу обмежених ресурсів і виникає додаткова загроза бюджетній безпеці.

Групування загроз допомагає спрямувати державні зусилля на створення стійких інститутів і засобів оперативного реагування. Інститути мають протидіяти чинникам, які діють тривалий час, а спеціальні механізми потрібні для тимчасових загроз. Завдяки їх поєднанню можна реагувати на зміни без докорінної перебудови всієї системи бюджетної безпеки [37].

За джерелами походження загрози бюджетній безпеці доцільно розмежовувати на внутрішні та зовнішні. Внутрішню групу утворюють значний державний борг і витрати на його погашення, диспропорції регіонального розвитку та нестача ресурсів для пріоритетних галузей. До неї також належать соціальна диференціація населення, недостатній розвиток соціальної інфраструктури, недоліки бухгалтерського обліку, виконання кошторисів бюджетними установами, організації бюджетного процесу та внутрішнього контролю. Зовнішні загрози пов'язують із погіршенням умов торгівлі, нестабільною політичною ситуацією, змінами бюджетного законодавства, непередбачуваними коливаннями валютного курсу й цін, інфляцією та світовими економічними кризами. Збільшення бюджетних запозичень за недостатньої результативності їх використання посилює залежність від зовнішнього середовища. Отже, аналіз має охоплювати внутрішні недоліки управління та обставини, що змінюють можливості фінансування поза межами бюджетної системи.

Загалом аналіз загроз у бюджетній сфері в Україні свідчить, що проблеми існують у багатьох аспектах бюджетної політики держави та організації бюджетної системи. Бюджетний процес в Україні характеризується систематичними порушеннями бюджетного законодавства та суперечливими підходами до бюджетного планування. Як наслідок, проявляються переважно порушення бюджетних процедур, системна деформація правового простору та закладання в бюджет нереалістичних параметрів, що створює короткострокові та довгострокові загрози і призводить до низького рівня бюджетної безпеки держави.

1.3 Інституційне забезпечення бюджетної безпеки

У дослідженні бюджетної безпеки доцільно звернутися до інституціонального підходу. За ієрархічно-суб'єктною ознакою інституції поділяють на інституції держави (макрорівень), суб'єктів господарської діяльності

різних форм власності та організації діяльності, суб'єктів ринкової інфраструктури (банки, товарні, фондові й валютні біржі, інвестиційні компанії та фонди, консалтингові, страхові, пенсійні фонди) (макрорівень). Саме на макрорівні інститути держави об'єктивізують формальні інституції, які надалі поруч із неформальними інституціями утворюють інституціональне забезпечення всіх функціональних складових системи економічної безпеки держави

Зважаючи на зміст понять «інституція» та «інститут», інституційне забезпечення бюджетної безпеки в Україні слід розглядати як наявність сукупності основоположних інституцій, що визначають поведінку учасників бюджетного процесу, характер якої безпосередньо впливає на бюджетну безпеку країни, та інститутів, які мають забезпечити дотримання інституцій, що відповідають державній політиці країни у виконанні функцій бюджетного процесу.

Саме дотримання інституцій, що формалізують бюджетний процес, спрямовують його за векторами, встановленими державною економічною політикою, визначають поведінку учасників бюджетного процесу, визначає бюджетну безпеку в контексті інституціонального підходу. Особливістю бюджетної безпеки є відображення бюджетних відносин, у яких суб'єкти безпеки певною мірою виступають як її об'єкти, а безпека має властивість суспільного блага.

Інституції жодним чином не обмежують бюджетний процес, а радше, скеровують його за заданими векторами та заохочують учасників бюджетного процесу до дотримання формальних правил, тим самим забезпечуючи бюджетну безпеку держави. У бюджетному процесі інституції розглядаються як організаційне та нормативно-правове забезпечення об'єктів системи бюджетних відносин, діяльність яких передбачає планування й використання державних фінансових ресурсів, реалізується шляхом складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їхнє виконання та контролю за виконанням бюджету [40]. [38,39,40,41]

Інституціоналізація бюджетного процесу спирається на взаємодію наведених груп інститутів.

– політико-правові інститути забезпечують громадянські та політичні права населення й економічних агентів, сприяючи взаємодії правової держави з громадянським суспільством;

– законодавчі інститути формують правові умови економічного зростання та структурної модернізації національної економіки;

– соціальні інститути забезпечують соціальний, морально-етичний і психофізіологічний розвиток людини. До них належать, зокрема, освіта, охорона здоров'я та пенсійне забезпечення;

– економічні інститути створюють передумови державного економічного зростання й визначають організацію бюджетного процесу. Їх функціонування виявляється в парламентській діяльності, державному фінансуванні, оподаткуванні та митному регулюванні.

Інституційна структура має вертикальну ієрархію, яка охоплює державу, область, місто та район. На кожному рівні діють представницькі органи й органи управління. До структури також належать бізнес, громадські організації, споживачі та постачальники ресурсів. Її розвиток супроводжується поширенням соціального партнерства, тобто співпраці держави, підприємницького сектору та громадянського суспільства.

Особливості інституційної структури суспільства залежать від неформальних норм і чинників. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки формується поступово. І. Ю. Чугунов та Л. В. Лисяк показали, що інституційне середовище створює умови для побудови архітекτονіки економічної системи, до складу якої входить інституційна архітектоніка бюджетної системи [39].

Бюджетна політика реалізується в інституційному середовищі економіки країни. Її безпекове забезпечення має правову та організаційну складові. Правова складова охоплює формальні обмеження, які регулюють діяльність структурних та інфраструктурних інститутів. Для виконання функцій регуляторного механізму важливо узгодити ці обмеження та визначити порядок їх застосування. У структурі

інституційно-правового забезпечення доцільно розрізняти дві наведені нижче складові.

- узгодження формальних інституційних обмежень, що визначають взаємодію та координацію структурних й інфраструктурних інститутів;
- організацію інституційного механізму бюджетних відносин на стадіях складання, розгляду, затвердження, виконання бюджету та звітування. Узгоджена діяльність відповідних інститутів має забезпечувати дотримання формальних вимог усіма учасниками.

Правова основа бюджетної безпеки визначає порядок виконання вимог законодавства та правових принципів. Вона також закріплює статус інституцій, які беруть участь у державному регулюванні бюджетних відносин і реалізують відповідні механізми.

Дотримання правил, що впорядковують бюджетний процес, є основою бюджетної безпеки в межах інституційного підходу. Тому необхідно розглянути нормативні акти, які регулюють бюджетні відносини в Україні. До них належать наведені документи.

- Конституція України;
- Бюджетний кодекс України;
- Закон України "Про Державний бюджет України на поточний рік".
- інші закони, що регулюють бюджетні відносини;
- нормативно-правові акти центрального органу виконавчої влади;
- нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України.

Законодавчі ініціативи Комітету Верховної Ради України з питань бюджету формують інституційно-правові засади бюджетної безпеки [40]. У бюджетному процесі беруть участь Президент України, Верховна Рада України, Рада Міністрів України та Національний банк України. Їх діяльність охоплює складання, розгляд, затвердження й виконання бюджету, звітування та контроль використання коштів [42,44]. Організацію цих стадій забезпечують також спеціалізовані органи, місце яких в інституційній структурі відображено на рисунку 1.2.

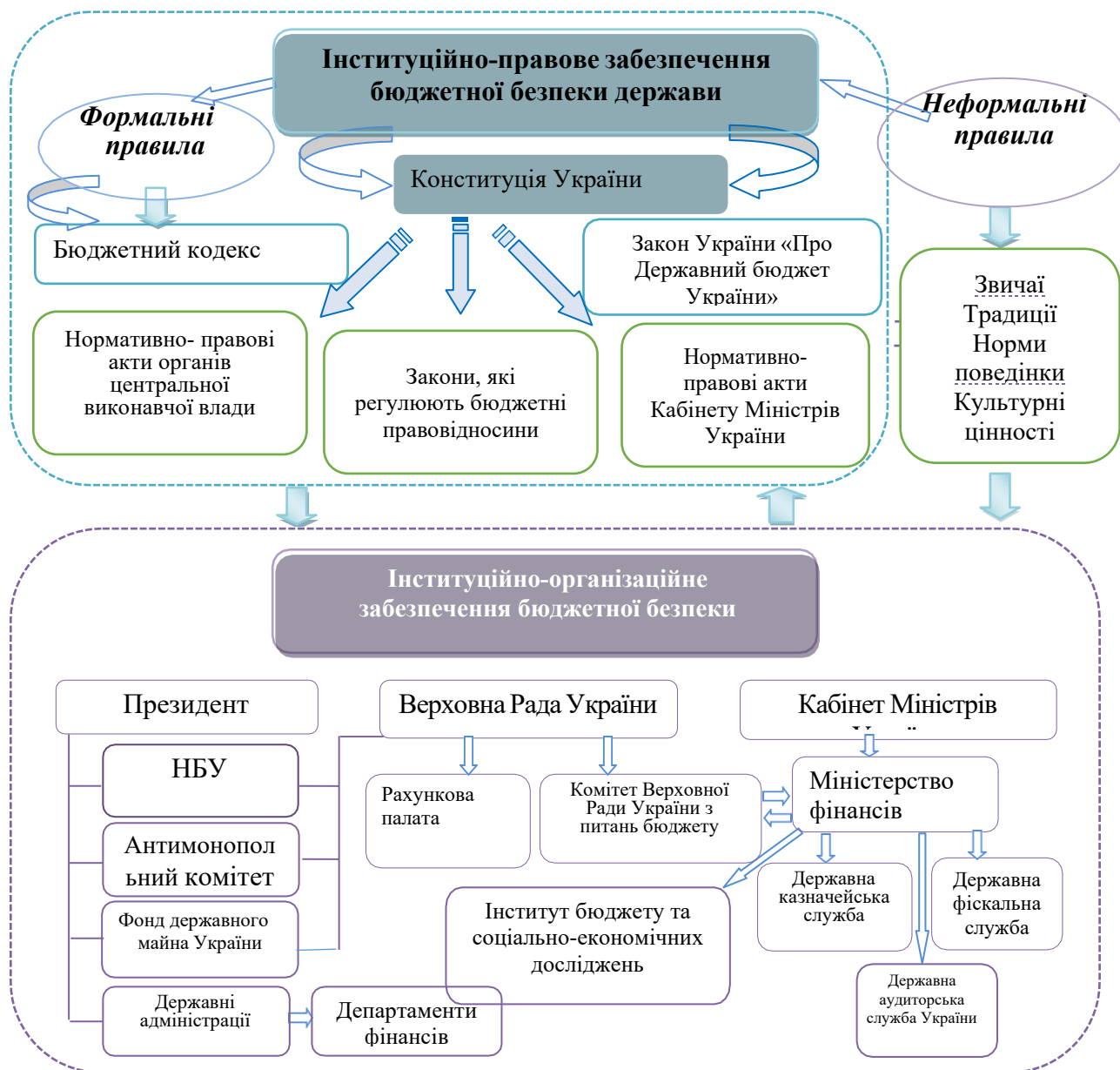

Рисунок 1.2 – Структура інституційного забезпечення бюджетної безпеки України

Формування правових норм у широкому суспільному розумінні виходить за межі парламентської діяльності. У демократичних країнах засади управління фінансами складаються за участю громадянського суспільства та під впливом політичних процесів. Інституційно-організаційне забезпечення бюджетної безпеки в Україні охоплює інститути, діяльність яких спрямована на результативне використання коштів державного й місцевих бюджетів [33].

Т. Бугай визначає структурні інститути як суб'єктів реалізації бюджетних відносин [41]. Їх діяльність утілює прийняті державою норми, стандарти, правила

та нормативи, які утворюють інституційну основу соціально-економічних відносин у бюджетному процесі. Відхилення від цих вимог змінюють характер взаємодії учасників і структуру бюджетних відносин в Україні [32].

До інституцій, регуляторна діяльність яких безпосередньо пов'язана з бюджетною сферою, належать Рахункова палата України, Державна фінансова служба України, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, Державна фіскальна служба України та Державна аудиторська служба України [41,45,46,47,48,49]. Їх створено відповідно до законодавства для виконання визначених завдань у вітчизняному бюджетному процесі. Порядок діяльності цих органів має забезпечувати обґрунтований перерозподіл ресурсів і досягнення цілей державної політики, закріплених у правовій основі бюджетних відносин.

Діяльність бюджетних інститутів відбувається в межах формальних і неформальних обмежень. Формальні вимоги закріплено в інституційно-правовому забезпеченні, а неформальні охоплюють культурні та моральні норми, суспільні цінності й усталені способи мислення. Неформальні правила можуть передувати законодавчому закріпленню норм або доповнювати їх з урахуванням національних особливостей. Узгодженість обох груп обмежень сприяє бюджетній безпеці держави [40].

Організаційне забезпечення бюджетної безпеки здійснюють державні установи та посадові особи, наділені відповідними бюджетними повноваженнями. Їх статус визначає участь у бюджетному процесі.

Верховна Рада України (ВРУ) посідає провідне місце в організації бюджетного процесу. Як законодавчий орган парламент характеризується наведеними ознаками.

- винятковість - він є єдиним законодавчим органом в країні;
- універсальність місця в системі державних органів, пов'язана з унітарним устроєм України та внутрішньою структурою Верховної Ради [42].

У структурі Верховної Ради України питання бюджетних відносин опрацьовує Комітет з питань бюджету. Парламентська діяльність охоплює різні

стадії бюджетного процесу, зокрема контроль дотримання закону про бюджет. Здійснення цих повноважень передбачає наведені далі рішення та процедури.

- прийняття рішення про основні напрями бюджетної політики на наступний рік;
- прийняття постанови про основні напрями бюджетної політики;
- розгляд і затвердження соціально-економічних показників, потрібних для складання бюджетів усіх рівнів, у межах проекту Закону України «Про Державний бюджет України»;
- опрацювання та схвалення законопроекту щодо збалансування бюджетних доходів і видатків;
- заслуховування звітів про виконання Державного бюджету України, включаючи звіти головних розпорядників про використані кошти й результати бюджетних програм;
- розгляд та затвердження річної звітності щодо виконання бюджету;
- розгляд питань використання позик від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій [43,66].

Офіс Президента бере участь в інституційному й організаційному забезпеченні бюджетного процесу. Посилення цієї ролі в роботі пов'язано з прийняттям Бюджетного кодексу України в редакції 2010 року. Відповідна участь охоплює наведені повноваження.

- підготовку щорічного Послання Президента України до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище країни, яке використовується для визначення напрямів бюджетної політики на наступний період;
- підписання Закону України «Про Державний бюджет України» та законів про внесення до нього змін і доповнень;
- повернення Закону України «Про Державний бюджет України» на повторний парламентський розгляд з обґрунтованими пропозиціями щодо зміни бюджетних показників;
- здійснення законодавчої ініціативи та видання декретів і розпоряджень із питань, не передбачених чинним бюджетним законом [44].

Кабінет Міністрів України організовує підготовку проєкту Закону України «Про Державний бюджет України». Його повноваження в бюджетному процесі визначено Бюджетним кодексом України. Уряд готує, схвалює та подає Верховній Раді основні прогностичні макропоказники економічного й соціального розвитку, проєкт основних напрямів бюджетної політики та проєкт закону про державний бюджет. До його завдань також належать подання звіту про виконання бюджету й законопроєктів щодо внесення змін, розрахунків показників зведеного бюджету та підготовка відповідної інформації і звітності. Організаційні й методологічні засади складання проєкту бюджету забезпечує Міністерство фінансів України. Воно встановлює єдині правила обліку фінансових операцій, активів та зобов'язань, розробляє інструкції зі складання бюджетних запитів для головних розпорядників і аналізує подані ними запити [40,43,45].

Національний банк України визначає засади грошово-кредитної політики й надає учасникам бюджетного процесу прогностичні фінансові показники на наступний рік. Таку інформацію використовують Президент України, Верховна Рада України та Рада Міністрів України. НБУ також визначає прогнозовану частину прибутку до розподілу, що має перераховуватися до державного бюджету в поточному та наступному фінансових роках. Підготовка бюджетних рішень охоплює опрацювання проєктів законів щодо формування доходів і видатків та пропозицій до проєкту закону про державний бюджет [50,51].

На місцевому рівні бюджетні повноваження здійснюють обласні, районні, сільські, селищні, міські та районні ради. Вони розглядають і затверджують відповідні бюджети, опрацьовують звіти про їх виконання та контролюють дотримання прийнятих бюджетних рішень.

Рахункова палата здійснює зовнішній державний фінансовий контроль і бере участь у розгляді результатів виконання бюджету. Її діяльність ґрунтується на законності, плановості, об'єктивності, незалежності та прозорості [52]. У роботі відповідні повноваження пов'язано зі статтею 62 Закону України «Про Державний бюджет України» в редакції 2010 року. Рахункова палата готує висновки щодо використання коштів, оцінює його ефективність і подає Верховній Раді України

пропозиції про усунення порушень, виявлених за звітний бюджетний період. Висновки також стосуються вдосконалення бюджетного процесу загалом [53].

Державна казначейська служба України управляє ресурсами єдиного казначейського рахунку, забезпечуючи своєчасне фінансування бюджетних видатків у повному обсязі. Її діяльність спрямована на реалізацію державної політики казначейського обслуговування коштів і бухгалтерського обліку виконання бюджетів. Через Міністра фінансів служба також подає пропозиції щодо формування державної політики у цих сферах. Виконання зазначених завдань має безпосереднє значення для бюджетної безпеки [54,57].

Управління бюджетними ресурсами передбачає участь Державної аудиторської служби України, утвореної постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної аудиторської служби України» від 28.10.2015 № 868.

Державну аудиторську службу України створено шляхом реорганізації Державної фінансової інспекції. Вона має статус центрального органу виконавчої влади; її діяльність спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Міністра фінансів [55,56].

Кадрове забезпечення бюджетної безпеки охоплює організацію управлінських структур і формування необхідного кадрового потенціалу. Від здатності працівників своєчасно відстежувати внутрішні й зовнішні загрози залежить якість рішень, спрямованих на збереження платоспроможності держави та фінансової стійкості бюджетної системи.

Кадровий потенціал бюджетного управління зосереджений у Міністерстві фінансів України, Раді національної безпеки та оборони України, Рахунковій палаті, Державній казначейській службі України, Державній фіскальній службі України, Державній аудиторській службі України та інших інституціях [54,58].

Фінансова глобалізація змінює традиційне розуміння державних фінансів та умов їх функціонування. Інституційна природа бюджетної системи обґрунтовує застосування відповідного підходу до її дослідження. Він дає змогу розглядати поведінку учасників бюджетного процесу разом із формальними показниками та встановлювати розбіжності між офіційними правилами й неформальними

нормами. Виявлення таких розривів потрібне для своєчасного усунення їх причин і подолання негативних наслідків у бюджетних відносинах.

За інституційного підходу стан бюджетної безпеки залежить від дотримання учасниками бюджетного процесу прийнятих правил, норм, законів, стандартів і регламентів. Виконання цих вимог має узгоджувати бюджетну діяльність із цілями та орієнтирами соціально-економічного розвитку країни.

Інституційні деформації перешкоджають забезпеченню бюджетної безпеки України. Вони виникають, коли діяльність інститутів частково або майже повністю не відповідає їх функціональному призначенню. Недостатня якість і неузгодженість правил бюджетного процесу погіршують інституційне середовище та умови функціонування бюджетної системи.

Порушення в одному сегменті інституційної структури можуть поширюватися на інші. У бюджетній сфері це знижує результативність діяльності відповідних органів та ускладнює виконання процедур. Наслідки проявляються в погіршенні показників доходів і видатків державного бюджету. Через взаємозалежність цих процесів локальні деформації здатні послаблювати бюджетну безпеку загалом.

Удосконалення бюджетного процесу потребує розв'язання проблем його правового, організаційного та кадрового забезпечення. Особливої уваги заслуговує контроль на кожній стадії бюджетної діяльності. Для підвищення його результативності необхідно розмежувати контрольні повноваження законодавчої та виконавчої влади з урахуванням їх функцій в управлінні державою.

Недостатня відповідальність розпорядників коштів залишається проблемою бюджетного управління. Під час фінансування увага часто зосереджується на виконанні функцій, тоді як досягнення запланованих результатів потребує належної оцінки.

Корупція й тінізація економіки належать до найбільш відчутних інституційних деформацій в Україні. Їх вплив поширюється на бюджетні відносини, де корупційні дії окремих посадовців і груп ускладнюють належне виконання бюджетного процесу.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз засвідчив значення безпеки як передумови збалансованих суспільних відносин. У дослідженнях бюджетної безпеки сформувалися три основні концептуальні підходи, які розкривають її економічний зміст через різні характеристики бюджетної системи.

Узагальнюючи проведені в першому розділі теоретичні дослідження на основі наукових джерел, дійшли висновку, що, незважаючи на важливість питання, єдиного загальноприйнятого визначення сутності бюджетної безпеки на сьогодні не існує, а семантика та морфологія цього поняття є неоднозначною. У дослідженні зроблено висновок, що вона залежить від наявності ендегенних та екзогенних загроз.

У зв'язку з цим потребує уточнення визначення поняття "бюджетна безпека". Це поняття, на відміну від існуючих, розглядається з точки зору функціонально-захисного підходу, як умова функціонування фінансової системи держави.

Встановлено домінуючу роль і місце бюджетної безпеки в системі фінансово-економічної безпеки держави.

Ключовим елементом бюджетної безпеки держави є державний бюджет, який є багатоаспектним поняттям. Як інструмент державної політики бюджет відіграє важливу роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави та реалізації національних інтересів, тобто обсяг і структура дохідної та видаткової частин бюджету впливають на функціонування всіх секторів економіки. Бюджетна безпека є передумовою реалізації ефективної державної фінансової політики як основи для досягнення економічних національних інтересів держави.

Узагальнено та систематизовано чинники, що загрожують бюджетній безпеці держави, і на цій основі до них віднесено не лише дефіцит бюджету, а й рівень платіжного балансу, обсяг зовнішнього та внутрішнього боргу, цінову стабільність, стійкість банківської системи, інфляційні процеси, прибутковість економічних агентів, доходи населення, доходи бюджетів усіх рівнів та

фінансування цільових фондів.

Ідентифіковано та систематизовано ризики, пов'язані з фінансовою глобалізацією, як багатовимірний зовнішній виклик фінансовій безпеці України, що дозволило встановити наявність дисбалансів, які мають суттєвий вплив на зміни в структурі бюджету. Ці дисбаланси зумовлені зниженням конкурентоспроможності країни, залежністю найважливіших секторів економіки від зовнішньоекономічної кон'юнктури, втратою контролю над державними ресурсами, прогресуючим дефіцитом трудових ресурсів, збереженням умов для корупції та криміналізації економічних і фінансових відносин, офшоризації та міграції.

Обґрунтовано інституційні засади бюджетної безпеки та доведено, що безпеці та бюджетним інститутам притаманна інституційна сутність, яка проявляється в характері безпеки, сукупності правил поведінки та бюджетній системі як інституційній структурі. Використання інституціонального підходу до дослідження бюджетних відносин дає можливість виявити інституціональні розриви у формальних і неформальних бюджетних правилах та своєчасно попередити та усунути їх негативні наслідки.

2 Сучасні реалії бюджетної безпеки: аналіз та основні тенденції

2.1 Аналіз виконання дохідної та видаткової частин державного бюджету

Аналіз сучасного стану бюджетної безпеки розпочато з дослідження виконання доходів і видатків Державного бюджету України за 2018–2022 рр. Зіставлення цих показників дає змогу простежити зміни ресурсної бази та фінансових потреб держави.

У 2018 році доходи бюджету формувалися за змін у податковому законодавстві, спрямованих на вдосконалення адміністрування платежів і виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Упродовж 2018–2021 рр. обсяг податкових надходжень зростав. Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року та подальші бойові дії змінили умови господарювання й завдали значних втрат економіці. Наслідки відобразилися на бюджеті через скорочення податкових надходжень на 157,2 млрд грн порівняно з 2021 роком. Попри зниження, фактичний результат виявився кращим від очікуваного [54].

Порівняння 2022 року з 2018 роком показує збільшення податкових надходжень на 196 млрд грн; наведений у розрахунках темп зростання становить 1,26 %. Неподаткові та інші надходження протягом 2018–2021 рр. змінювалися поступово, проте у 2022 році їх обсяг суттєво перевищив рівень 2021 року. У складі інших доходів переважали кошти Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій і донорних установ. Для цієї групи надходжень за 2022 рік приріст 2022 року відносно 2018 року становив 481,6 млрд грн, а наведений темп зростання дорівнював 50,6 %. За даними таблиці 2.1, загальні доходи бюджету збільшувалися попри економічні потрясіння періоду Covid 19 та повномасштабного вторгнення. За 2022 рік порівняно з 2018 роком приріст становив 859,2 млрд грн, а показник темпу зростання, наведений у роботі, дорівнював 1,92 % (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1 – Динаміка дохідної частини Державного бюджету за 2018-2022 роки, млрд грн

показник	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення 2022/2018	темп зростання 2022/2018
1	2	3	4	5	6	8	7
податкові надходження	753,8	799,8	851,1	1107,0	949,8	196	1,26
неподаткові надходження	164,7	186,7	213,0	175,4	346,3	181,6	2,1
інші надходження	9,7	11,8	11,9	14,4	491,3	481,6	50,6
доходи бюджету	928,2	998,3	1076,0	1296,8	1787,4	859,2	1,92

Зміни обсягу доходів Державного бюджету України протягом 2018–2022 рр. відображено на рисунку 2.1.

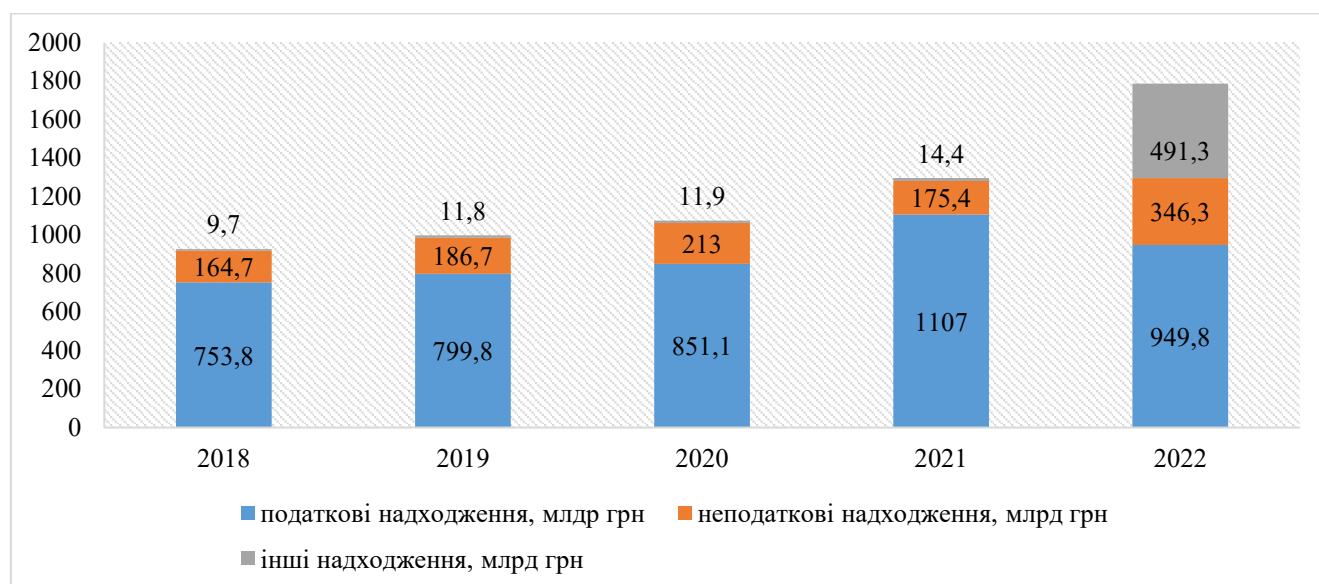

Рисунок 2.1 – Динаміка надходження до державного бюджету України за 2018- 2022 роки

У 2018 році податкові доходи державного бюджету дорівнювали 753,8 млрд грн, неподаткові становили 164,7 млрд грн. Їх частки в загальних надходженнях складали відповідно 81,21 % і 17,74 %. У структурі доходів за 2018–2022 роки відбулися помітні зміни. Протягом 2019–2020 рр. частка податкових надходжень

дещо зменшилася, у 2021 році зросла, а у 2022 році скоротилася до 53,1 %. Частка інших надходжень, навпаки, досягла 27,5 %. Отже, зростання сукупних доходів супроводжувалося зміною співвідношення їх джерел. Відповідні структурні показники за 2018–2022 роки наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Динаміка структури надходжень до Державного бюджету України за 2018-2022 роки, млрд грн

показник	2018	%	2019	%	2020	%	2021	%	2022	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
податкові надходження	753,8	81,21	799,8	80,12	851,1	79,1	1107	85,4	949,8	53,1
неподаткові надходження	164,7	17,74	186,7	18,7	213	19,8	175,4	13,5	346,3	19,4
інші надходження	9,7	1,05	11,8	1,18	11,9	1,1	14,4	1,11	491,3	27,5
доходи бюджету	928,2	100	998,3	100	1076	100	1296,8	100	1787,4	100

У податкових доходах бюджету за 2018 рік найбільшу частку займав податок на додану вартість, на який припадало 49,7 %. Частки акцизного податку, податку на прибуток підприємств і податку та збору на доходи фізичних осіб становили відповідно 15,8 %, 12,9 % та 12,2 %. Рентна плата за користування надрами забезпечила 5,3 %, ввізне мито становило 3,5 %. Серед неподаткових надходжень у 2018 році переважали власні доходи бюджетних установ (28,4 %) та перерахування Національного банку України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» (27,1 %).

Частина чистого прибутку державних і комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань разом із дивідендами на акції, частки й паї товариств із державною або комунальною власністю забезпечила 24,1 %. Плата за адміністративні послуги, включаючи продаж 4G ліцензій, становила 6,2 %, а збір на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих господарських операцій дорівнював 4,3 %. Зміни структури надходжень за 2018–2022 роки показано на рисунку 2.2.

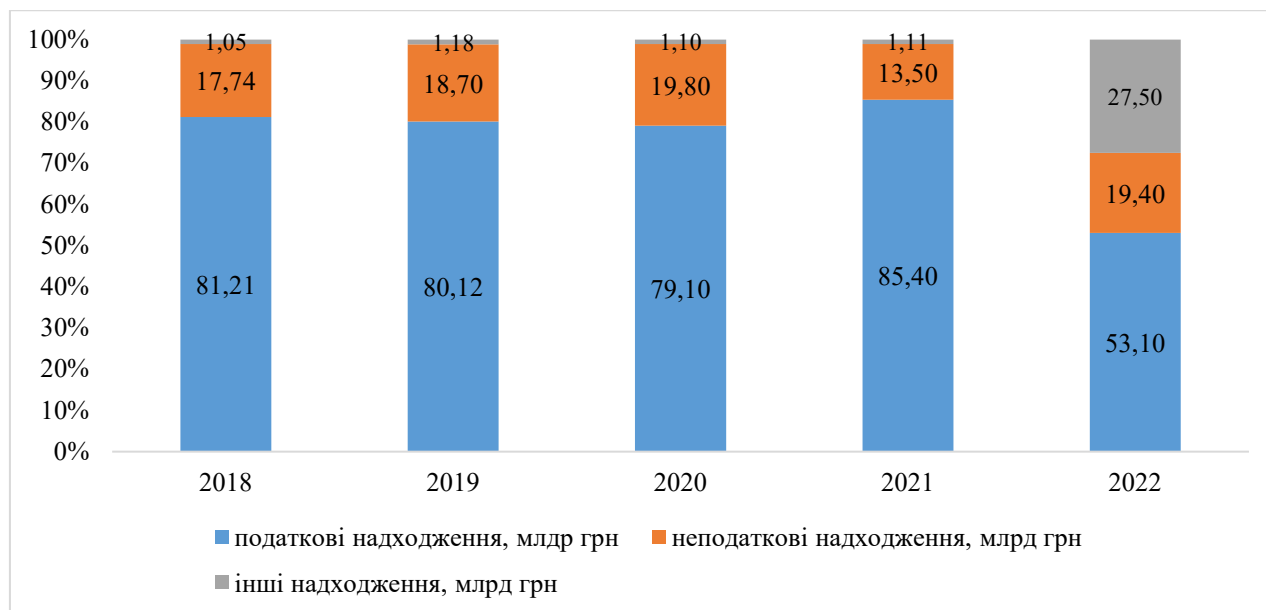

Рисунок 2.2 – Динаміка структури надходжень до державного бюджету України за 2018- 2022 роки

До державного бюджету у 2019 році надійшло 998,3 млрд грн. Перевищення результату 2018 року становило 70,2 млрд грн, або 7,6 %. Формування доходів у 2019 році відбувалося під впливом наведених нижче чинників.

– перерахування НБУ до бюджету 64,9 млрд грн відповідно до Закону України «Про Національний банк України». Сума перевищила затверджений показник на 36,3 %, або 17,3 млрд грн;

- підвищення середньої заробітної плати на 18,4 % протягом 2019 року;
- зменшення виробництва тютюну на 18,4 % у 2019 році;
- звільнення імпорту сонячних батарей від ПДВ із січня 2019 року;
- посилення курсу гривні;
- здешевлення імпортованого газу, нафти й нафтопродуктів.

Доходи загального фонду становили 96,9 % річного показника, затвердженого Верховною Радою України з урахуванням змін. Нестача надходжень дорівнювала 28,6 млрд грн і переважно була пов’язана з невиконанням плану за наведеними платежами.

- нестача ПДВ з імпортованих товарів на 33,3 млрд грн;

- недоотримання акцизного податку на 13,4 млрд грн;
- відхилення рентної плати за користування надрами на 11,3 млрд грн;
- недонадходження ПДВ із вироблених товарів з урахуванням відшкодування на 5,7 млрд грн.

Частину нестачі компенсували надпланові надходження з інших джерел.

- перерахування НБУ понад план на 17,3 млрд грн;
- перевищення планових надходжень податку на прибуток підприємств на 11,6 млрд грн;
- додаткові надходження податку на доходи фізичних осіб на 3,8 млрд грн;
- надпланові дивіденди та частина чистого прибутку державних і комунальних підприємств та їх об'єднань на 1,8 млрд грн.

Доходи державного бюджету за 2021 рік становили 1296,9 млрд грн (або 107,5 % затверджених із змінами показників) та збільшилися на 220,9 млрд грн порівняно з 2020 роком в умовах поступового відновлення економіки і адаптації суб'єктів господарювання до запроваджених карантинних заходів у світі та Україні, спричинених коронавірусом.

Зростання доходів державного бюджету проти попереднього року відбулося насамперед за рахунок збільшення надходжень податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів, рентної плати за користування надрами для видобування природного газу, податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування, акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції), податку та збору на доходи фізичних осіб.

За підсумками виконання державного бюджету за 2021 рік дефіцит становив 198,8 млрд грн (або 3,6 % валового внутрішнього продукту), що на 47,8 млрд грн менше затвердженого із змінами граничного обсягу, з них дефіцит загального фонду - відповідно 169 млрд грн і на 51,9 млрд грн менше. Нижчий показник такого дефіциту порівняно з його граничним обсягом обумовлений насамперед

проведенням видатків і наданням кредитів з державного бюджету в обсягах, менших за бюджетні призначення.

Щодо касових видатків Державного бюджету України за 2018-2022 роки, то вони здійснені в обсязі 985,9 млрд грн, 1072,9 млрд грн, 1288,02 млрд грн, 1490,26 млрд грн, 21705,42 млрд грн відповідно. В цілому динаміку видатків Державного бюджету України за 2018-2022 рр. [54] представлено на рисунку 2.3.

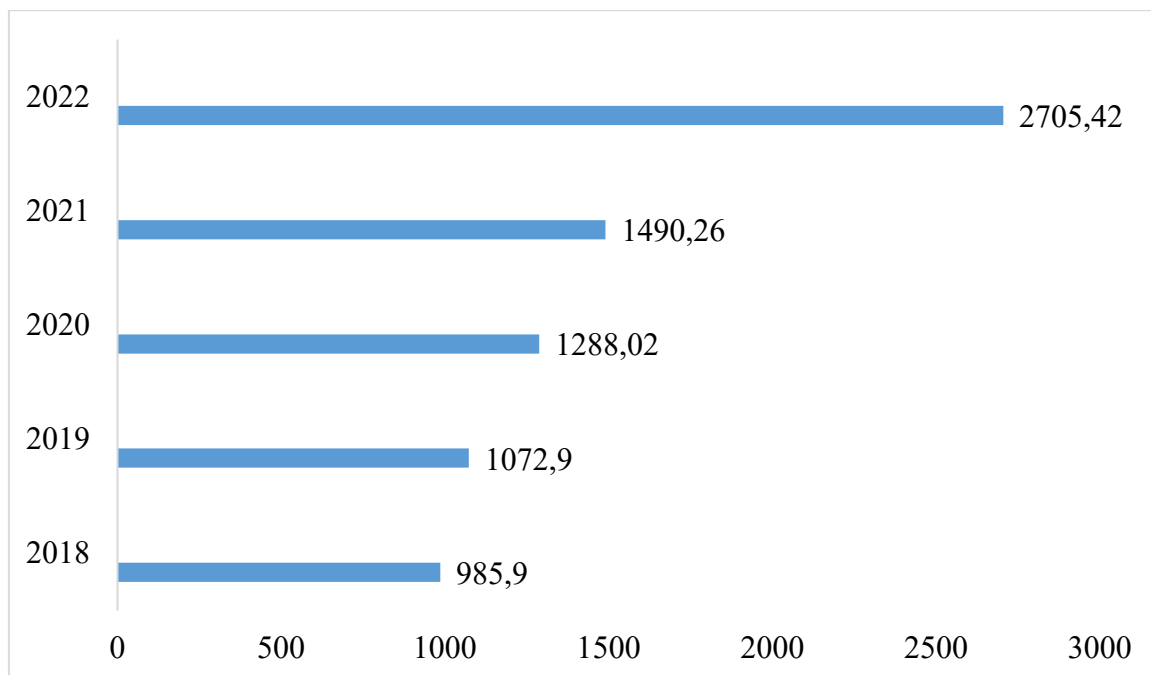

Рисунок 2.3 – Динаміка видатків Державного бюджету України, млрд грн за 2018-2022 роки

Економічна класифікація дає змогу розмежувати видатки бюджетних установ та одержувачів коштів за характеристиками здійснюваних операцій. Вона відображає економічний зміст витрачання ресурсів на виконання функцій держави й місцевого самоврядування. Функціональна класифікація характеризує напрями фінансування державних функцій. Зміни обсягу та структури видатків за економічною класифікацією у 2018–2022 [54,63] роках наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Динаміка та структура видатків Державного бюджету за економічною класифікацією у 2018 – 2022 роках, млн грн

статті видатків	код бюджетної класифікації	роки					абсолютні зміни				темп зростання
		2018	2019	2020	2021	2022	2019/2018	2020/2019	2021/2020	2022/2021	2022/2018
		видатки									
1	2	3	4	5	6	7		9	10	11	12
поточні видатки	2000	171258,5	210073,1	240542,3	262777,3	994440,2	82900,3	194252,2	162973,6	1260883,1	2,9
оплата праці і нарахування на заробітну плату	2100	157548,2	182067,9	301690,1	382503,2	750645,6	38814,6	30469,2	22235,0	731662,9	5,8
використання товарів та послуг	2200	116297,3	119933,8	120693,4	153051,8	159722,5	24519,7	119622,2	80813,1	368142,4	4,8
обслуговуванн я боргових зобов'язань	2300	297695,2	255326,7	201281,9	195338,4	188543,4	3636,5	759,6	32358,4	6670,7	1,4
поточні трансфери	2400	166624,8	223458,3	322472	343498,1	509480,9	-42368,5	-54044,8	-5943,5	-6795,0	0,6
соціальне забезпечення	2500	6618,3	8082,7	6515,2	18999,6	14218,8	56833,5	99013,7	21026,1	165982,8	3,1
інші поточні видатки	2600	69799,7	73948,9	94821,9	134090,5	88371,8	1464,4	-1567,5	12484,4	-4780,8	2,1
капітальні видатки	3000	32668,5	30868	25826,9	32018,6	57776,4	4149,2	20873,0	39268,6	-45718,7	1,3
придбання основного капіталу	3100	171258,5	210073,1	240542,3	262777,3	994440,2	-1800,5	-5041,1	6191,7	25757,8	1,8
капітальні трансфери	3200	37131,2	43080,9	68995	102071,9	30595,4	5949,7	25914,1	33076,9	-71476,5	0,8
Усього		985842,0	1072891,5	1288016,7	1490259,9	2705423,3	87049,5	215125,2	202243,2	1215163,4	2,7

За даними звіту Державної казначейської служби, кредиторська заборгованість бюджетних установ за основними програмами державного бюджету на 01.01.2019 дорівнювала 2042,2 млн грн. Із цієї суми на загальний фонд припадало 1440,0 млн грн, на спеціальний фонд припадало 602,2 млн грн. Порівняно з початком 2018 року загальна заборгованість зросла на 43,7 млн грн. Зміни за фондами мали різне спрямування: за загальним фондом відбулося зменшення на 92,6 млн грн, за спеціальним фондом збільшення на 136,3 млн грн.

Дебіторська заборгованість за видатками основних програм державного бюджету на 01.01.2019 становила 31909,2 млн грн. На загальний фонд припадало 22626 млн грн цієї суми, на спеціальний фонд припадало 9283,2 млн грн. Відносно показника на 01.01.2018 заборгованість збільшилася на 10772,1 млн грн. Приріст за загальним фондом дорівнював 5565,6 млн грн, за спеціальним фондом становив 5206,6 млн грн.

На обслуговування державного боргу у 2019 році спрямовано 119,2 млрд грн. Порівняно з 2018 роком видатки збільшилися на 3,8 млрд грн, або 3,3 %. Проте щодо запланованих платежів у 2019 році отримано економію коштів на погашення й обслуговування боргу. Її забезпечили зміцнення гривні та заходи боргового управління. Зокрема, коригувалися графік залучення позик і строки обігу боргових інструментів, знижувалася вартість запозичень на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Висока вартість зовнішніх запозичень на ринках капіталу підвищувала значення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та країнами-партнерами. Вона залишалася пріоритетним напрямом підтримання стабільності державних фінансів.

У лютому 2019 року використано другу частину гарантії Міжнародного банку реконструкції та розвитку для підтримки державної політики економічного зростання й фіскально стійких послуг. Під цю гарантію Дойче банк надав кредит у сумі 529 млн євро.

На кінець 2019 року гарантований державою борг дорівнював 236,9 млрд грн, або 10,0 млрд дол. США, і не перевищував установленої межі. Його зовнішня частина становила 227,6 млрд грн (9,6 млрд дол. США), внутрішня дорівнювала 9,3 млрд грн (0,4 млрд дол. США).

За 2019 рік державний і гарантований державою борг у гривневому еквіваленті скоротився на 170,2 млрд грн. У доларовому еквіваленті його обсяг, навпаки, зріс на 6,1 млрд дол. США. Різниця в спрямуванні змін пояснюється зміцненням гривні, яке вплинуло на оцінку валютних зобов'язань.

Відхилення видатків від затвердженого річного показника виникло з кількох причин. Управління державним боргом і зміцнення гривні дали економію на його обслуговуванні; соціальні видатки фінансувалися за фактично зареєстрованими зобов'язаннями. Наприкінці року головні розпорядники переглянули пріоритетність витрат, завдяки чому зменшили частку неефективних видатків. Результати показують значення регулярних оглядів витрат і чітко визначених показників, за якими можна оцінювати ефективність та результативність бюджетних програм.

Погашення й обслуговування боргових зобов'язань у 2021 році потребували 591,1 млрд грн бюджетних ресурсів, що на 17 % перевищувало показник 2020 року. На погашення державного боргу спрямовано 441,1 млрд грн. Обсяг погашення був на 5,8 % нижчою від затвердженої та на 14,4 % більшою від результату 2020 року. У 2021 році вперше проведено виплати за державними деривативами в обсязі 5,6 млрд грн. Через реалізацію статті 32 Закону щодо правочинів із державними деривативами вони перевищили бюджетні призначення в 4,9 раза, проте залишилися на 16,6 % нижчими від уточненого плану.

Економічна структура видатків у 2021 році загалом збереглася. Частка капітальних витрат дещо зросла й досягла 9 %, а їх обсяг перевищив показник 2020 року на 41,6 %. Поточні видатки збільшилися на 13,7 %. Найвищий приріст у цій групі мали витрати на товари й послуги та обслуговування боргових зобов'язань,

на 26,8 % та 26,8 % відповідно. У загальних видатках за 2021 рік на товари й послуги припадало 25,7 %, на соціальне забезпечення 23 %, на оплату праці з нарахуваннями 17,6 %, на поточні трансферти 13,1 %, на обслуговування боргу 10,3 %. За загальним фондом поточні видатки виконано на 98,9 % уточненого плану, капітальні на 94,2 %. Нижчий рівень виконання капітальних видатків повторюється щороку. Причинами є несвоєчасна підготовка проєктно-кошторисної документації, отримання дозволів і проведення тендерів. Додаткові труднощі створює виділення відповідних асигнувань переважно наприкінці року, коли для використання коштів із дотриманням усіх процедур залишається недостатньо часу.

Із резервного фонду державного бюджету використано 0,98 млрд грн за призначень 1,5 млрд грн. Рішення Кабінету Міністрів України передбачали виділення загалом 1,08 млрд грн. На запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідацію їх наслідків спрямовано 420,1 млн грн, на підтримку державних вугледобувних підприємств 300 млн грн.

Допомога постраждалим учасникам антитерористичної операції, заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування російської агресії в Донецькій і Луганській областях, а також сім'ям загиблих становила 164,9 млн грн. Окремі рішення щодо використання фонду у 2021 році не повністю відповідали його призначенню. Зокрема, державну підтримку вугледобувних підприємств можна було запланувати при складанні бюджету або здійснити за програмами, фінансування яких уже передбачено Законом. Відповідні рішення потребують розмежування непередбачуваних витрат і видатків, які піддаються попередньому плануванню.

Порівняння економічної структури видатків 2022 року з 2018 роком показує найвищі темпи зростання оплати праці та нарахувань на заробітну плату. Збільшення фінансування працівників бюджетної сфери пов'язане з підвищенням мінімальної зарплати й окладів за Єдиною тарифною сіткою, а також поступовим упровадженням закону про державну службу. Соціальний захист забезпечується,

зокрема, поетапним переглядом прожиткового мінімуму з 1 січня, 1 липня та 1 грудня. Зміни обсягів і структури відповідних видатків показано на рисунку 2.4 [54,63].

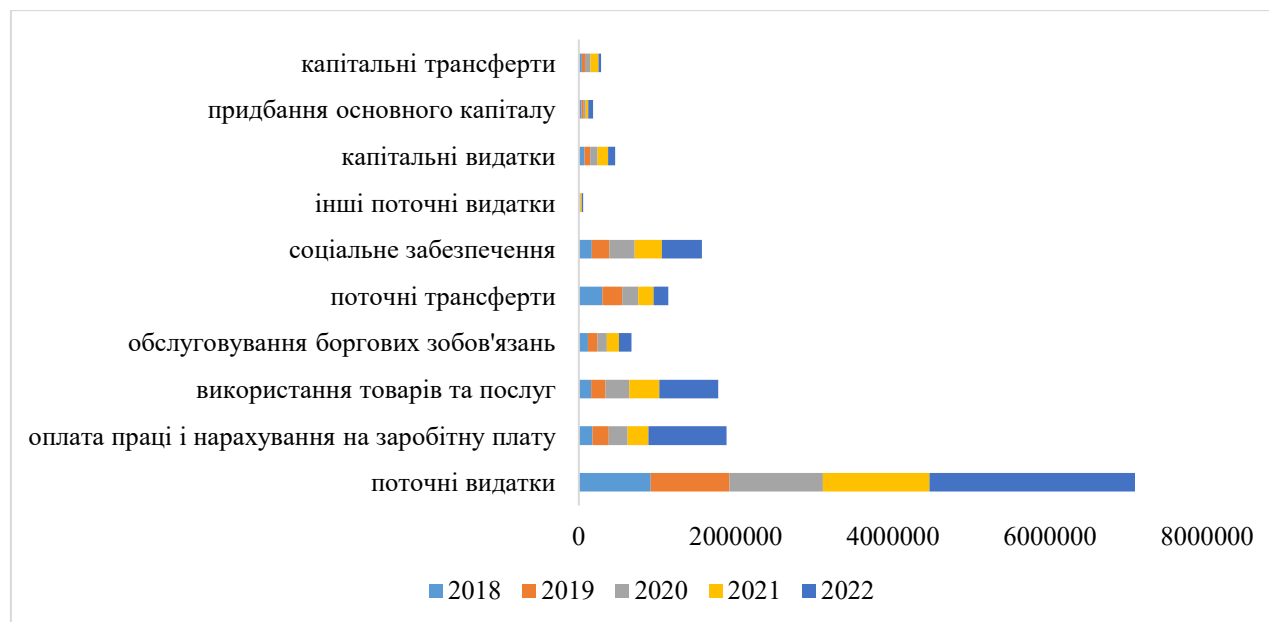

Рисунок 2.4. – Динаміка та структура видатків державного бюджету за економічною класифікацією у 2018 –2022 роках, млн грн

Прожитковий мінімум відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні гарантії» є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого визначаються розміри основних державних соціальних гарантій. Незважаючи на всі складнощі спочатку пов'язані з коронавірусом, продовження військового конфлікту на Сході, а потім і повномасштабного вторгнення на територію України, держава все ж таки збільшувала виплат, так станом на 01.01.2022 року, починаючи з 01.01.2020 року загальний показник прожиткового мінімуму збільшився з 2027 грн до 2589 грн, а мінімальна заробітна плата з 4723 грн до 6700 грн.

Також спостерігаємо збільшення показника для безробітних осіб, для дітей віком до 6 років, від 6-18 років та працездатних осіб [63] (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4 – Динаміка мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму у 2018–2022 роках

показник	роки								
	2020			2021			2022		
	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
прожитковий мінімум, грн	загальний показник			загальний показник			загальний показник		
	2027	2118	2189	2189	2294	2393	2393	2508	2589
для непрацездатних осіб	1638	1712	1769	1769	1854	1934	1934	2027	2093
для дітей до 6 років	1779	1859	1921	1921	2013	2100	2100	2201	2272
для дітей 6–18 років	2218	2318	2395	2395	2510	2618	2618	2744	2833
для працездатних осіб	2102	2197	2270	2270	2379	2481	2481	2600	2684
мінімальна заробітна плата, грн	з 01.01. 2020	з 01.09. 2020		з 01.01. 2021	з 01.12. 2021		з 01.01. 2022	з 01.10. 2022	
	4723	5000		6000	6500		6500	6700	

За функціональною класифікацією у 2021 році найбільшу частку видатків становили соціальний захист і соціальне забезпечення (22,8 %). На загальнодержавні функції припадало 13,9 %, міжбюджетні трансферти 13,6 %, економічну діяльність 12,2 %. Частки громадського порядку, безпеки та судової влади, охорони здоров'я, оборони й освіти дорівнювали відповідно 11,7 %, 11,5 %, 8,6 % і 4,3 %.

Відносно 2020 року сукупні видатки зросли на 203,1 млрд грн. Приріст забезпечило насамперед фінансування охорони здоров'я, загальнодержавних функцій, міжбюджетних трансфертів, громадського порядку, безпеки та судової влади. Збільшилися також витрати на соціальний захист, економічну діяльність, освіту й оборону.

Показники за 2018–2022 [54,63] роки систематизовано в таблиці 2.5, а зміни їх структури відображено на рисунку 2.5.

Таблиця 2.5 – Динаміка та структура видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією у 2018 – 2022 роках, млн грн

статті видатків	код бюджетної класифікації	роки					абсолютні зміни				темп зростання
		2018	2019	2020	2021	2022	2019/2018	2020/2019	2021/2020	2022/2021	2022/2018
		видатки									
1	2	3	4	5	6	7		9	10	11	12
загально- державні функції	0100	162949,9	168206,5	163849,4	206643,1	201999,1	5256,6	-4357,1	42793,7	-4644	1,2
оборона	0200	97024,0	106627,7	120374,1	127527,3	1142872,4	9603,7	13746,4	7153,2	1015345,1	11,8
громадський порядок, безпека, судова влада	0300	116875,6	140151,2	157672,5	174409,6	443323,2	23275,6	17521,3	16737,1	268913,6	3,8
економічна діяльність	0400	63600,7	72365,1	168889,0	180989,9	95368,4	8764,4	96523,9	12100,9	-85621,5	1,5
охорона навколишнього середовища	0500	5241,2	6316,2	6636,8	8200,2	4714,1	1075	320,6	1563,4	-3486,1	0,9
житлово- комунальне господарство	0600	296,9	108,0	88,5	164,1	528,6	-188,9	-19,5	75,6	364,5	1,8
охорона здоров'я	0700	22617,9	38561,6	124925,3	170505,2	184267,8	15943,7	86363,7	45579,9	13762,6	8,1
духовний та фізичний розвиток	0800	10107,1	9967,0	9826,4	15970,3	11051,3	-140,1	-140,6	6143,9	-4919	1,1
освіта	0900	44323,4	51657,6	52857,3	63837,1	58508,1	7334,2	1199,7	10979,8	-5329	1,3
соціальний захист та соціальне забезпечення	1000	163865,6	218628,6	322720,3	206643,1	425987,0	54763	104091,7	-116077,2	219343,9	2,6
міжбюджетні трансферти	0180	298939,7	260302,0	160177,1	127527,3	136803,3	-38637,7	-100124,9	-32649,8	9276	0,5
Усього		985842,0	1072891,5	1288016,7	1490258,9	2705423,3	87049,5	215125,2	202242,2	1215164,4	2,7

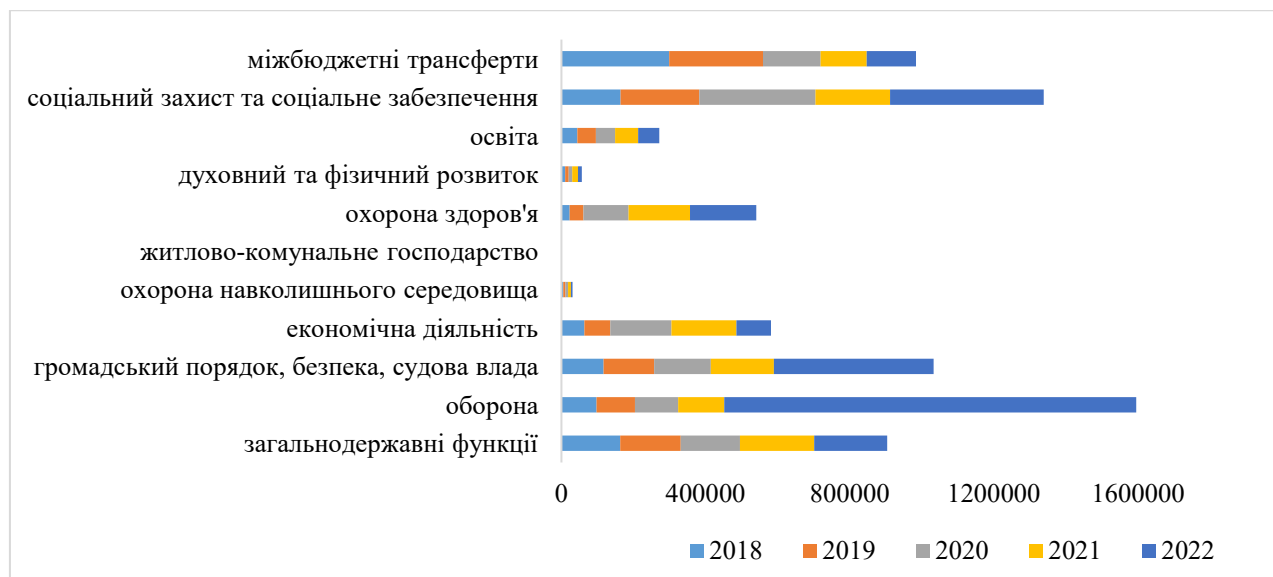

Рисунок 2.5. – Структура видатків державного бюджету за функціональною класифікацією у 2018–2022 роках, млн грн

У 2021 році бюджетне фінансування продовжувало забезпечувати заходи проти поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі COVID-19). Значне поширення COVID-19 зумовило збереження карантину та пов'язаних із ним заходів, що впливали на виконання бюджету.

Вакцинацію населення фінансували за рахунок міжнародної допомоги та державного бюджету. За програмою «Проведення вакцинації населення від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (код 2301270) використано 9,9 млрд грн, що майже відповідало уточненому плану. Із загального фонду надано 8,5 млрд грн; збільшення затвердженого показника на 5,9 млрд грн відбулося за рішеннями Кабінету Міністрів України про перерозподіл видатків. За спеціальним фондом витрачено 1,4 млрд грн із джерел, передбачених пунктом 9 статті 12 Закону.

Попередня оплата товарів, робіт і послуг за бюджетні кошти потребує регулярного контролю. Моніторинг платежів та аналіз виконання зобов'язань мають супроводжуватися своєчасними управлінськими заходами. Вони потрібні

для запобігання тривалому відволіканню ресурсів із бюджетної сфери та зміцнення фінансової дисципліни розпорядників.

Місцеві бюджети отримали з державного бюджету 202,7 млрд грн трансфертів. Обсяг трансфертів відповідав 101,6 % бюджетних призначень і 95,1 % уточненого плану. За загальним фондом передано 150 млрд грн, або 102,1 % призначень та 99,4 % уточненого плану. Трансферти спеціального фонду становили 52,7 млрд грн, що дорівнювало відповідно 100,4 % і 84,7 %.

У 2021 році доходи місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів досягли 378 млрд грн. Приріст відносно 2020 року становив 66,7 млрд грн, або 21,4 %. Частка місцевих доходів у зведеному бюджеті України порівняно з 2020 роком збільшилася на 0,1 відсоткового пункту й дорівнювала 22,7 %.

Державний бюджет у 2022 році профінансував видатки на 2 трлн 706 млрд грн. Перевищення показника попереднього року становило 1 трлн 214 млрд грн. Відносно обсягу, затвердженого на початку 2022 року, зростання дорівнювало 80 %. Більшу частину ресурсів спрямовано на національну безпеку й оборону, на які у 2022 році витрачено 1 трлн 537 млрд грн.

Поряд із фінансуванням оборони уряд забезпечував соціальні виплати, зокрема допомогу внутрішньо переміщеним особам. У межах програми «Підтримка» компенсація за втрату роботи внаслідок війни становила 6500 грн на особу; загальна сума виплат дорівнювала 30,8 млрд грн. На допомогу для покриття витрат на проживання понад 2 млн ВПО спрямовано 53 млрд грн.

Виконання бюджету 2022 року характеризувалося наведеними результатами.

- фактичний дефіцит 914,9 млрд грн, або 17,6 % ВВП, залишився істотно нижчим від граничного планового рівня 31,7 % ВВП;

- фінансування оборони й безпеки досягло 29,6 % ВВП та перевищило рівень 2021 року в 5,8 рази;

- продовжено підвищення мінімальної зарплати, прожиткового мінімуму та інших соціальних виплат і допомог;

- збільшено рівень пенсійного забезпечення населення;

– пільги та субсидії надавалися населенню в грошовій формі.

Результати операцій з управління державним боргом у 2022 році отримали міжнародне визнання. Україна здобула премію Global Capital Bond Awards 2022 та друге місце в категорії «Найбільш вражаючий емітент з регіону Центрально-Східної Європи».

2.2 Аналіз бюджетної політики України

Державний бюджет є центральною ланкою державних фінансів. Як щорічний план доходів і видатків він затверджується Верховною Радою України та набуває сили закону.

Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 року встановлює правові засади бюджетних відносин. Його положення регулюють складання, розгляд, затвердження й виконання бюджетів, підготовку звітів, контроль дотримання законодавства та відповідальність за порушення. Кодекс також визначає порядок утворення і погашення державного та місцевого боргу. За статтею 2 бюджет є планом формування й використання фінансових ресурсів, необхідних для виконання завдань і функцій органів державної влади та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

У фінансовому розумінні державний бюджет становить найбільший централізований фонд коштів, яким розпоряджається уряд. Його економічний зміст охоплює організацію державних фінансів і цільове спрямування ресурсів відповідно до потреб населення та країни. Завдяки концентрації коштів держава може фінансувати найбільш важливі напрями соціального й економічного розвитку.

Бюджетна система України об'єднує державний і місцеві бюджети. Її побудова враховує економічні відносини, державний та адміністративно-територіальний устрій, а функціонування регулюється нормами права [50,53].

Розбіжності між плановими та фактичними показниками бюджету ускладнюють управління державними фінансами. Вони обмежують результативність бюджетних рішень і можуть стримувати економічний розвиток країни.

Вплив дефіциту на соціально-економічний стан суспільства потребує окремого розгляду. Дефіцитні бюджети виконуються в Україні та інших країнах за зменшення доходів, зростання видатків і порушення економічної рівноваги. Подолання нестачі ресурсів потребує інструментів стабілізації економіки та узгоджених заходів бюджетного управління. Режим економії має поширюватися на державні й адміністративні структури, оскільки без дотримання спільних вимог обмежити дефіцит складно.

У 2020 році дефіцит державного бюджету зріс у 2,8 раза порівняно з 2019 роком і досяг 217,1 млрд грн проти 78 млрд грн. На той час це був найбільший показник за 2013–2020 роки [54].

Збільшення дефіциту було пов'язане з наслідками пандемії COVID-19 та зміною пріоритетів бюджетної політики. Додаткового фінансування потребували охорона здоров'я, освіта й соціальна підтримка населення. Окремим напрямом стало створення Фонду боротьби з COVID-19, що також вплинуло на обсяг бюджетних витрат.

Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» установив граничний дефіцит у сумі 220,86 млрд грн, а на 2021 р. передбачався показник 274,5 млрд грн. Під час внесення змін до бюджетного закону межу дефіциту збільшували для узгодження доходів і видатків. Із 01.01.2021 р. запроваджено норму Бюджетного кодексу України щодо обмеження максимального дефіциту рівнем 3 % ВВП.

За наведеними в роботі даними, фактичний дефіцит загального фонду у 2021 р. становив 197,9 млрд грн за затвердженої річної межі 246,6 млрд грн. Планові й фактичні доходи та видатки, обсяги залучених кредитів і дефіцит за 2013–2022 рр. подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Динаміка доходів та видатків Державного бюджету України за 2013 –2022 роки, млрд грн

роки	доходи			видатки			залучені кредити	дефіцит бюджету
	планові	фактичні	різниця	планові	фактичні	різниця		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2013	362,8	339,2	-23,6	419,8	403,4	-16,4	0,5	-64,7
2014	395,3	357,1	-38,2	462,2	430,2	-32	4,9	-78,1
2015	475,9	534,7	58,8	527,8	576,9	49,1	3	-45,2
2016	595,1	616,3	21,2	667,8	684,7	16,9	1,7	-70,1
2017	731,0	793,3	62,3	800	839,2	39,2	1,9	-47,8
2018	946,8	928,2	-18,6	1034,4	985,9	-48,5	1,5	-59,2
2019	1036,1	998,3	-37,8	1129,2	1072,9	-56,3	3,4	-78,1
2020	1066,9	1076,02	-9,1	1355,3	1288,2	-67,1	5,1	-217,1
2021	1281,1	1296,9	15,8	1544,2	1490,3	-53,9	4,5	-197,9
2022	1761,2	1787,4	26,2	3264,9	2705,4	-559,5	-3,3	-914,7

Фактичний дефіцит був на 48,7 млрд грн, або 19,7 %, нижчим від запланованих 246,6 млрд грн. Відхилення значною мірою пояснювалося невиконанням видатків на 5 %, або 67,5 млрд грн, що допомогло залишитися в законодавчо визначених межах. Інші країни за кризових умов суттєво пом'якшували монетарну й фінансову політику. Заходи кількісного пом'якшення спрямовувалися переважно на подолання проблем охорони здоров'я підтримку постраждалих малих підприємств і населення.

Упродовж пандемії 2019–2021 рр. бюджетні дефіцити в різних країнах істотно збільшилися. Продовження центральними банками активного кількісного пом'якшення підтримує можливість збереження високих дефіцитів у подальшій

політиці. Для оцінювання їх впливу на стабілізацію та розвиток економіки необхідно використовувати відносні показники. До них належать частка дефіциту в загальних видатках бюджету та його відношення до ВВП, виражені у відсотках.

Найбільший дефіцит за 2013–2022 роки зафіксовано у 2022 році. Він становив 914,7 млрд грн; зміни доходів, видатків і дефіциту показано на рисунку 2.6.

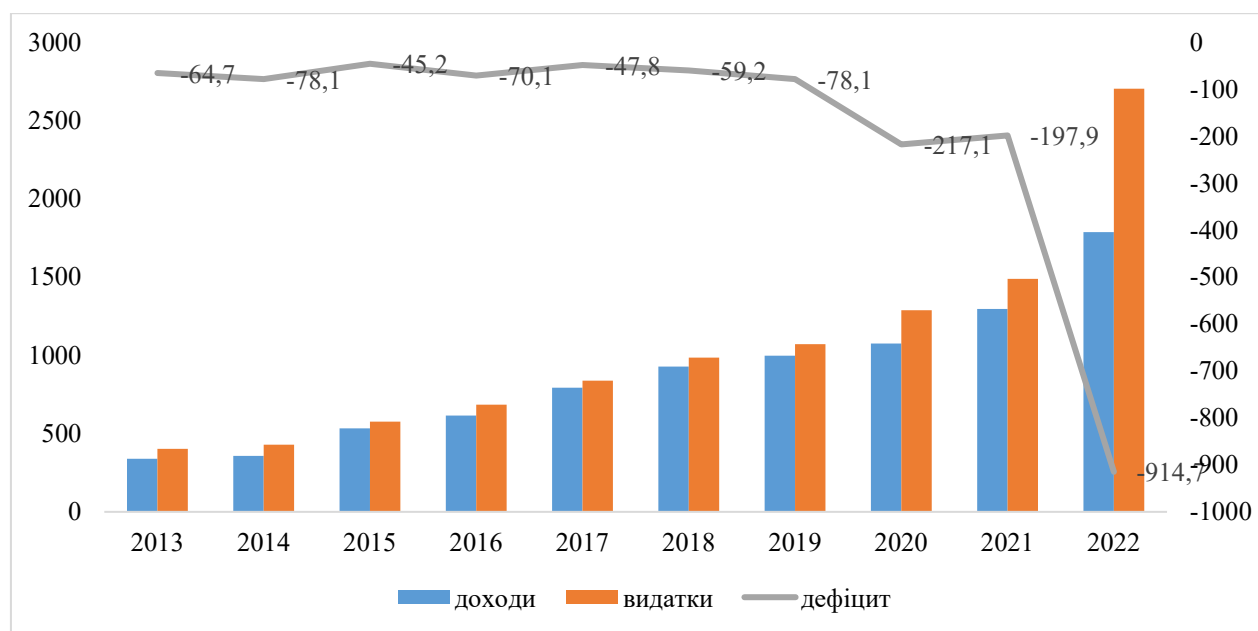

Рисунок 2.6 – Динаміка доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України за 2013-2022 роки, млрд грн

У 2021 р. уряд продовжив м'яку фіскальну політику для підтримання сукупного попиту та пом'якшення наслідків економіко-епідеміологічної кризи. Закон про бюджет на 2021 р. визначав граничний дефіцит на рівні 246,6 млрд грн, або 3,5 % ВВП. У міжнародному порівнянні показник України за 2021 р. не свідчить про надмірне пом'якшення української фіскальної політики. За даними МВФ, середній дефіцит у країнах із ринками, що формуються, у 2021 році дорівнював 8,5 % ВВП, а у світі загалом становив 8,2 % ВВП [64,65]. Відповідні дані наведено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Обсяги бюджетного дефіциту та державного боргу в різних країнах світу, % до ВВП

країни та групи країн	фіскальний баланс			валовий державний борг		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021
	роки					
1	2	3	4	5	6	7
світ	-3,9	-13,9	-8,2	82,8	101,5	103,2
розвинуті економіки	-3,3	-16,6	-8,3	105,2	131,2	132,3
США	-6,3	-23,8	-12,4	108,7	141,4	146,1
Єврозона	-0,6	-11,7	-5,3	84,1	105,1	103,0
Німеччина	1,5	-10,7	-3,1	59,8	77,2	75,0
Франція	-3,0	-13,6	-7,1	98,1	125,7	123,8
Іспанія	-2,8	-13,9	-8,3	95,5	123,8	124,1
Японія	-3,3	-14,7	-6,1	238,0	268,0	265,4
Великобританія	-2,1	-12,7	-6,7	85,4	101,6	100,5
економіки з ринками, що формуються	-4,9	-10,6	-8,5	52,4	63,1	66,7
Азія	-6,0	-11,4	-9,8	53,5	64,9	70,3
Китай	-6,3	-12,1	-10,7	52,0	64,1	70,7
Індія	-7,9	-12,1	-9,4	72,2	84,0	85,7
Індонезія	-2,2	-6,3	-5,0	30,5	37,7	40,3
Європа	-0,6	-6,9	-4,8	29,0	36,4	37,1
Туреччина	-5,3	-8,4	-7,5	33,0	40,4	42,2
Латинська Америка	-4,0	-10,3	-4,8	70,6	81,5	79,7
Бразилія	-6,0	-16,0	-5,9	89,5	102,3	100,6
Мексика	-2,3	-6,0	-4,0	53,7	65,9	66,3
країни, що розвиваються з низьким рівнем доходів	-4,1	-6,1	-5,1	43,1	48,2	49,0

Порівняння країн засвідчує поширеність дефіцитного фінансування, зокрема в економічно розвинених державах ЄС. Його наслідки залежать від обставин виникнення та способу використання залучених ресурсів. За кризових умов дефіцит може підтримувати попит і стимулювати економічну діяльність. Тривале збереження значної нестачі бюджетних доходів, однак, створює ризики для соціально-економічного розвитку та інвестиційних процесів. За несприятливого

поєднання обставин хронічний дефіцит здатний прискорити виникнення дефолту, тому оцінювання має враховувати характер і тривалість дефіцитного фінансування.

Дефіцит бюджету та державний борг взаємопов'язані. Накопичення від'ємних бюджетних сальдо порівняно з позитивними формує потребу в боргових ресурсах. Подальше збільшення боргу, своєю чергою, потребує додаткових видатків на його обслуговування та впливає на наступні бюджети.

Дефіцитне фінансування обмежується допустимими величинами дефіциту й державного боргу. Бюджетний кодекс України встановлює граничний борговий рівень 60 % ВВП, який відповідає положенням Маастрихтської угоди.

Структуру бюджетних видатків України доцільно зіставити з показниками держав Європейського Союзу. У країнах, які нещодавно приєдналися до ЄС, середній рівень видатків становить 42,1 % ВВП. У дослідженні його розглянуто як цільовий орієнтир для формування бездефіцитного бюджету України. Порівняння за функціональними напрямками допомагає встановити відмінності в розподілі державних ресурсів.

Розрахунки виявляють відмінності української структури видатків від прийнятих у роботі орієнтирів країн ЄС. Вища частка ресурсів припадає на обслуговування боргу, освіту, соціальний захист і громадський порядок. Культура, охорона довкілля, економічна діяльність, охорона здоров'я та загальнодержавні функції отримують відносно менші частки. Окремою проблемою залишається оцінювання діяльності органів виконавчої влади щодо відкритості інформації про управління державними фінансами.

Сам факт дефіциту не дає повної оцінки збалансованості бюджету. Під час складання та затвердження бюджетного плану визначаються джерела його покриття. Тому поряд із нестачею доходів необхідно досліджувати фінансування дефіциту та його зв'язок із соціально-економічними процесами, що відбуваються в державі.

Бюджетний кодекс визначає джерела фінансування дефіциту. До них належать внутрішні й зовнішні державні або місцеві запозичення, а для державного бюджету також кошти від приватизації майна та пов'язані з нею надходження. Використовуються повернення бюджетних коштів із депозитів, надходження від продажу чи пред'явлення цінних паперів і вільний залишок бюджетних коштів. Емісійні кошти центрального банку не належать до передбачених джерел фінансування дефіциту державного бюджету [53,60,61,62].

Внутрішні та зовнішні державні запозичення забезпечували основну частину ресурсів для покриття дефіциту. У 2021 р. їх загальний обсяг становив 639,6 млрд грн, із яких 389,2 млрд грн припадало на внутрішні позики.

Міністерство фінансів регулярно проводило аукціони з розміщення ОВДП, зокрема зі строком погашення 7 років. Облігації внутрішнього ринку номінувалися в національній та іноземних валютах. Їх розміщення забезпечило бюджету 245,1 млрд грн, 3,8 млрд дол. США і 0,8 млрд євро.

Зовнішні запозичення забезпечили 250,4 млрд грн у перерахунку на національну валюту. Для фінансування загального фонду використано 232,4 млрд грн, для реалізації спільних із МФО та країнами-партнерами проєктів за спеціальним фондом спрямовано 18,0 млрд грн (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8 – Динаміка показників фінансування дефіциту державного бюджету за типом боргового зобов'язання у 2019–2021 роках, млрд грн

показники	роки			абсолютні зміни	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
1	2	3	4	5	6
загальне фінансування	78,0	217,6	39,8	139,6	-177,8
фінансування за борговими операціями	80,5	245,1	13,1	164,6	-232
запозичення	425,7	639,6	370,7	213,9	-268,9
погашення	-345,2	-385,5	-357,6	-40,3	27,9
коригування	-	-9,0	-	-9	9
надходження від приватизації державного майна	0,5	2,2	2,1	1,7	-0,1
фінансування за активними операціями	-3,0	-29,7	24,6	-26,7	54,3

Фінансування дефіциту за видами боргових зобов'язань у 2019–2021 рр. відображено графічно на рисунку 2.7.

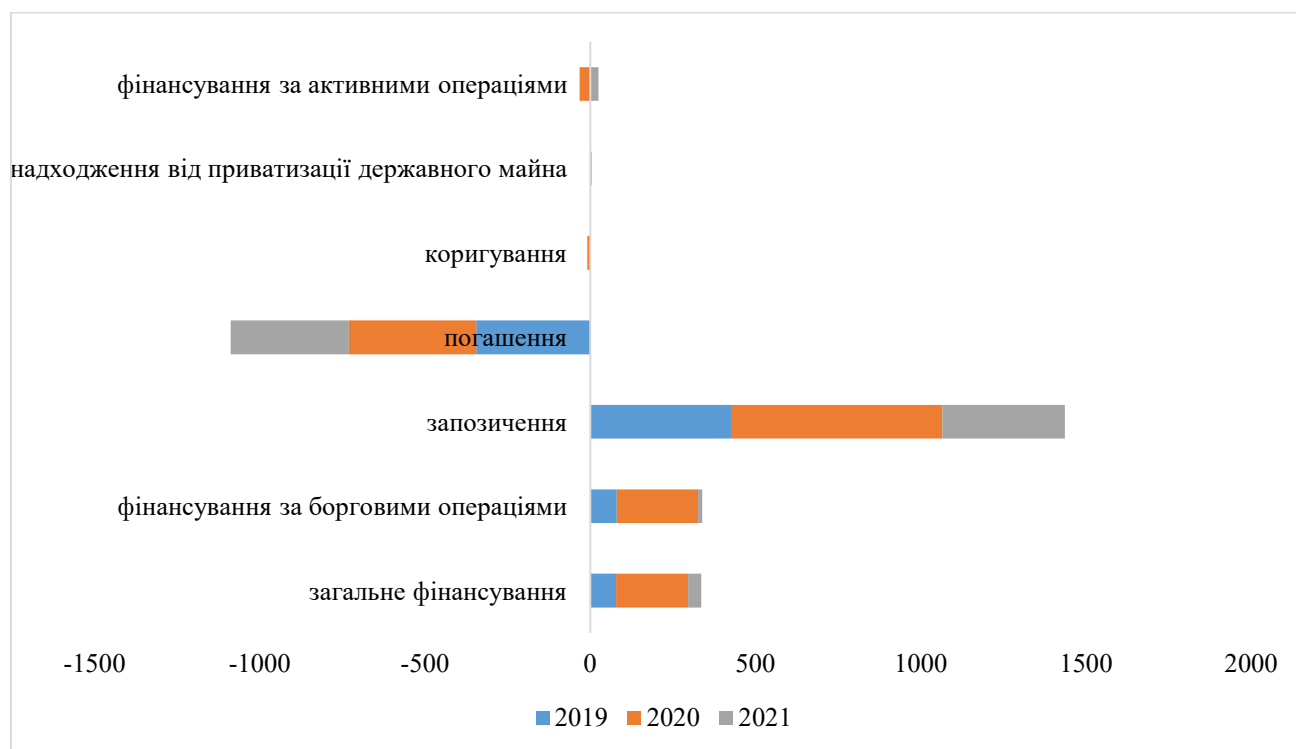

Рисунок 2.7 – Динаміка показників фінансування дефіциту Державного бюджету за типом боргового зобов'язання у 2019–2021 роках, млрд грн

У 2021 р. продовжено проєкти «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» та «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей». Підписана угода про Друге додаткове фінансування передбачала підтримку подолання наслідків пандемії COVID-19. За цими проєктами від МБРР отримано 291 млн доларів. Протягом 2020–2021 рр. Україна також залучала ресурси міжнародних ринків капіталу шляхом розміщення єврооблігацій.

Покриття дефіциту доповнювалося коштами від приватизації державного майна. За 2021 рік фактичні надходження становили 2,1 млрд грн, тоді як затверджений Верховною Радою України показник дорівнював 500 млн грн.

Аналіз за 2013–2022 роки показує перевищення бюджетних видатків над доходами та посилення дефіцитності наприкінці досліджуваного періоду. Найбільш вираженим це перевищення стало у 2022 році, коли потреби у фінансуванні істотно зросли.

Збільшення дефіциту створює ризики посилення інфляції, кризових явищ у державних фінансах і грошовій системі та поглиблення доходної диференціації. Воно також може послаблювати результативність податкової системи й довіру населення до майбутньої економічної стабільності.

Щорічна дефіцитність і відхилення фактичних показників від бюджетного плану пов'язані з чинниками, які впливають на прогнозування та планування. До них належать наведені обставини.

- сезонність бюджетного виконання;
- недотримання органами влади нормативних вимог щодо виконання закону про державний бюджет на відповідний фінансовий рік;
- використання коштів не за призначенням для запобігання подальшому скороченню відомчих асигнувань;
- недостатня результативність структури державних видатків;
- обмеження доступу громадськості до інформації про управління державним бюджетом.

Перші три позиції значною мірою пов'язані з політичними чинниками, тоді як структура видатків державного бюджету та доступ громадськості до інформації про управління бюджетними ресурсами мають переважно організаційно-економічний характер. В умовах воєнного стану значення бюджетної політики для забезпечення національної безпеки істотно посилюється. Збройна агресія проти України спричинила значні втрати для економіки та зумовила необхідність швидкого пристосування фінансової системи до нових умов. За таких обставин своєчасне й належне виконання Державного бюджету України стає одним із пріоритетних завдань держави.

Сучасні умови вимагають не лише забезпечення стабільного функціонування бюджетної системи, а й перегляду цілей та пріоритетів бюджетної політики. Зміни стосуються насамперед напрямів розподілу бюджетних ресурсів, фінансування соціальних послуг, збільшення потреб оборонного сектору, пошуку додаткових джерел бюджетних надходжень та залучення міжнародної фінансової допомоги. Результативність таких заходів значною мірою залежить від узгодженості рішень і оперативної координації дій у бюджетній сфері. За допомогою відповідних механізмів держава може підтримувати фінансову стабільність навіть за умов значного навантаження на публічні фінанси.

Значення бюджетної політики не зменшиться і після завершення воєнного стану, оскільки від її спрямованості залежатиме фінансове забезпечення відновлення економіки та виконання державою своїх функцій. Тому органи державної влади мають формувати бюджетну політику з урахуванням поточних фінансово-економічних умов, наявних ресурсних обмежень та завдань подальшого розвитку країни [65].

Подолання недоліків, що знижують ефективність управління бюджетними ресурсами, потребує визначення взаємопов'язаних пріоритетних напрямів державної політики. Одним із них має стати подальший розвиток програмно-цільового методу бюджетування. Для цього доцільно встановлювати чіткі кількісні показники, за допомогою яких можна оцінювати результативність та ефективність виконання бюджетних програм.

Оцінювання бюджетної програми доцільно здійснювати ще на попередньому етапі її реалізації шляхом зіставлення очікуваних витрат із передбачуваними результатами. Важливе значення має очікуваний соціальний ефект, характер якого залежить від призначення конкретної бюджетної програми. Відповідно, критерії оцінювання мають визначатися з урахуванням її мети, завдань і суспільної значущості. Запровадження обґрунтованих критеріїв ефективності саме по собі не означає автоматичного скорочення бюджетних видатків. Його практичне значення полягає передусім у можливості своєчасно виявляти напрями, за якими використання державних ресурсів не забезпечує належного результату.

Перерозподіл коштів на користь ефективніших програм сприятиме підвищенню якості управління бюджетними ресурсами та їх раціональнішому використанню.

Удосконалення потребує також механізм прийняття рішень щодо державної підтримки інвестиційних проєктів. Відповідний інструментарій має забезпечувати обґрунтований вибір проєктів з урахуванням інтересів держави, суспільства та інвесторів, а також фінансових можливостей бюджету. Його практичне застосування дозволить диференціювати підходи до надання державної підтримки, точніше прогнозувати її результати та враховувати майбутні бюджетні надходження і видатки під час фінансового планування.

Питання ефективності бюджетної політики безпосередньо пов'язане із забезпеченням фінансової безпеки держави. У Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України фінансова безпека характеризується як такий стан фінансової системи, за якого формуються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку, забезпечується стійкість до фінансових шоків і дисбалансів та зберігаються цілісність і єдність фінансової системи країни [13].

До складових фінансової безпеки належать бюджетна, боргова, грошово-кредитна, валютна та банківська безпека, а також безпека небанківського фінансового сектору. Особливе місце серед них посідає бюджетна безпека, оскільки стан бюджетної сфери безпосередньо впливає на здатність держави фінансувати виконання покладених на неї функцій. Бюджетна безпека характеризує стан платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, за якого органи державної влади мають можливість належним чином виконувати визначені для них завдання [66].

Підтримання достатнього рівня платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів потребує систематичного спостереження за змінами основних бюджетних показників. Важливе місце в цьому процесі належить моніторингу бюджетної безпеки, оскільки його проведення дає можливість своєчасно виявляти негативні тенденції та загрози фінансовим інтересам держави. Отримані результати можуть використовуватися для обґрунтування управлінських рішень і коригування бюджетної політики з урахуванням змін економічного середовища.

2.3 Оцінка рівня бюджетної безпеки України

Оцінювання бюджетної безпеки проведено за індикаторами, передбаченими Методичними рекомендаціями щодо оцінки рівня економічної безпеки України [13]. Їх склад наведено в таблиці 2.9. Система оцінювання бюджетної безпеки охоплює 4 індикатори, розподілені на два типи залежно від характеру впливу на її рівень. До типу «А» належать перші три індикатори. Їх вплив є змішаним: зростання до певної межі поліпшує оцінку, а після її перевищення показник набуває властивостей дестимулятора.

Тип «В» охоплює четвертий індикатор, який є дестимулятором. Його збільшення відповідає зниженню інтегральної оцінки, тобто між величинами існує зворотний зв'язок (таблиця 2.9).

Індикатори бюджетної безпеки за 2013–2022 рр. розраховано на основі офіційних даних Міністерства фінансів України, Державної Казначейської служби України та Державної служби статистики України. Статистичну інформацію отримано з оприлюднених на їхніх сайтах матеріалів.

Таблиця 2.9 – Індикатори бюджетної безпеки України

Індикатор	Формула розрахунку
1	2
відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	дефіцит державного бюджету, млн грн / ВВП, млн. грн. x 100
дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. грн. – дефіцит зведеного бюджету, млн. грн.) / ВВП x 100
рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	доходи зведеного бюджету, млн грн / ВВП, млн. грн. x 100
відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	(обслуговування державного боргу, млн грн. + погашення державного боргу, млн. грн.) / доходи державного бюджету, млн. грн. x 100

Відношення дефіциту або профіциту державного бюджету до ВВП є першим індикатором бюджетної безпеки. Воно характеризує бюджетні та макроекономічні ризики й допомагає оцінити вплив фіскальної політики на фінансову систему, платіжний баланс і внутрішній попит. За весь досліджуваний період значення було від'ємним, що відповідає дефіцитному виконанню бюджету. Оптимальним прийнято рівень -2 %, пороговим є -3 %. Вихід за межу -6 % у напрямі збільшення дефіциту характеризує критичний стан державного бюджету. Результати розрахунку наведено в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Динаміка відношення дефіциту/профіциту Державного бюджету до ВВП за 2013-2022рр., %

рік	дефіцит державного бюджету, млрд грн	ВВП, млрд грн	показник, %	стан індикатору
1	2	3	4	5
2013	-64,7	1454,9	-4,5	незадовільний
2014	-78,1	1566,7	-5,0	небезпечний
2015	-45,2	1979,5	-2,3	оптимальний
2016	-70,1	2383,2	-3,0	задовільний
2017	-47,8	2982,9	-1,6	оптимальний
2018	-59,2	3558,7	-1,7	оптимальний
2019	-78,0	3974,6	-2,0	оптимальний
2020	-217,1	4194,1	-5,2	небезпечний
2021	-197,9	5459,6	-3,6	задовільний
2022	-914,7	5191,0	-17,6	критичний

Значення індикатора в досліджуваному періоді переходило від оптимального до критичного, відображаючи зміни збалансованості державних фінансів. У 2017–2019 рр. воно відповідало оптимальному рівню. У 2020 році стан став небезпечним, а у 2022 році досяг критичного рівня.

Зміни відношення дефіциту або профіциту державного бюджету до ВВП за 2013–2022 рр. показано на рисунку 2.9.

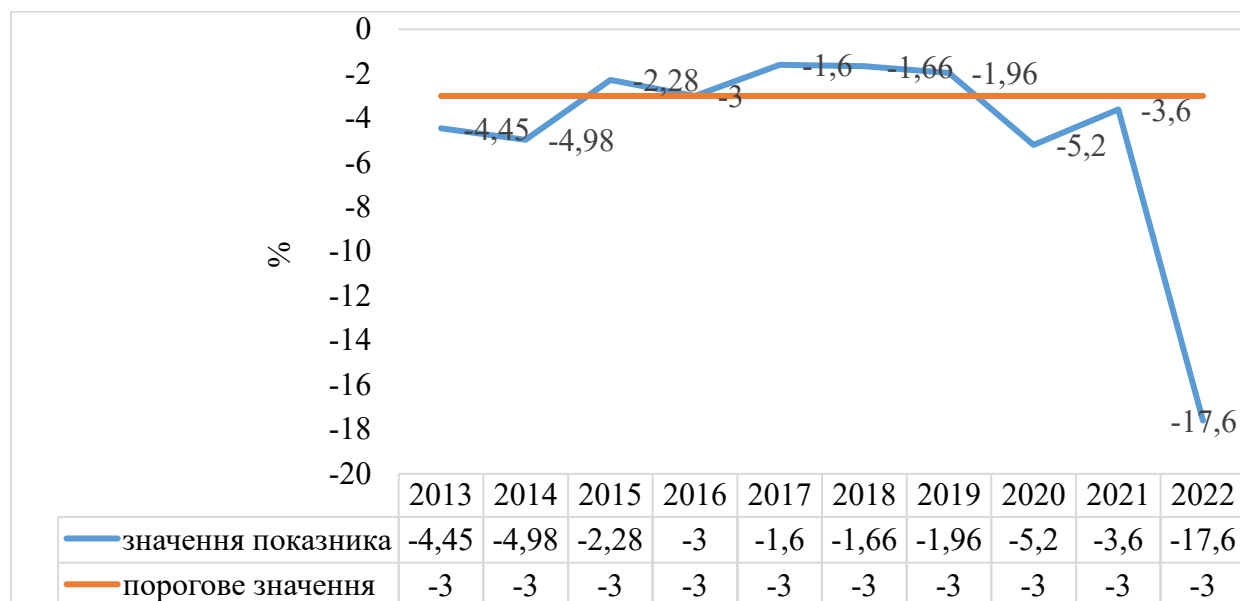

Рисунок 2.9 – Динаміка відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП за 2013-2022 рр.

Другий індикатор характеризує частку дефіциту бюджетних і позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП. Його розраховують за методикою МВФ і використовують при оцінюванні країн, які претендують на кредити цієї організації [2]. Індикатор має змішаний характер, а його оптимальне значення дорівнює нулю.

Сектор загальнодержавного управління охоплює державний бюджет, місцеві бюджети, фонди загальнообов’язкового державного соціального та пенсійного страхування. Дані відповідають методології МВФ GFSM 1986, за винятком приватизаційних надходжень, які обліковують як фінансування, та не включають тимчасово окуповані території.

За розрахунками 2013–2022 рр. оптимальний стан зберігався протягом досліджуваного періоду, крім 2022 року, коли показник дорівнював 8,4.

Розрахункові дані подано в таблиці 2.11, а динаміку відображено на рисунку 2.10.

Таблиця 2.11 – Розрахунок частки дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП за 2013-2022 рр., млрд грн

рік	дефіцит сектору загальнодержавного управління	дефіцит зведеного бюджету	ВВП	показник, %	стан індикатору
1	2	3	4	5	6
2013	-62,8	-63,6	1454,9	0,05	оптимальний
2014	-75,6	-72,0	1566,7	-0,2	оптимальний
2015	-33,1	-30,9	1979,5	-0,1	оптимальний
2016	-51,6	-54,7	2383,2	0,1	оптимальний
2017	-41,2	-42,1	2982,9	0,0	оптимальний
2018	-75,1	-67,8	3558,7	-0,2	оптимальний
2019	-84,5	-84,3	3974,6	0,0	оптимальний
2020	-237,1	-223,9	4194,1	-0,3	оптимальний
2021	-181,9	-186,9	5459,6	0,1	оптимальний
2022	-410	-844,8	5191,0	8,4	критичний

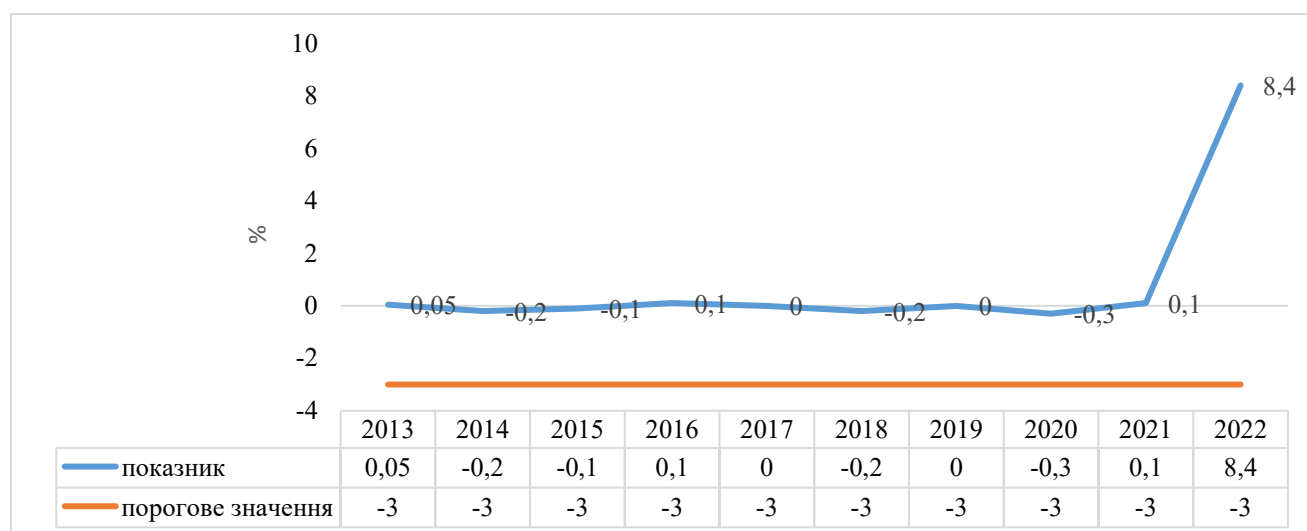

Рисунок 2.10 – Динаміка частка дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП, млрд грн

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет показує, яка частина фінансових ресурсів проходить через державні фінанси. За цим індикатором оцінюють ступінь централізації ресурсів у фінансовій системі держави.

Масштаби бюджетного перерозподілу також позначаються на темпах економічного розвитку [69]. Розраховані значення індикатора та характеристику його стану наведено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12 – Динаміка рівню перерозподілу ВВП через Зведений бюджет за 2013-2022 рр., %

роки	доходи зведеного бюджету, млрд грн	ВВП, млрд грн	показник, %	стан індикатор у
1	2	3	4	5
2013	442,8	1454,9	30,4	задовільний
2014	456,1	1566,7	29,1	задовільний
2015	652,0	1979,5	32,9	задовільний
2016	782,7	2383,2	32,8	задовільний
2017	1016,8	2982,9	34,1	задовільний
2018	1184,3	3558,7	33,3	задовільний
2019	1289,8	3974,6	32,5	задовільний
2020	1376,7	419,4	32,8	задовільний
2021	1662,2	5459,5	30,4	задовільний
2022	2196,3	5191,0	42,3	критичний

Для рівня перерозподілу ВВП оптимальним є діапазон 25–28 %. Змішаний тип індикатора передбачає погіршення оцінки як за надмірної централізації, понад 37 %, так і за недостатнього рівня, нижче 18 %.

Упродовж майже всього досліджуваного періоду його стан оцінено як задовільний. Критичного значення показник досяг у 2022 році, що відображено на рисунку 2.11.

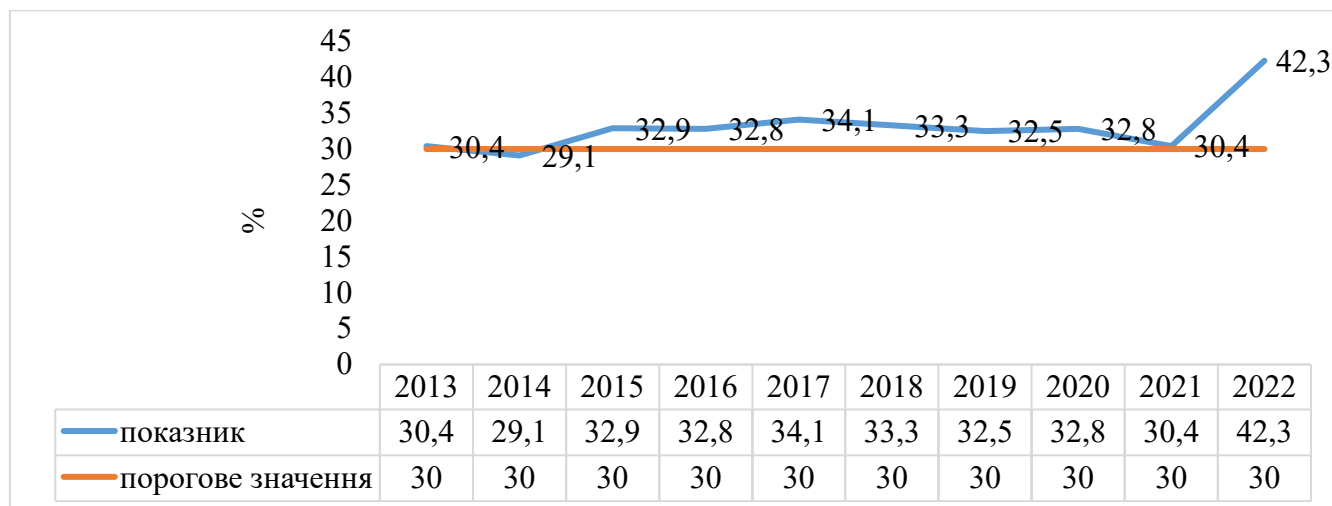

Рисунок 2.11 – Динаміка рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет за 2013-2022 рр.

Перерозподіл валового внутрішнього продукту через бюджетну систему має здійснюватися в економічно обґрунтованих межах і забезпечувати суспільно значущий результат. Протягом більшої частини періоду, що підпав під аналіз, рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України перебував у межах, що характеризували його стан як задовільний. Проте впродовж останніх чотирьох років спостерігалось зростання значення відповідного індикатора, що свідчить про формування негативної тенденції. Разом із тим високий рівень бюджетного перерозподілу ВВП не завжди однозначно характеризує стан економіки. У низці економічно розвинених країн, зокрема Швеції, Данії, Франції, Австрії та Фінляндії, його величина перевищує 50 %. Для цих держав характерними є більш рівномірний розподіл доходів і виражена соціальна спрямованість економічної політики. Тому для України важливим завданням є насамперед розширення бази формування ВВП із одночасним збереженням соціальної орієнтації економічного розвитку.

Останнім із розглянутих індикаторів бюджетної безпеки є відношення сукупного обсягу платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету. Розрахунок відповідного показника здійснюється відповідно до методики МВФ.

За характером впливу на бюджетну безпеку зазначений індикатор належить до дестимуляторів, тобто збільшення його значення свідчить про посилення ризиків для державних фінансів. Оптимальним вважається рівень 6 %, тоді як перевищення межі у 16 % характеризує ситуацію як критичну. Чим більша частина бюджетних доходів спрямовується на виконання боргових зобов'язань, тим меншими залишаються можливості держави для фінансування інших напрямів видатків. Для оцінювання боргового навантаження міжнародними організаціями застосовуються різні граничні орієнтири. За підходом Світового банку критичним вважається рівень державного зовнішнього боргу, що перевищує 50 % ВВП. Маастрихтськими критеріями передбачено граничне значення державного боргу на рівні 60 % ВВП країни, тоді як Міжнародний банк реконструкції та розвитку визначає критичний діапазон відповідного показника на рівні 80–100 %.

Національним законодавством також установлені обмеження щодо боргового навантаження. Відповідно до Бюджетного кодексу України загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не повинен перевищувати 60 % річного номінального ВВП України. Водночас законодавством передбачені випадки, за яких зазначене обмеження не застосовується. До них належать запровадження воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях, а також проведення на території держави антитерористичної операції [54].

Результати оцінювання індикаторів бюджетної безпеки свідчать, що найбільш проблемним серед розглянутих показників є четвертий індикатор Формування державного боргу безпосередньо пов'язане зі співвідношенням бюджетних доходів і видатків, необхідністю фінансування дефіциту та потребою держави у залученні додаткових фінансових ресурсів.

Починаючи з 2013 року в Україні простежується тенденція до збільшення частки платежів за державним боргом у доходах державного бюджету. Посилення боргового навантаження пов'язується, зокрема, зі значними валютними ризиками зовнішніх запозичень, необхідністю рефінансування зобов'язань попередніх періодів та зростаючим впливом платежів з погашення й обслуговування боргу на стан державних фінансів [70]. Для більш детальної оцінки боргового

навантаження розрахуємо динаміку відношення сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету. Результати розрахунків наведено в таблиці 2.12 [71], а зміну відповідного показника за досліджуваний період графічно представлено на рисунку 2.12.

Таблиця 2.13 – Динаміка відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету

рік	обслуговування державного боргу, млрд грн	погашення державного боргу, млрд грн	доходи державного бюджету, млрд грн	показник, %	стан індикатору
2013	31,7	81,1	339,2	33,2	критичний
2014	48,0	120,8	357,1	47,3	критичний
2015	84,5	116,4	534,7	37,6	критичний
2016	95,8	111,4	616,3	33,6	критичний
2017	110,5	363,5	793,4	59,7	критичний
2018	115,4	234,5	928,1	37,7	критичний
2019	119,2	345,2	998,3	46,5	критичний
2020	119,7	385,5	1076,0	47,0	критичний
2021	155,7	441,1	1296,9	46,0	критичний
2022	157,9	448,6	1787,4	33,9	критичний

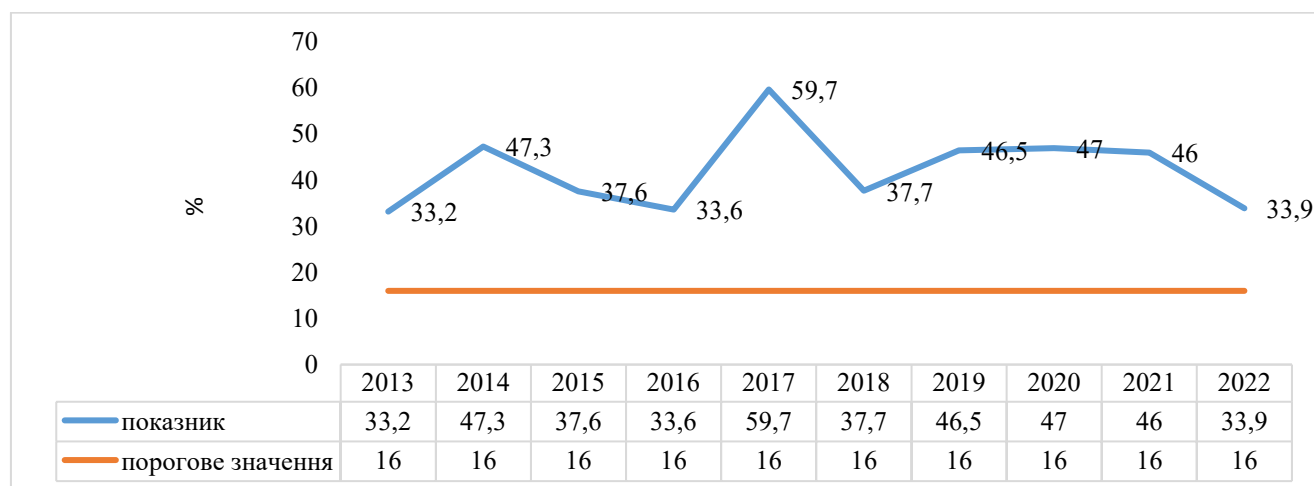

Рисунок 2.12 – Динаміка відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету за 2013-2022рр.

Розраховані індикатори використано для визначення сукупного рівня бюджетної безпеки та оцінювання його стану за 2013–2022 рр. Результати узагальнено в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14 – Динаміка рівня бюджетної безпеки за 2013-2022 рр.

індикатори	вагові коефіцієнти	роки									
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
відношення дефіциту/профіциту Державного бюджету до ВВП	0,2671	-4,5	-5	-2,3	-3	-1,6	-1,7	-2	-5,2	-3,6	-17,6
дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП	0,2482	0,05	-0,2	-0,1	0,1	0	-0,2	0	-0,3	0,1	8,4
рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет	0,2203	30,4	29,1	32,9	32,8	34,1	33,3	32,5	32,8	30,4	42,3
відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів Державного бюджету	0,2644	33,2	47,3	37,6	33,6	59,7	37,7	46,5	47	46	33,9
інтегральний показник бюджетної безпеки		14,29	17,53	16,55	15,33	22,87	16,80	18,92	18,19	17,92	15,67

Інтегральна оцінка бюджетної безпеки змінювалася від 14,29 у 2013 році до 22,9 у 2017 році. Починаючи з 2019 року показник послідовно знижувався з 18,9 до 15,7. Отже, наприкінці досліджуваного періоду простежується погіршення стану бюджетної безпеки, відображене на рисунку 2.13.

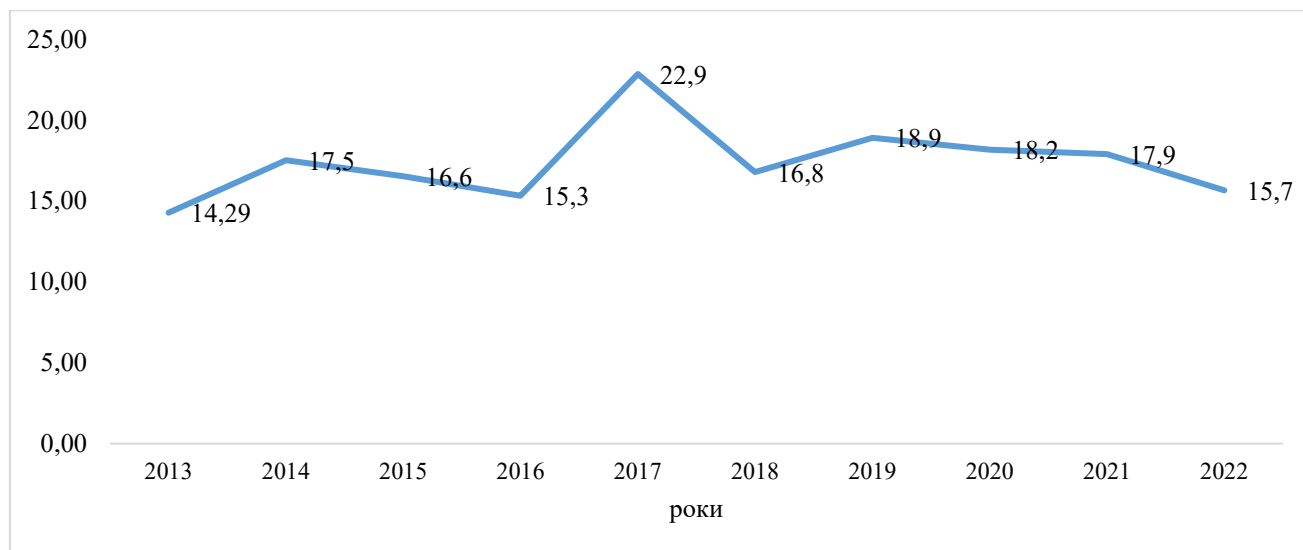

Рисунок 2.13 – Динаміка інтегрального показника
бюджетної безпеки за 2013-2022 роки

Оцінювання бюджетної безпеки України за 2013–2022 рр. підтверджує необхідність стабілізації бюджетної системи. Найбільшу загрозу становить висока частка платежів на обслуговування й погашення боргу в бюджетних доходах. Порівняно прийнятний стан інших індикаторів пов’язаний із фіскальними заходами уряду, спрямованими на збільшення надходжень. Отримані результати показують, що зміцнення доходної бази має супроводжуватися управлінням борговими зобов’язаннями.

Фіскальні рішення мають відповідати поточному стану економіки. За спаду стримування бюджетного фінансування може ускладнювати стабілізацію, оскільки скорочення видатків для зменшення дефіциту позначається на рівні життя та добробуті населення. Тому оцінювати заходи слід із погляду їх економічних і соціальних наслідків. Перевагу доцільно надати наведеним напрямам удосконалення бюджетної діяльності.

- застосуванню програмно-цілевих засад для підвищення результативності бюджетних витрат;
- перегляду поточних витрат і спрямуванню ресурсів на капітальні видатки, необхідні для майбутнього економічного зростання;

- визначенню конкретних результатів бюджетної діяльності;
- стабільним податковим умовам для розвитку бізнесу та відновлення економіки;
- удосконаленню боргового управління з переходом від залучення ресурсів лише для покриття дефіциту до послідовного управління зобов'язаннями [70].

Результативна боргова політика сприяє підвищенню бюджетної безпеки, зменшенню дефіциту та економічній стабілізації. Подальше дослідження індикаторів боргової безпеки як складової фінансової безпеки дасть змогу поглибити оцінку впливу боргового навантаження на державні фінанси.

Висновки до другого розділу

У другому розділі досліджено виконання Державного бюджету України за 2018–2022 рр. Аналіз доходної й видаткової частин розкрив зміни ресурсів та зобов'язань держави, необхідні для оцінювання сучасного стану бюджетної безпеки.

У 2018–2021 рр. податкові надходження зростали. Повномасштабне вторгнення російської федерації змінило економічні умови та послабило податкову базу. У 2022 році ці надходження скоротилися на 157,2 млрд грн порівняно з 2021 роком. Отриманий результат, попри значні втрати економіки, виявився кращим від очікуваного.

Зменшення податкових надходжень супроводжувалося зростанням інших джерел доходів. Неподаткові надходження збільшилися на 170,9 млрд грн, інші доходи на 476,9 млрд грн.

Загальні доходи бюджету демонстрували тенденцію до зростання. Їх обсяг змінився з 928,2 млрд грн у 2018 році до 1784,4 млрд грн у 2022 році.

Видатки державного бюджету також зросли: у 2018 році вони становили 985,9 млрд грн, а у 2022 році досягли 2705,42 млрд грн. Збільшення витрат відображає посилення фінансових потреб держави.

Дослідження видатків за економічною та функціональною класифікаціями дало змогу розмежувати характер операцій і напрями виконання державних функцій. За 2021–2022 роки поточні трансферти скоротилися на 6795 млн грн, інші поточні видатки на 4708,8 млн грн. Зниження капітальних видатків дорівнювало 45718,7 млн грн, капітальних трансфертів становило 71476,5 млн грн. У функціональній структурі зменшилися видатки на загальнодержавні функції на 4644 грн, економічну діяльність на 85621,5 млн грн і охорону навколишнього середовища на 3486,1 млн грн. Освіта отримала на 5329 млн грн менше, духовний та фізичний розвиток на 4919 млн грн. Зміни характеризують перерозподіл ресурсів між напрямками бюджетного фінансування.

Результати оцінювання за 2013–2018 рр. визначають стабілізацію бюджетної системи як пріоритет державної політики. Найістотніше обмеження пов'язане з часткою доходів, що спрямовується на обслуговування та погашення державного боргу. Значне боргове навантаження звужує можливості фінансування інших функцій держави.

Стан решти індикаторів є порівняно задовільним. Позитивний вплив мали фіскальні заходи уряду, спрямовані на розширення доходної частини державного бюджету.

За економічного спаду фіскальна політика має враховувати потребу у стабілізації господарської діяльності. Запровадження стримувальних заходів за таких умов оцінено як недоцільне, оскільки воно обмежує можливості відновлення економіки.

Скорочення бюджетного дефіциту шляхом зменшення державних видатків може погіршувати добробут і рівень життя населення. Соціальні наслідки необхідно враховувати при виборі заходів бюджетного регулювання.

3 Моделювання бюджетної безпеки України та стратегічні пріоритети державної політики щодо її зміцнення

3.1 Прогнозування рівня бюджетної безпеки

Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України відносять бюджетну безпеку до фінансової складової. Вона має найбільшу питому вагу серед бюджетної, боргової, грошово-кредитної, валютної, банківської безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору. Її питома вага визначає значення бюджетної складової для подальшого моделювання.

Платоспроможність і стійкість державних фінансів характеризують стан бюджетної безпеки. За їх забезпечення органи державної влади отримують фінансові можливості для ефективного виконання покладених функцій [6].

Перед побудовою прогнозу необхідно врахувати зміст чотирьох індикаторів бюджетної безпеки, визначених Методичними рекомендаціями. Кожен із них відображає окремий аспект стану бюджетної системи.

Перший індикатор зіставляє дефіцит або профіцит державного бюджету з ВВП. Він потрібний для оцінювання бюджетних і макроекономічних ризиків, а також впливу фіскальної політики на фінансову систему, платіжний баланс та внутрішній попит. Показник належить до змішаного типу «А». До певної межі його зміна поліпшує оцінку безпеки, а подальше збільшення має дестимулювальний вплив. Оптимальним у наведеній характеристиці є діапазон від -2% до 3% .

Частка дефіциту бюджетних і позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП є другим індикатором. Її визначають за методикою МВФ і використовують при оцінюванні країн, які звертаються по кредитування. Показник також має змішаний характер впливу на бюджетну безпеку; оптимальне значення відповідає нульовому рівню.

До сектору загальнодержавного управління належать державний бюджет, місцеві бюджети та фонди загальнообов'язкового державного соціального й пенсійного страхування. Показники наведено за методологією МВФ GFSM 1986, крім доходів від приватизації, які віднесено до фінансування. Дані не охоплюють тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини Донецької й Луганської областей.

Третій індикатор характеризує перерозподіл ВВП через зведений бюджет. Він показує обсяг ресурсів, що проходять через державні фінанси, і ступінь їх централізації. Оптимальний рівень становить від 25 до 28 %. Через змішаний характер індикатора критичний стан виникає за відхилень в обох напрямках. Перевищення 37 % відображає надмірний перерозподіл, а значення нижче 18 % свідчить про його недостатній рівень.

Четвертий індикатор зіставляє платежі на обслуговування й погашення державного боргу з доходами бюджету. Він визначається за методикою МВФ та належить до дестимуляторів, оскільки збільшення боргового навантаження зменшує інтегральну оцінку безпеки. Оптимальним прийнято значення 6 %. Перевищення порога 16 % характеризує критичний стан державного боргу.

Для оцінювання бюджетної безпеки у 2022 р. використано Методичні рекомендації та офіційну статистику Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України й Міністерства фінансів України. Вибір цього року зумовлений поєднанням впливу фінансової глобалізації з наслідками повномасштабного вторгнення російської федерації. Розрахунок показує стан бюджету за різкого погіршення умов його виконання. Отримані результати узагальнено в таблиці 3.1.

За проведеними розрахунками всі чотири індикатори у 2022 році перебували в критичному стані, виходячи за допустимі порогові межі. Інтегральна оцінка з урахуванням вагових коефіцієнтів становила 15,67. Вона відображає сукупний вплив досліджуваних характеристик бюджетної системи.

Динаміка інтегрального показника узагальнює зміни окремих індикаторів бюджетної безпеки. Її дослідження використано як основу для прогнозування на середньостроковий період.

Таблиця 3.1 – Стан бюджетної безпеки України у 2022 році

індикатор	значення індикатору	стан індикатора
1	2	3
відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	-17,6	критичний
дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	8,4	критичний
рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	42,3	критичний
відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	33,9	критичний

Прогноз можна побудувати шляхом визначення тренду динамічного ряду. Для виокремлення основної тенденції застосовують згладжування й аналітичне вирівнювання, які дають змогу узагальнити зміни показника в часі та охарактеризувати їх спрямування.

У роботі прогноз рівня бюджетної безпеки побудовано на основі тренду. Вихідні значення показника, за якими визначається тенденція динамічного ряду, наведено в таблиці 3.2.

Тип функції для вирівнювання обирають за економічним змістом явища та характером його змін. Допоміжним інструментом виступає аналіз ланцюгових характеристик інтенсивності динаміки.

Таблиця 3.2 – Вихідні дані для прогнозування рівня бюджетної безпеки

індикатори	роки									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
відношення дефіциту/профіциту Державного бюджету до ВВП	-4,5	-5	-2,3	-3	-1,6	-1,7	-2	-5,2	-3,6	-17,6
дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП	0,05	-0,2	-0,1	0,1	0	-0,2	0	-0,3	0,1	8,4
рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет	30,4	29,1	32,9	32,8	34,1	33,3	32,5	32,8	30,4	42,3
відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів Державного бюджету	33,2	47,3	37,6	33,6	59,7	37,7	46,5	47	46	33,9
інтегральний показник бюджетної безпеки	14,29	17,53	16,55	15,33	22,87	16,80	18,92	18,19	17,92	15,67

Після теоретичного обґрунтування досліджуваної залежності висунуто гіпотезу про лінійний зв'язок між фактором і результативним показником. Лінійну функцію використано як базову форму економетричного аналізу. Математичні перетворення дають змогу привести до такого вигляду значну частину інших функцій, що полегшує оцінювання параметрів залежності.

Для прогнозування бюджетної безпеки на найближчий період побудовано регресійну модель. Послідовність розрахунку передбачає визначення її форми, параметрів та характеристик зв'язку.

Загальну форму простої вибіркової регресійної моделі подано нижче.

$$y = a_0 + a_1x + u, \quad (3.1)$$

де y – результативний показник (залежна змінна);

x - фактор (незалежна змінна);

a_0, a_1 - невідомі параметри регресійної моделі;

u - випадкова величина (помилки або відхилення).

Після оцінювання параметрів вибіркова проста лінійна регресія набуває наведеного вигляду.

$$\tilde{y} = a_0 + a_1 x, \quad (3.2)$$

де $\tilde{y}$ – теоретичні рівні залежної змінної,

a_0, a_1 – невідомі параметри вибіркової регресійної моделі.

Без урахування випадкової складової u проста лінійна регресія описує пряму на площині. Параметр a_0 визначає її перетин з віссю ординат, параметр a_1 характеризує нахил.

Положення регресійної прямої має забезпечувати найменші відхилення теоретичних рівнів показника y від фактичних. Отже, її параметри добирають так, щоб наблизити розрахункову залежність до сукупності емпіричних точок.

Різницю між фактичними та теоретичними значеннями, тобто помилки моделі, визначають за формулою 3.3.

$$u_i = y_i - \tilde{y}_i = y_i - a_0 - a_1 x_i, \quad i = \overline{1, n}, \quad (3.3)$$

де $\tilde{y}_i$ – теоретичні рівні залежної змінної (i -та точка на прямій, яка відповідає значенню x_i).

Залишки моделі мають містити додатні й від’ємні відхилення, які не демонструють систематичного переважання одного знака. Інакше припущення про випадковий характер u потребує перегляду. Для вибору положення прямої необхідно мінімізувати загальну величину помилок. Звичайна сума відхилень $y_i - \tilde{y}_i$ для цього непридатна, оскільки додатні та від’ємні значення можуть взаємно погашатися. Тому

застосовують суму квадратів помилок, мінімізація якої дає змогу визначити параметри регресійної залежності.

Лінійність регресії визначається її параметрами. На площині вона має вигляд прямої, перетин якої з віссю ординат задає a_0 . За a_0 визначають результативний показник за значення фактора 0. Параметр a_1 показує, на скільки змінюється результат за збільшення фактора на 1. Знак коефіцієнта характеризує напрям зв'язку: додатне значення відповідає прямій залежності, від'ємне є ознакою оберненої.

За додатного a_1 збільшення незалежної змінної супроводжується зростанням результативного показника. Від'ємне значення означає його зменшення за тих самих змін фактора. Подальше дослідження залежності потребує оцінювання невідомих параметрів a_0 та a_1 регресійної моделі.

Відхилення між фактичними й розрахунковими рівнями називають залишками. Метод найменших квадратів визначає положення прямої за мінімальною сумою квадратів цих відхилень.

Для оцінювання невідомих параметрів a_0 та a_1 застосовано наведені формули.

$$a_1 = \frac{\frac{1}{n} \left(\sum_{i=1}^n x_i y_i \right) - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i^2 - \bar{x}^2}, \text{ де } \bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i; \bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i. \quad (3.4)$$

Параметр a_0 , що визначає перетин із віссю ординат, розраховують за наведеною формулою.

$$a_0 = \bar{y} - a_1 \bar{x}. \quad (3.5)$$

За відносно стабільних ланцюгових абсолютних приростів, які не мають виразного спрямування до зростання чи зниження, динамічний ряд вирівнюють лінійною функцією. Таку форму використано для досліджуваних індикаторів бюджетної безпеки.

$$y_t = a_0 + a_1 t, \quad (3.6)$$

де t – порядковий номер періоду.

Метод найменших квадратів застосовується також для визначення параметрів a_0 та a_1 трендового рівняння.

$$a_1 = \frac{\frac{1}{n} \left(\sum_{i=1}^n x_i y_i \right) - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i^2 - \bar{x}^2}, \text{ де } \bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i; \bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i. \quad (3.7)$$

Перетин a_0 розраховують за формулою 3.8.

$$a_0 = \bar{y} - a_1 \bar{x}, \quad (3.8)$$

Оскільки пряма, що відшукується, повинна проходити через точку $(\bar{x}, \bar{y})$.

Якщо $a_0 \neq 0$, це означає, що показники x та y не є суворо пропорційними. Параметр a_1 вказує максимальну зміну залежної змінної y при зміні незалежної змінної x на одиницю.

Щільність зв'язку залежної змінної y з незалежною x характеризує коефіцієнт кореляції (3.4). Він показує, наскільки тісно пов'язані зміни досліджуваних величин.

$$r_{yx} = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 * \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (3.9)$$

Коефіцієнт кореляції є відносною мірою зв'язку між двома змінними. Це безрозмірна величина і не залежить від вибору одиниць вимірювання обох змінних. Значення коефіцієнта кореляції завжди знаходиться в межах -1 та $+1$ (-1

$\leq r_{yx} \leq +1$). Додатне значення коефіцієнта кореляції свідчить про прямий, а від'ємне – про зворотній зв'язок між змінними. Коли коефіцієнт кореляції прямує за абсолютною величиною до 1 ($r_{yx} \rightarrow \pm 1$), то це свідчить про наявність міцного зв'язку, тобто щільність зв'язку велика. В протилежному випадку, коли коефіцієнт кореляції прямує до 0 ($r_{yx} \rightarrow 0$) – зв'язок слабкий або зовсім відсутній. Знаки параметра a_1 та коефіцієнту кореляції повинні збігатися [72,73]. Розрахунок представимо в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Розрахунки для визначення параметрів простої лінійної регресії

роки	ВВП (x)	інтегральний показник (y _i),	x _i *y _i	x _i ²	x _i -x _{ср}	(x _i -x _{ср}) ²	y _i -y _{ср}	(y _i -y _{ср}) ²	(x _i - x _{ср})*(y _i - y _{ср})
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2013	1454,9	14,29	20790,521	2116734	-1442,14	2079767,78	-3,117	9,715689	4495,1503
2014	1566,7	17,53	27464,251	2454549	-1330,34	1769804,51	0,123	0,015129	-163,63182
2015	1979,5	16,55	32760,725	3918420	-917,54	841879,651	-0,857	0,734449	786,33178
2016	2383,2	15,33	36534,456	5679642	-513,84	264031,545	-2,077	4,313929	1067,2456
2017	2982,9	22,87	68218,923	8897692	85,86	25	5,463	29,84437	469,05318
2018	3558,7	16,8	59786,16	1266434	661,66	25	-0,607	0,368449	-401,62762
2019	3974,6	18,92	75199,432	1579744	1077,56	225	1,513	2,289169	1630,3482
2020	419,4	18,19	7628,886	175896	-2477,64	625	0,783	0,613089	-1939,9921
2021	5459,5	17,92	97834,24	2980614	2562,46	6566201,25	0,513	0,263169	1314,5419
2022	5191	15,67	81342,97	2694648	2293,96	5262252,48	-1,737	3,017169	-3984,6085

В результаті розрахунку отримали наступні значення: $a_1=0,0014$, $a_0=17407$, тобто не виконується рівняння і таким чином не підтвердилася гіпотеза щодо існування лінійного зв'язку між ВВП та інтегральним результативним показником рівня бюджетної безпеки. Також в процесі прогнозування в досить часто використовують методологію екстраполяції (поширення кількісних (статистичних) висновків щодо існуючих тенденцій, одержаних у результаті вивчення впливу минулих подій на майбутні (прогнозовані) періоди), за якої висновки про значення прогнозних показників у майбутніх періодах робляться на основі вивчення їхньої динаміки за попередні періоди.

Екстраполяція - це поширення результатів, отриманих зі спостережень над однією частиною процесу, на іншу його частину. Якщо процес представлений тимчасовим поруч, то під екстраполяцією, як правило, розуміють продовження на майбутнє основної тенденції процесу, що спостерігалася в минулому.

Процедура прогнозування в даному випадку зводиться до підбору функції найкращою плавною кривою зростання, визначення параметрів функції цієї кривої, оцінці точності і адекватності обраної функції і розрахунку з використанням обраної функції прогнозних значень на задану перспективу.

Модель вважається хорошою зі статистичної точки зору, якщо вона адекватна досліджуваного процесу, тобто досить надійно відображає детерміновану складову процесу і досить точна .

Для прогнозування у роботі використовується трендовий аналіз. Для достовірності у побудові лінії тренду у першу чергу треба звернути увагу на рівень апроксимації. Значення апроксимації (R^2) повинно бути максимально наближеним до значення 1.

Якщо R^2 менше 0,5, то прогноз не має сенсу. Побудуємо трендову модель прогнозування інтегрального показника рівня бюджетної безпеки (рисунок 3.1)

Для прогнозування інтегрального показника бюджетної безпеки було обрано лінійну функцію, яка має високе значення коефіцієнту апроксимації (детермінації), а саме $R^2 = 0,7118$. З метою зниження ризику неточності прогнозу

можна застосувати сценарний підхід, який на практиці реалізується через визначення довірчих інтервалів тренду.

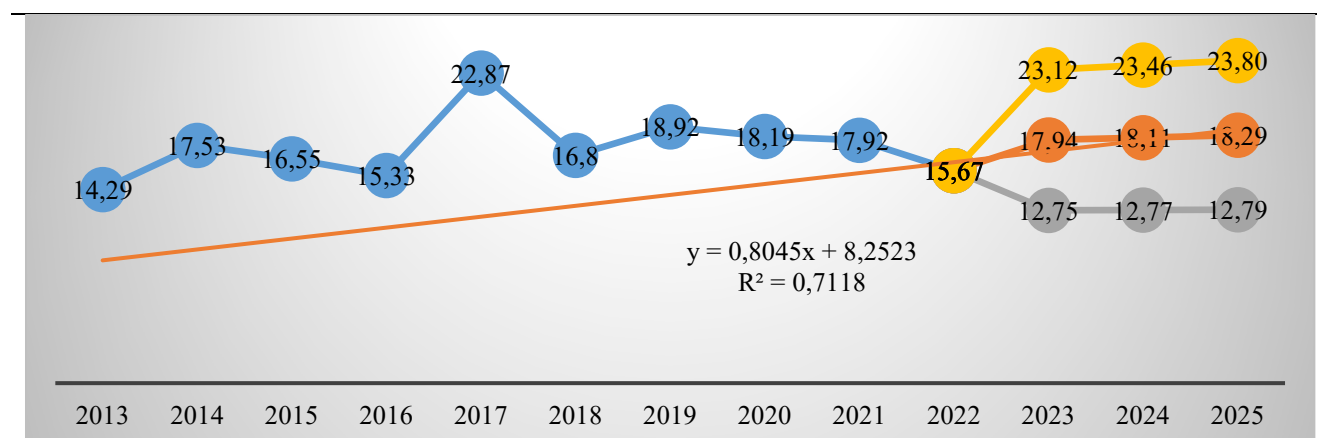

Рисунок 3.1 – Рівень бюджетної безпеки України у 2013-2022 рр. та лінія тренду

Для прогнозу інтегральної оцінки бюджетної безпеки обрано лінійну функцію. Її коефіцієнт апроксимації, або детермінації, дорівнює $R^2 = 0,7118$, що характеризує відповідність тренду використаним даним.

Урахувати можливу неточність прогнозу допомагає сценарний підхід. Його реалізація передбачає визначення довірчих інтервалів навколо тренду за виправленою середньою квадратичною похибкою прогнозного значення. Для 2023 року отримано оптимістичну оцінку 23,12, песимістичну 12,75 та найбільш імовірну 17,94. Отже, прогноз представлено діапазоном можливих значень і центральною оцінкою. Аналогічні розрахунки виконано для 2024 та 2025 рр.; результати наведено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Прогноз рівня бюджетної безпеки України на 2023–2025 рр

роки	сценарій прогнозу		
	песимістичний	найбільш імовірний	оптимістичний
2023	12,75	17,94	23,12
2024	12,77	18,11	23,46
2025	12,79	18,29	23,8

Прогноз на 2023–2025 рр. відображає очікуване підвищення бюджетної безпеки України. Його слід розглядати з урахуванням коливань інтегрального

показника за 2013–2022 рр. Найнижчі значення зафіксовано у 2013 та 2016 роках, найвище отримано у 2017 році. У 2022 році показник знову наблизився до мінімального рівня досліджуваного періоду. Погіршення було пов'язане насамперед зі збільшенням частки доходів, що спрямовуються на погашення й обслуговування боргу. На загальну оцінку також вплинули дефіцит сектору загальнодержавного управління відносно ВВП і несприятливий стан бюджетного перерозподілу ВВП. Отже, прогнозована динаміка характеризує тенденцію моделі, тоді як фактичний стан залежить від змін зазначених індикаторів.

Починаючи з 2017 року, поліпшення окремих характеристик бюджетної безпеки пов'язувалося зі зменшенням частки дефіциту державного бюджету та сектору загальнодержавного управління у ВВП. Основною загрозою залишається значне боргове навантаження на бюджетні доходи. Тому управління державним боргом має бути пріоритетом бюджетної політики. До відповідних заходів належать поглиблення взаємодії з інвесторами, розширення пільгового фінансування від МФО та урядів інших держав і робота над покращенням рейтингу України як позичальника.

3.2 Стратегічні пріоритети державної політики зміцнення бюджетної безпеки в умовах сучасного стану

В Україні стратегічний напрямок розвитку значною мірою визначається соціально-орієнтованою державною політикою, яким свою чергу визначається короткостроковими цілями, завданнями, напрямками та пріоритетами.

Водночас, на жаль, багато реформ не принесли бажаних результатів. Основною причиною цього є відсутність стабільного фінансового забезпечення, але в кінцевому підсумку проблема полягає у відсутності цілеспрямованої, науково обґрунтованої концепції, стратегії і тактики розвитку управління державними

(місцевими) фінансами. Особливого значення набуває проблема формування та реалізації ефективної державної політики в національному масштабі.

Державна політика у бюджетній сфері регулюється Законом України "Про Державний бюджет України", низкою законів та системою інституційного забезпечення бюджетного процесу. Через складність політичних, соціальних та економічних процесів необхідно враховувати специфіку суспільних проблем при формуванні не лише бюджетно-податкової політики, а й державної політики в цілому. Багато податкових норм допускають неоднозначне тлумачення при їх застосуванні, що негативно впливає на управління вітчизняними компаніями та знижує привабливість вітчизняної економіки для іноземних інвесторів. Неефективні заходи податкового контролю призвели до низького рівня дотримання податкового законодавства та відсутності лояльності платників податків.

Непослідовна податкова політика, розробка податкової системи без урахування взаємопов'язаності бюджетної політики, пенсійної системи та реформ в інших сферах суспільного життя, відсутність належного прогнозування бюджетних, економічних та соціальних наслідків податкових змін унеможливили досягнення всіх цілей та завдань податкової реформи, що негативно вплинуло на стан бюджету. Нерівномірний розподіл податкового навантаження перешкоджає розвитку конкуренції, створює умови для тіньової економіки та спричиняє проблеми з наповненням бюджетів усіх рівнів.

Стратегічне планування та макроекономічне і бюджетне прогнозування є не менш важливими пріоритетними напрямками. Варто зазначити, що бюджетне планування досі здійснюється на річній основі, хоча головні розпорядники коштів готують свої потреби на плановий період та два наступні періоди. Через відсутність цілісної системи стратегічного планування та ієрархічної структури стратегічних документів залишається невирішеним питання ефективності процесу визначення бюджетних програм головних розпорядників коштів та їх відповідності стратегічним цілям.

Для запровадження середньострокового бюджетного планування в Україні вирішальне значення має достовірність річних та середньострокових макроекономічних і бюджетних прогнозів. На достовірність прогнозів впливають об'єктивні фактори (макроекономічна нестабільність), а також те, що вони не захищені від політичного втручання у забезпечення потреб у фінансуванні та створення позитивного сприйняття економічного розвитку в суспільстві.

Підсумовуючи наведені вище розрахунки, використання методу аналізу ієрархій для визначення пріоритетів у реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки визначає домінування одного із задекларованих пріоритетів для ефективної реалізації стратегії, який є більш важливим, ніж інший менш ефективний пріоритет, виведений з ієрархії [74].

Дослідження перспективних напрямів розвитку державної політики в контексті забезпечення бюджетної безпеки України дозволило дійти висновку, що сучасні умови вимагають переорієнтації бюджетної політики на використання фіскальних інструментів для стимулювання розвитку реального сектору економіки та бюджетоутворюючих підприємств.

Країни ЄС, що розвиваються, використовують державне стимулювання у бюджетній сфері як засіб стабілізації та прискорення економічного зростання.

На жаль, стратегія не вирішує питання незбалансованості бюджетного дефіциту. На глобальному рівні закономірність розвитку дисбалансів бюджетного дефіциту була узагальнена західними вченими і виражена кількома факторами: тривалий дефіцит. З економічним зростанням і нагромадженням національного багатства розширюється сфера соціальної діяльності держави з підтримки економічно пасивного населення, а підвищена соціальна відповідальність держави стає нормою. Урядові оцінки соціальних параметрів державного бюджету виявилися хибними, оскільки не враховували належним чином такі тенденції, як зростання безробіття, збільшення тривалості життя та зниження темпів зростання продуктивності економіки [13]. Таким чином, проблема дисбалансів бюджетного

дефіциту змусила більшість країн вжити радикальних заходів для їх подолання. Обмеженість можливостей державної політики щодо скорочення бюджетних видатків та стимулювання додаткових доходів спонукала уряди та парламенти багатьох країн до прийняття законодавчих норм, які обмежують або забороняють фіскальні дисбаланси.

Бюджетний процес в Україні підтверджує, що бюджетний дефіцит і державний борг є одними з ендогенних і екзогенних загроз безпеці державного бюджету. Бюджетний дефіцит і державний борг, які були одночасно симптомом і джерелом фінансової кризи, сьогодні вважаються найбільш глобальними з точки зору їх негативного впливу на економіку і державні фінанси, хоча їх значення зменшилося. Глобальною тенденцією є посилення законодавчого контролю над бюджетами. З цією метою США та багато розвинених європейських країн впроваджують ефективну макроекономічну політику, спрямовану на забезпечення фіскальної стабільності та збалансованості національної бюджетної системи.

Запровадження подібних правових норм в Україні сприяло б підвищенню політичної культури, мінімізації суб'єктивного впливу на бюджетний процес, забезпеченню дотримання інституційних заходів з економії бюджетних коштів та посиленню громадського контролю за бюджетом. У сукупності це відповідатиме критеріям бюджетної безпеки, що зменшить реальні та потенційні загрози національному розвитку. Питання визначення абсолютного розміру дефіциту та вибору оптимального способу його покриття, безумовно, впливає на бюджетну безпеку. Перша методична проблема пов'язана з відмінностями між національною та європейською системами розрахунку платіжного балансу та визначенням абсолютного розміру бюджетного дефіциту [75]. Вирішення цієї проблеми може полягати в адаптації бюджетного законодавства України до вимог ЄС, членство в якому наразі проголошено пріоритетною метою зовнішньої політики України. Процес забезпечення бюджетної безпеки потребує послідовної реалізації цілей та завдань, визначених Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки [74] з метою досягнення довгострокової

макроекономічної стабільності в країні, з урахуванням методу аналізу ієрархій при визначенні пріоритетних напрямів управління державними фінансами (рисунк 3.2).

Рисунок 3.2 – Стратегічні пріоритети забезпечення бюджетної безпеки України

Друга проблема - фінансування бюджетного дефіциту - є складною в нинішніх умовах і не має однозначного вирішення. Ми вважаємо, що мінімізація дефіциту має бути одним з ключових принципів бюджетного процесу. Водночас, уряди повинні керуватися національними інтересами, щоб не зашкодити національній фінансовій безпеці (наприклад, надавати пріоритет внутрішнім запозиченням над зовнішніми, обирати "дешевші" джерела фінансування тощо).

Поряд з цими питаннями, вважаємо, що важливим викликом є подолання фіскальних дисбалансів. Це пов'язано з тим, що бюджетний процес в Україні є політично заангажованим і побудований на виконанні передвиборчих обіцянок щодо задоволення потреб громадян. Тому найефективнішим шляхом вперед є встановлення законодавчих обмежень на дефіцитне фінансування державної діяльності. Такі обмеження дисциплінують уряд і роблять парламент більш відповідальним за наслідки дефіцитного бюджету. Дослідивши тенденцію накопичення державного боргу, ми дійшли висновку, що параметри державного боргу наразі мають значний вплив на стан державних фінансів та економічний розвиток. Передбачувана та відповідальна бюджетна політика у сфері управління державним боргом є необхідною умовою забезпечення довгострокової збалансованості та стійкості бюджетної системи.

Пріоритети бюджетної політики мають визначатися на основі комплексного підходу в контексті формування концепції бюджетної політики з урахуванням ієрархічних складових системи національних пріоритетів, у тому числі довгострокових пріоритетів держави та середньострокових пріоритетів території, а також виявлення та аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначають розвиток суспільства. Крім того, вона має ґрунтуватися на комплексному підході в контексті формування концепції бюджетної політики.

Дотримання цієї вимоги щодо формування та реалізації пріоритетів бюджетної політики уможлиблюється виконанням основних завдань на певних етапах розвитку суспільства та забезпеченням тісного взаємозв'язку між ключовими напрямками бюджетної політики. Вибір пріоритетів має ґрунтуватися

на визначенні науково обґрунтованих напрямів та оцінці реальних фінансових можливостей реалізації пріоритетних програм за рахунок бюджетних коштів.

Ефективність досягнення цих пріоритетів може бути забезпечена лише за умови комплексного та системного підходу органів державної влади до бюджетного процесу, визначення реальних бюджетних можливостей окремих регіонів, проведення ефективної видаткової політики та забезпечення стабільних доходів бюджету, а також вибору оптимальних шляхів покриття дефіциту.

Вплив фінансової глобалізації зумовив необхідність розробки національної фіскальної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності України. Питання реалізації ефективної загальнодержавної фіскальної політики набуває особливого значення. Зважаючи на складність політичних, соціальних та економічних процесів, при формуванні фінансової політики необхідно враховувати особливості суспільних проблем.

В умовах політичної та економічної нестабільності слід враховувати, що бюджетна політика є надбудовною категорією і залежить від економічного розвитку держави. У зв'язку з цим при формуванні бюджетно-податкової політики державні інституції зобов'язані враховувати світові тенденції соціально-економічного розвитку, конкретні етапи розвитку суспільства та дотримуватися комплексного підходу при розробці та реалізації бюджетних заходів.

Основним завданням державної фінансової політики в контексті зміцнення бюджетної безпеки є створення економічного, соціального, політико-правового середовища та інституційного забезпечення, що стимулює збалансований бюджетно-податковий процес.

Цей процес має супроводжуватися реалізацією відповідних пріоритетів зміцнення бюджетної безпеки.

- розробка конкретних механізмів запобігання загрозам національній бюджетній системі;
- забезпечення спроможності держави формувати бюджет;
- формування бюджетних резервів та структурування бюджетних видатків;

- удосконалення міжбюджетних відносин та розвиток бюджетної децентралізації;
- впровадження систем бюджетної ефективності та управління;
- детінізація економіки та легалізація капіталів з метою залучення інвестицій в Україну;
- мінімізація бюджетного дефіциту та ефективне управління державним боргом.

У результаті дослідження було визначено такі основні напрями забезпечення фіскальної безпеки України на перспективу

- доцільно розробити "Концепцію бюджетної безпеки України", яка б містила обмеження на індикатори бюджетної безпеки та враховувала як орієнтацію України на інтеграцію в європейські структури, так і особливості фіскальної системи держави;
- раціоналізувати структуру бюджетних видатків шляхом перенесення частини бюджетних видатків на недержавне фінансування;
- легалізація тіньової економіки та збільшення надходжень до бюджету за рахунок зниження податкових ставок, зменшення кількості податків та спрощення системи їх сплати;
- створення стабілізаційного фонду для компенсації впливу на Україну світової кризи, яка є неминучою в сучасних глобалізаційних умовах;
- створення стабілізаційного фонду бюджету, який має бути створений для того, щоб Україна була здатна відповідати потребам світової економіки та уникнути впливу світової кризи на Україну.

Лише комплексний підхід до визначення пріоритетних напрямів бюджетної політики дозволить перерозподілити ресурси на ефективні напрями державної політики. Можна перерозподілити ресурси на ефективні напрями державної політики:

- визначити пріоритети через середньостроковий бюджетний план, можна оцінити фінансові ресурси, необхідні для їх реалізації, та визначити можливі джерела фінансування. І як наслідок, можна відійти від інерційного підходу. Це дає

змогу відійти від інерційного підходу (асигнувань, проіндексованих на тенденції попереднього року).

- більшість заходів зі скорочення бюджетних видатків при збереженні якості державних послуг передбачають проведення конкретних реформ державних послуг у конкретних секторах економіки.

- реалізація національної безпеки та економічних інтересів; забезпечення платоспроможності, фінансової стабільності та збалансованості фінансової системи України;

- зменшення боргової залежності держави;

- ефективне виконання зведеного бюджету, дохідної та видаткової частин державного бюджету та державного боргу;

- удосконалення міжбюджетних відносин та розвиток бюджетної децентралізації.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі кваліфікаційної роботи було здійснено розрахунки для визначення параметрів простої лінійної регресії залежності ВВП та інтегрального показника рівня бюджетної безпеки. З'ясовано, що кореляційний зв'язок майже відсутній.

Побудовано трендову модель із високим рівнем апроксимації, що підтверджує її достовірність. Отримано песимістичний, оптимістичний і найбільш ймовірний сценарій прогнозу щодо інтегрального показника бюджетної безпеки.

Так, у 2023 році очікується за песимістичним сценарієм 12,75, оптимістичним 23,12, а найбільш ймовірним 17,94 значення інтегрального показника. У 2024 році 12,77, 23,46 та 18,11 відповідно, а у 2025 році 12,79, 23,8 та 18,29. Таким чином, у середньосторочковому майбутньому періоді, що охоплює 2023-2025 роки очікується тенденція підвищення рівня бюджетної безпеки.

Встановлено, що головними цільовими стратегічними пріоритетами під час формування напрямів забезпечення бюджетної безпеки України необхідно визначити: забезпечення національної безпеки держави та реалізації національних економічних інтересів; забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості та збалансованості бюджетної системи України; зменшення боргової залежності держави; ефективне виконання дохідної і видаткової частин зведеного та державного бюджету й публічних зобов'язань; стимулювання розвитку бюджетоутворюючих галузей та стратегічно важливих підприємств.

Визначено, що в Україні стратегічний напрямок розвитку значною мірою визначається соціально-орієнтованою державною політикою, яка в свою чергу визначається короткостроковими цілями, завданнями, напрямами та пріоритетами.

З'ясовано, що непослідовна політика, розробка податкової системи без урахування взаємопов'язаності бюджетної політики, пенсійної системи та інших реформ в сферах суспільного життя, відсутність належного прогнозування негативно впливає на стан бюджету.

У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка, яку можна побудувати виключно шляхом відродження та прискореного розвитку перспективних секторів національної економіки за виваженої бюджетної політики. Натомість нині спостерігається тенденція до вжиття тільки заходів щодо стабілізації політичної й соціально-економічної ситуації в Україні. .

Висновки

Бюджетна безпека посідає важливе місце у фінансовій безпеці держави, оскільки бюджет забезпечує ресурсну основу її економічного суверенітету. Його стійкість потрібна для позитивних структурних змін в економіці, посилення соціального захисту та розвитку сфер суспільного життя. Отже, стан бюджету впливає на можливості реалізації державних пріоритетів.

Бюджетну безпеку держави доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах. Перший характеризує здатність бюджету стабільно виконувати покладені на нього функції на всіх рівнях бюджетної системи та на кожній стадії бюджетного процесу. Другий пов'язаний із використанням бюджетних ресурсів органами державної влади та місцевого самоврядування для фінансового забезпечення виконання функцій держави й реалізації її національних економічних інтересів.

Узагальнення наукових праць підтвердило вплив незбалансованості бюджету на його безпеку. Дисбалансові загрози виникають на різних стадіях бюджетного процесу як сукупність ризиків і несприятливих чинників. Вони ускладнюють реалізацію політики, бюджетних програм та визначених пріоритетів. Накопичення негативних передумов позначається на функціонуванні всієї бюджетної системи, тому їх попередження має супроводжувати планування й виконання бюджету. Досвід демократичних держав показує участь громадянського суспільства у формуванні засад управління державними фінансами. На цей процес також впливають політичні рішення та інтереси.

Правове й організаційне забезпечення бюджетної безпеки взаємопов'язані. Нормативні вимоги визначають розподіл повноважень між учасниками бюджетного процесу та порядок їх взаємодії.

Організаційна складова об'єднує інститути, діяльність яких спрямована на ефективне використання ресурсів державного та місцевих бюджетів. Виконання їх завдань забезпечує реалізацію встановлених бюджетних правил.

Виконання дохідної частини бюджету у 2018 році здійснювалось в умовах змін, внесених у податкове законодавство, спрямованих на покращання адміністрування платежів з метою підвищення наповнюваності бюджету та виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Умови формування доходів суттєво змінилися протягом досліджуваного періоду. У 2022 році визначальним чинником стало повномасштабне вторгнення російських військ та його наслідки для економіки.

Як свідчить практика, однією з проблем, що знижує ефективність фіскального менеджменту та стримує економічний розвиток країни, є розбіжність між бюджетними планами та фактичними результатами бюджету.

Моніторинг є необхідним для забезпечення бюджетної платоспроможності та фінансової стабільності з метою своєчасного виявлення загроз фінансовим інтересам держави. У роботі для оцінювання бюджетної безпеки використано систему індикаторів, визначену Методичними рекомендаціями щодо оцінки рівня економічної безпеки України.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо оцінки рівня економічної безпеки України, стан бюджетної безпеки оцінюється за такими індикаторами: Перший індикатор бюджетної безпеки - відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП - є визначальним для оцінки бюджетних та загальних макроекономічних ризиків. Цей показник дозволяє проаналізувати вплив фіскальної політики держави на стан фінансової системи, платіжного балансу та внутрішнього попиту.

Протягом періоду, що підпав під аналіз, значення цього індикатора коливається від оптимального рівня до критичного, що свідчить про значну розбалансованість державних фінансів країни. Наступний показник - дефіцит бюджету сектору загального державного управління та позабюджетного фінансування у відсотках до ВВП - розраховується за методологією МВФ і є загальноприйнятим ключовим показником ефективності для країн, що претендують на отримання кредитів від цієї міжнародної фінансової організації.

Протягом 2013–2021 рр. цей індикатор відповідав оптимальному стану. У 2022 році його значення стало критичним, що позначається на умовах залучення ресурсів МВФ. Наступний індикатор бюджетної безпеки - рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет - відображає фінансові ресурси держави, що перерозподіляються через фіскальну систему, та свідчить про ступінь централізації фінансової системи держави. З іншого боку, розмір перерозподілу ВВП через зведений бюджет є одним з основних факторів, що впливають на темпи економічного розвитку.

Протягом періоду, що підпав під аналіз рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет в Україні майже завжди був задовільним. Однак з 2015 року значення цього показника зростало, що є негативною тенденцією, а у 2022 році взагалі критичним. Водночас слід зазначити, що в багатьох розвинених країнах, таких як Швеція, Данія, Франція, Австрія та Фінляндія, рівень бюджетного перерозподілу ВВП перевищує 50 %, але ці країни мають більш рівномірний розподіл доходів, менший рівень олігархії та сильнішу соціальну спрямованість, ніж країни з нижчим рівнем перерозподілу ВВП. Тому Україні необхідно розширювати базу ВВП, не втрачаючи при цьому соціальної орієнтації економіки. Слід зазначити, що рівень перерозподілу ВВП в Україні є вищим, ніж в інших країнах.

Нарешті, індикатором фінансової безпеки є співвідношення виплат за державним боргом та загальних виплат до доходів державного бюджету, розраховане за методологією МВФ.

Починаючи з 2013 року, в Україні спостерігається чітка тенденція до зростання співвідношення виплат за державним боргом до доходів державного бюджету. Така ситуація зумовлена високим валютним ризиком зовнішнього боргу, нестабільним рефінансуванням боргу минулих років, борговими виплатами, що чинять тиск на державні фінанси (фінансування за рахунок державних запозичень значного дефіциту державного бюджету, сформованого під впливом суттєвого збільшення видатків на оборону та погашення боргу). Стан цього індикатора протягом досліджуваного періоду був критичним.

На основі значень, отриманих за кожним індикатором бюджетної безпеки, можна розрахувати інтегральний показник бюджетної безпеки для визначення загального стану бюджетної безпеки за період 2013-2022 років.

За останні десять років інтегральна оцінка перебувала в межах від 14,29 до 22,87. Оцінюючи стан бюджетної безпеки за аналізований період, відзначимо, що у 2017 році рівень бюджетної безпеки був найбільшим і склав 22,87 за період, що досліджується, а потім тенденція зниження, до 15,67 у 2022 році, що свідчить про погіршення бюджетної безпеки. У 2021 та 2022 роках показник знизився, що засвідчує нестійкість досягнутих результатів. Дослідження динаміки індикаторів бюджетної безпеки дає підстави для прогнозування її рівня на середньостроковий період.

З метою зниження ризику неточності прогнозу можна застосувати сценарний підхід, який на практиці реалізується через визначення довірчих інтервалів тренду. Для обчислення меж коливання прогнозного значення від тренду обчислюється виправлена середня квадратична похибка прогнозного значення функції тренду. За цим підходом розраховано песимістичний, оптимістичний і найбільш імовірний рівні бюджетної безпеки на 2023–2025 роки.

У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка, яку можна побудувати виключно шляхом відродження та прискореного розвитку перспективних секторів національної економіки за виваженої бюджетної політики. Поточні заходи стабілізації політичної та соціально-економічної ситуації мають бути пов'язані з довгостроковими завданнями економічного розвитку.

Основними стратегічними пріоритетами у формуванні напрямів забезпечення бюджетної безпеки в Україні є реалізація національних безпекових та економічних інтересів; забезпечення платоспроможності, фінансової стабільності та збалансованості фінансової системи України; зменшення боргової залежності держави; ефективне виконання доходів і видатків бюджету.

Список використаних джерел

- 1 Кишакевич Б. Ю. Формування системи фінансової безпеки України в умовах глобалізації / Б. Ю. Кишакевич // Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.7. С. 202–207.
- 2 Рудик Н. В. Фінансова безпека в системі управління державними фінансами / Н. В. Рудик // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 5, Ч. 4. С. 128–133.
- 3 Наконечна Н. В. Методологічні підходи щодо оцінювання рівня фінансової безпеки України / Н. В. Наконечна // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.14. С. 281–287.
- 4 Нечипорук Л. В. Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації / Л. В. Нечипорук // Збірник наукових праць НУДПСУ. – 2012. № 1. С. 281–298.
- 5 Новікова К. І. Аналіз сучасного стану фінансової безпеки держави в умовах хаотично структурованої економіки / К. І. Новікова // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С. 747–752.
- 6 Тимошенко О. В. Основні напрями зміцнення фінансової безпеки України / О. В. Тимошенко // Проблеми економіки. 2014. № 2. С. 154–160.
- 7 Бородій О.А. Управління бюджетною безпекою України : автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит»; Чернігівський нац. технол. ун-т. Чернігів, 2015. 20 с.
- 8 Богма О. С. Сутність бюджетної безпеки в системі забезпечення національних інтересів / О. С. Богма // Економіка і суспільство. 2016. № 4. С. 282–285.
- 9 Кулінська А. В. Бюджетна безпека як умова досягнення національних соціально–економічних інтересів / А. В. Кулінська // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 29–34.
- 10 Корень Н. В. Виклики та загрози бюджетній безпеці на етапі суспільних трансформацій / Н. В. Корень // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2015. Вип. 14, Ч. 3. С. 130–133.

11 Постоленко Ю. П. Система загроз сучасній бюджетній системі України / Ю. П. Постоленко // Економічний простір. 2013. № 70. С. 165–172.

12 Шикіна Н. А. Деякі аспекти аналізу бюджетної безпеки України / Н. А. Шикіна, Г. М. Коцюрубенко // Наукові дослідження розвитку світової економіки: пропозиції, теорії : збірник наук. праць з актуальних проблем економічних наук : у 2-х ч. Ч. 1 / Наукова організація «Перспектива». Дніпропетровськ : Гельветика, 2015. С. 128–133.

13 Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 29.10.2013 р. №1277) // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Дата звернення: 25.10.2023).

14 Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. К.: УБС НБУ, 2014. Т.1. 831 с.

15 Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964–IV // Голос України. 2003. 22 лип. С. 20-21.

16 Перехідна економіка: Підручник / В. Геєць, Є. Панченко, Е. Лібанова та ін.; за ред. В. Геєця. К.: Вища школа. 2003. 591 с.

17 Дець В. Ф. Міжбюджетне регулювання в системі забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 21.04.01 – економічна безпека держави / В.Ф.Дець.К. 2008. 25 с.

18 Деменок О. В., Глухова В. І. Бюджетна безпека України як складова фінансової безпеки держави: стан та перспективи. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_1/016-022.pdf. (Дата звернення: 21.10.2023).

19 Бабець І. Г. Методичні підходи до оцінки бюджетної безпеки України / І. Г. Бабець, О. В. Івах // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.1.С. 204-209.

20 Колісник О.Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / О.Я. Колісник. Тернопіль.2009. 21 с.

21 Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм запобігання: монографія / С. В. Онищенко, О. А. Пугач. Полтава. ПолтНТУ. 2015. 337 с.

22 Пироженко В. Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова //В. Пироженко. Політичний менеджмент. 2006. № 3. С. 21–34.

23 Ніколаєв Є.Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки / Є.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. 2011. № 2. С. 16–33.

24 Сухоруков А.І. Врахування динамічних зв'язків у системах економічної безпеки / А.І. Сухоруков // Стратегічна панорама. 2009. № 2. С. 115–129.

25 Лісовська О. Л. Економічна політика і економічна безпека України: навч. посіб / О. Л. Лісовська. К. : Вид. НА СБ України. 2003. 183 с.

26 Дарнопих, Г. Ю. Елементи системи національної економічної безпеки / Г. Ю. Дарнопих // Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні : Зб. Наук. праць. Харків : ХІБМ. 1998. С. 9–17.

27 Барановський, О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія / О.І. Барановський. К.: КНТЕУ. 2004. 208 с.

28 Шнипко О.С., Суперечності розвитку як основне джерело загрози безпеці рівноваги економічних систем / О. В. Ареф'єва, О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки. 2006. № 3 (57). С. 57–64.

29 Коженювські, Л. Безпека менеджерів. Суб'єктивні та об'єктивні аспекти безпеки / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. 2005. № 5. С. 86–94.

30 Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія / Київ: Книжкове вид-во НАУ. 2007. 436 с.

31 Юрій С. І. Концептуальні засади сутності бюджету / С. І. Юрій // Фінанси України. 2001. № 10. С. 3–10.

32 Засади формування бюджетної політики держави: наукова монографія/ М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужников, та ін. ; за наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. К.: НАУ. 2003. 284 с.

- 33 Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія/ Д.Д. Буркальцева. К. :Знання України. 2012. 347 с.
- 34 Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія / А.І. Сухоруков; К. : НІПМБ. 2005. 140 с.
- 35 Онищенко, С.В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації / // Економіка і регіон. Полтава: ПолтНТУ, 2014. № 2 (45). С.108-113.
- 36 Ситнік Н.С., Субицька Д.Я. Бюджетна безпека України: загрози та напрями її зміцнення// Причорноморські економічні студії. Випуск 34.2008. С.167-171
- 37 Проказюк О.В. Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози / О.В. Проказюк // Фінансовий простір. 2016. № 3(23).С. 39–45.
- 38 Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення: / З. С. Варналій, Т. В. Бугай, С. В. Онищенко. Полтава. ПолтНТУ. 2014. 271 с.
- 39 Чугунов, І.Я. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства / І.Я. Чугунов, Л.В. Лисяк // Фінанси України. 2009. № 11.С. 3–11.
- 40 Онищенко С.В. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки України / // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2016. вип.5 (182). С.31-39.
- 41 Бугай Т. Система інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні / Т. Бугай // Вісник КНТЕУ. 2015. №2. С. 103-116.
- 42 Ганжуров Ю. С. Особливості структуризації українського парламенту /Ю. С. Ганжуров // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2010. №1(45). С. 37-42.
- 43 Онищенко С.В. Ієрархія інституційного-організаційного забезпечення бюджетної безпеки України // Фінансово-економічна безпека: держава, регіон, підприємство, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 15 грудня 2015 р.-15 січня 2016 р. Полтава: ПолтНТУ. 2016. С. 111-115.
- 44 Литвак О. М. Правова природа інституту президентства: навч. посіб. / О. М. Литвак, Н. О. Рибалка. К.: Атіка, 2010. 168 с.

45 Інституційна архітектоніка та динаміка економічних перетворень: наукове видання / За ред. А. А.Гриценка. Х.: Форт. 2008. 928 с.

46 Казначейська система виконання державного бюджету України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / Л. Л. Осипчук Нац. акад. держ. под. служби. Ірпінь. 2003.13 с.

47 Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL.: <http://www.treasury.gov.ua/> (Дата звернення: 25.11.2023).

48 Постанова Кабінету Міністрів України №215 «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» від 15 квітня 2015 р. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF> (Дата звернення: 02.10.2023).

49 Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України від 22.06.2012 р. № 758 // Офіційний вісник України. 2012. № 59. Ст. 2384.

50 Бюджетна система: / Баранова В. Г., Дубовик О. Ю., Хомутенко В. П. та ін.; за заг. ред. В. П. Хомутенко. Одеса: Видавництво Бартенєва, 2014. 392 с

51 Парижак Н. Міжбюджетні відносини: оцінка і реформування / Н. Парижак // Економічний аналіз. 2011. №8. С. 291-294.

52 Рахункова палата України: завдання, функції, структура. URL: <http://rp.gov.ua/FinControl/!FinReports/> (Дата звернення: 15.10.2023).

53 Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами і доповненнями). // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://rada.gov.ua>. (Дата звернення: 25.10.2023).

54 Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk> (Дата звернення: 18.10.2023).

55 Офіційний сайт Державної аудиторської служби України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/84005> (Дата звернення: 02.11.2023).

56 Про Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінета Міністрів України від 03.02.2016 №43 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/43-2016%D0%BF> (Дата звернення: 07.11.2023).

57 Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства фінансів України як головного розпорядника коштів державного бюджету та відповідальних виконавців бюджетних програм на всіх стадіях бюджетного процесу : наказ Міністерства фінансів України від 30 травня 2007 р. № 662 // Офіційний вісник України. 2007. № 46. Ст. 1896.

58 Про затвердження Порядку зменшення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 255 // Офіційний вісник України. 2011. № 20. Ст. 832.

59 Про затвердження Порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України від 02.03.2012 р. № 309 // Офіційний вісник України. 2012. № 24. Ст. 925.

60 Про затвердження Порядку розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій та коштів, що передаються до бюджету вищого рівня) та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на 2001 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2000 № 1932. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1932-2000-%D0%BF> (Дата звернення: 05.10.2023).

61 Про затвердження Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів : Наказ Державного казначейства України від 24.01.2012 р. № 44 // Офіційний вісник України. 2012. № 14. ст. 519.

62 Про затвердження Порядку формування Єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів від 22.12.2011 р. № 1691 // Офіційний вісник України. 2012. № 6. Ст. 228.

63 Офіційний сайт Мінфін URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/> (Дата звернення: 05.10.2023).

64 Сич О.А., Руда О.С. Інструменти забезпечення бюджетної безпеки//О.А. Сич, О.С. Руда. Молодий вчений №9(109). Вересень 2022р.С.166-172.

65 Західна О.Р., Круглякова В.В., Рахвал І.Р. Бюджетна політика України: стан, оцінювання, перспективи//О.Р. Західна, В.В. Круглякова,І.Р. Рахвал. Молодий вчений №10(122). Жовтень 2023р.С.194-199

66 Гнидюк І.В., Юренко А.О. Бюджетна безпека як невід'ємний складник національної безпеки держави.//І.В. Гнидюк, А.О. Юренко. Держава та регіони. Серія економіка та підприємництво.2021.№1(18).С.94-98.

67 Вареник В.М. Оцінка бюджетної безпеки України//В.М. Вареник. Європейський вектор економічного розвитку.2015№1(8).С.33-43

68 Петричко М. М. Оцінка рівня бюджетної безпеки України: проблеми та шляхи вирішення. Економічний простір. 2015. № 97. С. 140–148.

69 Серебрянський Д. М. Оцінка рівня та ефективності перерозподілу ВВП через публічний сектор економіки України / Д. М. Серебрянський, А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький // Фінанси України. 2017. № 4. С. 45–57.

70 Марків Г. Вплив державного боргу на боргову безпеку України / Г. Марків, Л. Синявська, О. Рубай //Аграрна економіка. 2014. Т. 7, № 3–4. С. 29–37

71 Бей С., Головай Н., Долюк А. Стан державного боргу України в умовах воєнного стану. Механізм регулювання економіки. 2023. № 3(101). С. 55–61.

72 Лук'яненко І.Г., Краснікова Л.І. Економетрика Підручник.К.: Товариство “Знання”. КОО. 1998. 494 с

73 Наконечний С.І., Терещенко Т.О., Романюк Т.П. Економетрія. підручник. Вид.2-ге, допов. та перероб.К: КНЕУ.2000.296 с

74 Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р/. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text> (Дата звернення: 25.10.2023).

75 Медведкіна Є.О. Теоретико-методологічні засади забезпечення фінансової безпеки національних економік / Є.О. Медведкіна URL: Режим доступу http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2011_1/tom1/249.pdf (Дата зв

АКТ

перевірки кваліфікаційної роботи магістра на наявність ознак академічного плагіату.

Відповідно до даних сервісу Strikerplagiarism кваліфікаційна робота «**Бюджетна безпека України**», автора: Скриль О.Р. містить 28,76 % запозичень. Ознаки академічного плагіату – відсутні.

Перевірку виконала доцент кафедри Фінанси, облік і аудит Вікторія Орлова

31.12.2023 р.